

DE WIELEWAAL

maandblad
jaargang 47
juli 1981

DE WIELEWAAL

maandblad voor vogel- en natuurstudie

uitgegeven met ondersteuning van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur.

Hoofredacteuren: E.H. Fr. SEGERS: jaargang 1 tot en met 23

Dr. Fr. GROOTAERS: jaargang 24 tot en met 46

Redactie

Dr. H. MEEUS, redaktiesekretaris, Langvenstraat 25, 2300 Turnhout (014/41 57 58)

P. HERROELEN, Van Asschestraat 33, 1910 Melsbroek (02/751 85 76)

J. VAN DEN STEEN, Metdepenningenstraat 1A, 9000 Gent (091/24 04 21)

Dr. P. VAN SANDEN, Parklaan 14, 9000 Gent (091/21 44 70)

Redaktieraad

H. FRANCKX, Dr. Fr. GROOTAERS, J. BLOEMEN, A. DE JONGHE, J. KIEBOOMS, R. WILLOCKX, Prof. Dr. U. LIBBRECHT, G. LUYTS, Prof. Dr. A. DHONDT, P. VAN DEN BREMT, M. BECUWE, Dr. R. EYCKERMAN, J. VAN WINKEL, H. VOET

Vereniging voor Vogel- en Natuurstudie DE WIELEWAAL

De vereniging heeft tot doel: de kennis en de bescherming van de natuur en in het bijzonder van de in het wild voorkomende vogels te bevorderen door alle middelen, o.m. door het oprichten van plaatselijke afdelingen, het houden van studiedagen, het uitgeven van een tijdschrift, het verspreiden van vogelboeken en natuurboeken, het oprichten van natuurreservaten. De vereniging werd in 1933 opgericht door E.H. Fr. Segers.

Samenstelling van het Bestuur

RAAD VAN BEHEER

Dagelijks Bestuur

H. FRANCKX, voorzitter, Vredelaan 29, 2500 Lier (031/80 47 32)

P. HERROELEN, ondervoorzitter en afgevaardigde Brabant, Van Asschestraat 33, 1910 Melsbroek (02/751 85 76)

F. VAN DEN BROECK, sekretaris, De Wilgen 41, 2060 Merksem (031/45 02 52)

E. MEYERS, penningmeester, Prof. Devochtstraat 39/4, 2300 Turnhout (014/41 00 69)

Leden

G. LACRES, Bekelstraat 62, 2700 Sint-Niklaas

W. ROGGMAN, Parklaan 139 bus 8, 9300 Aalst

J. VAN DEN STEEN, afgevaardigde Oost-Vlaanderen, Metdepenningenstraat 1A, 9000 Gent.

W. VAN SPAENDONK, afgevaardigde Antwerpen, Zevenbergen 50, 2500 Lier

R. DEBRUYNE, afgevaardigde West-Vlaanderen, Iepersteenweg 60, 8178 Woumen

E. WELLENS, afgevaardigde Limburg, Statiestraat 89, 3900 Lommel

Afgevaardigden Wielewaaljongeren

C. VAN LIERDE, Oude Grensstraat 2 B4, 1850 Grimbergen

J. ROYEARD, St. Hubertstraat 255, 9800 Deinze

P. DELVAUX, Gierlesteenweg 351, 2300 Turnhout

TECHNISCH ADVISEUR VAN DE NATUURRESERVATEN

Ir. S. TYS, Beekstraat 16, 2800 Mechelen (015/41 12 78)

LIDMAATSCHAP EN ABONNEMENTEN

België: 350 F, Nederland: 400 F, andere landen: 500 F. Bijlid (zonder abonnement): 50 F.

Administratie: De Wielewaal, Graatakker 11, 2300 Turnhout. Giro: 000-0319785-73. Tel.: 014/41 22 52.

Agressie bij de Koolmees, *Parus major major* L.: dreighoudingen en dominantie-hiërarchie.

door Jenny de Laet.

1. INLEIDING.

Tijdens de winter leeft de Koolmees (*Parus major major* L.) in min of meer duidelijke groepen (De Laet, 1980). Dit groepseven gaat gepaard met het optreden van bepaalde gedragspatronen. Door middel van contactgeluiden (het tjinkelen) worden de groepsleden samen gehouden. Daartegenover bestaat er tussen de leden een intra-specifieke intolerantie waardoor geen enkel individu soortgenoten in zijn onmiddellijke omgeving duldt. Deze ruimte noemt men de „Individuele Afstand” (Conder, 1949) en wordt enkel overschreden tijdens het paren, bij het voederen van de jongen en bij het voederen van het ♂ door het ♀.

De bestaande intolerantie uit zich door middel van „agressie” tussen de soortgenoten. Deze term, in zijn sociale betekenis, omvat niet enkel gevechten maar ook een hele reeks van gedragingen (Hinde, 1966). Agressie gepaard gaande met fysisch contact tussen de tegenstanders komt bij de Koolmees slechts zelden voor. De agressie beperkt zich meestal tot schijngevechten voorafgegaan door of gepaard gaande met één of meer dreighoudingen. Deze zijn meestal voldoende om de tegenstander op de vlucht te jagen.

Door middel van deze schijngevechten en dreighoudingen maakt de agressor zijn dominantie kenbaar en ontstaat er in de populatie een bepaalde hiërarchie waarin elk individu een bepaalde rangorde inneemt (De Laet, 1976). Wij menen dat deze vorm van sociaal gedrag een belangrijke schakel vormt in het populatiedynamisch onderzoek van de Koolmees, waarin men de factoren bestudeert verantwoordelijk voor de jaarlijkse variaties in de bevolkingsdichtheid van de populatie.

Op basis van persoonlijke waarnemingen tijdens de winter, breng ik hier een gedetailleerde beschrijving van de voorkomende dreighoudingen bij de Koolmees. Dit wordt gevolgd door de bespreking van enkele factoren die verantwoordelijk kunnen zijn voor het innemen van een bepaalde positie in de dominantie-hiërarchie.

2. MATERIAAL EN METHODE.

In 1976 ben ik, in het kader van een aan de Rijksuniversiteit te Gent in 1958 aangevat koolmezenonderzoek, gestart met een etologische studie naar de rol van het sociaal wintergedrag bij de Koolmees.

In een oud beukenbos van 27 ha te Zwijnaarde bij Gent, wordt de aanwezige koolmeespopulatie in detail gevolgd. In 1963 werd door Prof. Hublé in het bos een overmaat aan nestkasten aangebracht (64/10 ha). Hierdoor verkregen we de zekerheid dat geheel onze populatie in nestkasten broedt.

Tijdens het broedseizoen worden systematisch alle adulten gevangen, gewogen en gemeten (tarsuslengte en vleugellengte). De pulli worden geringd, gesekst en gewogen op de vijftiende levensdag. Vanaf begin augustus tot half november worden intensief met mistnetten Koolmezen gevangen om een zo getrouw mogelijk beeld te krijgen van de overleving en de dispersie van juveniele mezen. Elk individu krijgt een ring van het Belgisch Ringwerk en een bepaalde kleurringkombinatie. Hierdoor wordt elke Koolmees individueel herkenbaar.

Vanaf 1 oktober wordt de intra-specifieke intolerantie tussen de Koolmezen in detail bestudeerd. In het vrije veld is deze agressie zeer moeilijk waar te nemen. Door de dieren naar een voedselbron te lokken bij een schuiltent kan men de observatie enigszins vergemakkelijken. De waarnemingen vanuit een schuiltent gebeuren steeds in periodes van 3 u. vanaf zonsopgang met Leitz Trinovid 10 x 40 kijker.

Hierbij worden de agressieve contacten tussen de Koolmezen genoteerd evenals het aantal bezoeken en de identiteit van elk individu.

Als voedselbron gebruiken we een voedertafel zoals beschreven door Jones-Blurton (1975). Tijdens het waarnemen wordt op de voedertafel een kolf met zonnepitten geplaatst zodat slechts één Koolmees tegelijkertijd kan eten.

3. DOMINANTIECRITERIA.

Elk agressief contact tussen twee Koolmezen heeft voor gevolg dat de subdominante Koolmees verdreven wordt door de dominante of wacht in een ondergeschikte houding (opgerichte kuif, opgezette veren).

Dit verdrijven gebeurt meestal door het vertoon van één van de typische dreighoudingen van de Koolmees terwijl echte gevechten, met fysiek contact, slechts zelden voorkomen.

Op basis van de waargenomen agressieve contacten tussen de bezoekende Koolmezen, wordt maandelijks een dominantie-hiërarchie opgesteld (fig. 1). Hierin wordt het aantal winsten en het aantal verliezen van elk individu tegenover elk ander individu samengevat. Op die manier

Fig. 1 : Dominantie-hiërarchie op basis van waargenomen interacties tijdens de maand december 1979. De individuen zijn gerangschikt volgens de vertoonde rangorde. Elke rij geeft het aantal winsten van ieder individu en elke kolom geeft zijn aantal verliezen. Bij het totaal staan ook de agressieve contacten met individuen die niet in de hiërarchie opgenomen zijn door een gebrek aan interacties (≤ 50).

wordt elke Koolmees in de hiërarchie vertegenwoordigd door een bepaalde „dominantie-verhouding” (DV), zijnde het percentage winsten.

4. DE DREIGHOUDINGEN BIJ DE KOOLMEES.

4.1 De „Afgeplatte Kuif” (fig. 2).

Deze houding kan beschouwd worden als minst agressief. De zwarte kopveren worden plat tegen de schedel gedrukt, waardoor de kruin het uitzicht krijgt van een glanzend plat vlak.

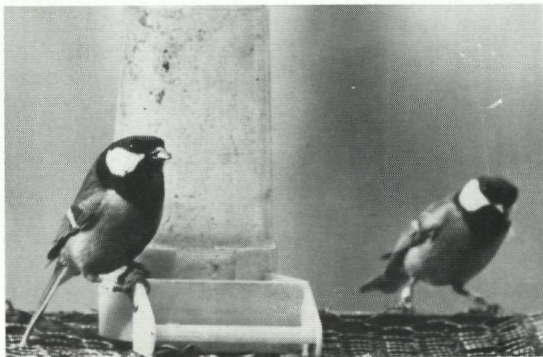

Fig. 2 Afgeplatte Kuif

Foto : J. de Laet

Dergelijke houding heeft dikwijls slechts een geringe uitwerking bij de tegenstander, tenzij ze vertoond wordt door de meest dominante Koolmezen.

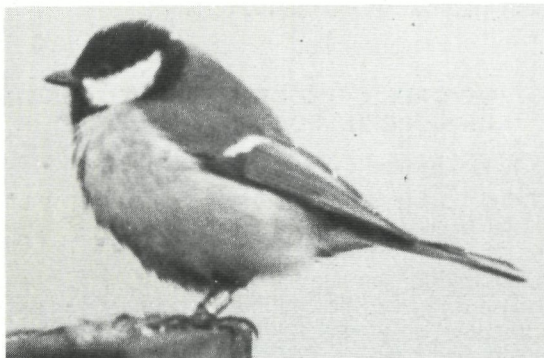

Fig. 3 Oprichte Kuif en Opgezette Veren

Foto: J. de Laet

Tegenover de „Afgeplatte Kuif” kan de Koolmees ook de kopveren oprichten (fig. 3). Dit is echter geen dreighouding maar een uiting van schrik en ondergeschiktheid. In bepaalde konfliktsituaties kan de kuif afwisselend afgeplat en opgezet worden.

4.2. Het „Opspreiden van de Vleugels” (fig. 4)

Na de „Afgeplatte Kuif” meest voorkomend. De intensiteit waarmee de houding vertoond wordt varieert naargelang de mate van agressie. Minst

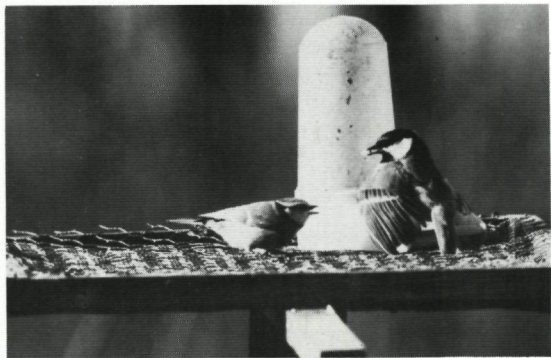

Fig. 4 Het Opspreiden van de Vleugels

Foto : J. de Laet

agressief is een licht oplichten van de vleugels evoluerend naar een volledig openspreiden van de vleugels naarmate de tegenstander dichterbij komt. De houding kan zowel vertoond worden naar de tegenstander toegekeerd als ervan afgewend. In uitgesproken vorm kan ze gepaard gaan met een openspreiden van de staartpennen en het gericht openen van de bek.

4.3. De „Vertikale Houding” (fig. 5)

Hierbij komt de Koolmees in een verticale positie met opgeheven kop. Hierdoor wordt vooral de borst van het individu zichtbaar en bij $\sigma\sigma$ dus de brede zwarte borststreep, nog benadrukt doordat de zwarte veren tussen de poten recht komen te staan.

Tegelijkertijd kan de Koolmees afwisselend het hoofd links en rechts draaien waardoor de kontrasterende witte wangen meer opvallen. Bij uitgesproken vertoon van deze houding lijkt het of de agressor als het ware op de tenen staat en daardoor groter en imponerender overkomt. Uit het vertoon van de houding blijkt onmiddellijk dat ze vooral door $\sigma\sigma$ zal vertoond worden. Ze is er namelijk vooral op gericht de zwarte borststreep aan de tegenstander te tonen; bij ♀♀ is dit slechts een nietig streepje t.o.v. de brede zwarte vlek bij $\sigma\sigma$. Door ♀♀ wordt deze houding enkel gebruikt

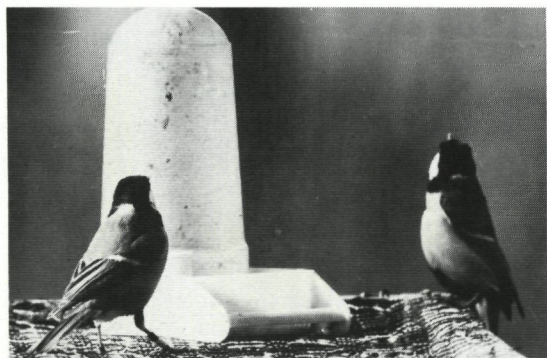

Fig. 5 De Vertikale Houding

Foto : J. de Laet

tijdens de reproductieve periode. Algemeen wordt deze dreighouding vooral gebruikt bij conflicten tussen territoriumburen, zodat ze tijdens de winter bij gevechten over voedsel minimaal voorkomt en enkel bij de meest dominante individuen.

4.4. De „Horizontale Houding” (fig. 6)

De Koolmees houdt op met eten, het lichaam horizontaal, de poten gebogen, de hals gestrekt zodat de top van de bek wijst naar de tegenstander. De houding gaat dikwijls gepaard met het gericht openen van de bek waarbij een heel schel, fijn geluid hoorbaar wordt.

Jones-Blurton (1968) zegt van deze houding: „...horizontal is caused partly by a tendency to leap forward but for some reason without the bird taking-off, and partly by tendency to thrust the bill forward and bite but again with the bird remaining stationary”.

Volgens Brian (1949) treedt deze houding frekwent op. Uit eigen waarnemingen kunnen we besluiten dat ze vrij zelden gebruikt wordt.

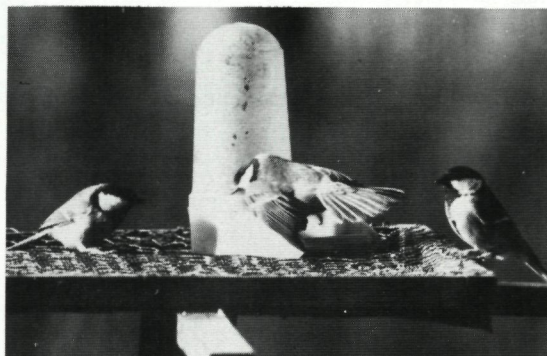

Fig. 6 De Horizontale Houding en Opengespreide Vleugels en Staart Foto: J. de Laet

4.5. De „Kop-omlaag Houding” (fig. 7)

Even zeldzaam als de „Horizontale Houding”. Hierbij wijst de punt van de bek naar beneden en

Fig. 7 Lichte Kop-omlaag Houding Foto: J. de Laet

maakt met de nek en de buik een hoek van 45 tot 90°. Hierdoor geeft de Koolmees de indruk te eten zodat de houding wel enigszins onderschat kan worden.

4.6. De „Schijnaanvallen”

Hierbij vliegt de dominante mees recht naar de sub-dominante die meestal wegvliegt of wegspringt en wacht met opgerichte kuif en dit alvorens zijn belager op de voedertafel landt.

Dergelijke aanval kan voorafgegaan worden door één of andere dreighouding. Na de afgeplatte kuif komen tijdens de winter de schijnaanvallen het meest voor (De Laet, in voorbereiding). Hinde (1952) neemt aan dat de mezen hiermee voedsel van elkaar willen afnemen „...in winter the supplanting attack is used in stealing food from other birds”. We kunnen hiermee enigszins instemmen daar het de bedoeling is van de agressor de plaats van zijn tegenstander, dus de voedselbron, in te nemen.

Uit eigen onderzoek kunnen we besluiten (De Laet, in voorbereiding) dat het aantal schijnaanvallen twee hoogtepunten bereikt tijdens de winter: een eerste piek tijdens de eerste helft van december betreft een densiteitsafhankelijke agressiviteit (bepalen van de winterdensiteit). De piek in de eerste helft van februari valt volledig samen met het verdwijnen van de winterresidente populatie, veroorzaakt door een toename van het territoriaal gedrag. De agressiviteit wegens voedsel neemt gevoelig af ten voordele van reproductieve gevechten (vertikale houding en schijnaanvallen met achtervolging).

5. FAKTOREN WELKE DE DOMINANTIEPOSITIE KUNNEN BEINVLOEDEN.

5.1. Het geslacht

Tabel 1 geeft een overzicht van de waargenomen dominantieverhoudingen tijdens de winter 1979-80.

Door middel van een Mann-Whitney test kunnen we besluiten dat $\sigma\sigma$ significant dominant zijn over $\varphi\varphi$. Voor de winter 1979-80 geldt dit zowel bij adulte ($U = 19, n_{\sigma} = 12, n_{\varphi} = 7, p < 0.05$) als bij juveniele Koolmezen ($z = -4.93, n_{\sigma} = 25, n_{\varphi} = 23, p < 0.0003$). Ook door andere onderzoekers werd de dominantie van $\sigma\sigma$ over $\varphi\varphi$ aangetoond (Kluyver 1950, Great Tit, Glase 1973 en Smith 1976, Black-capped Chickadee).

5.2. De leeftijd

Voor de winter 1979-80 vinden we geen significant verschil tussen de dominantieverhouding van adulte $\sigma\sigma$ en deze van juveniele $\sigma\sigma$ ($z = -0.38, n_j = 25, n_a = 12, p = 0.35$). Dit geldt eveneens voor adulte en juveniele $\varphi\varphi$ ($z = -1.77, n_j = 23, n_a = 7, p = 0.38$). Tijdens de winter 1977-78 echter zijn adulte $\sigma\sigma$ significant dominant over juveniele $\sigma\sigma$ ($z = -2.14, n_j = 33, n_a = 11, p < 0.02$). Dit geldt

eveneens voor de ♀♀ ($z=-2.27$, $n_j=31$, $n_a=6$, $P<0.01$).

Tegenover de winter 1977-78 was de winter 1979-80 een winter met hoge densiteit d.w.z. dat veel juveniele mezen tijdens deze periode in het studiegebied aanwezig waren. Dit suggereert dat

de aanwezige juveniele populatie een invloed heeft op de residente populatie. Bovendien is het ook juist in winters met hoge densiteit dat veel adulte individuen in de loop van de winter verdwijnen en vervangen worden door juveniele Koolmezen.

geslacht	DV	ouderdom	herkomst	geslacht	DV	ouderdom	herkomst
♂	97.28	I	aut.j.	♂	43.75	I	Res.
♂	85.22	I	aut.j.	♂	42.86	I	aut.j.
♂	85.19	I	Res.	♀	42.86	I	all.j.
♂	84.00	I	all.j.	♀	42.31	I	all.j.
♂	83.33	I	Res.	♂	41.76	I	all.j.
♂	81.14	I	aut.j.	♂	40.74	I	aut.j.
♂	69.70	I	Res.	♀	36.31	I	all.j.
♂	67.42	I	all.j.	♂	35.19	I	aut.j.
♂	67.03	I	aut.j.	♂	35.00	I	all.j.
♀	64.75	I	res.	♀	34.87	I	all.j.
♀	64.29	I	Res.	♀	30.57	I	Imm.
♂	63.84	I	all.j.	♀	29.17	I	all.j.
♂	63.64	I	all.j.	♀	26.32	I	Res.
♂	62.26	I	Res.	♀	25.00	I	Res.
♂	62.16	I	aut.j.	♀	22.03	I	all.j.
♂	62.07	I	Res.	♀	19.23	I	all.j.
♂	60.87	I	aut.j.	♀	18.52	I	aut.j.
♀	59.39	I	aut.j.	♀	17.54	I	all.j.
♀	59.37	I	Res.	♀	16.13	I	aut.j.
♂	58.06	I	all.j.	♀	15.15	I	Res.
♂	57.75	I	all.j.	♂	14.29	I	all.j.
♂	54.33	I	aut.j.	♀	12.00	I	all.j.
♂	54.10	I	aut.j.	♀	11.76	I	aut.j.
♂	53.85	I	all.j.	♀	11.31	I	all.j.
♂	52.46	I	aut.j.	♀	11.20	I	aut.j.
♂	51.11	I	aut.j.	♀	10.81	I	all.j.
♀	50.93	I	aut.j.	♀	10.40	I	aut.j.
♀	50.47	I	aut.j.	♀	06.67	I	aut.j.
♂	47.78	I	all.j.	♀	05.75	I	all.j.
♀	46.38	I	aut.j.	♀	05.56	I	all.j.

Tabel 1: Waargenomen dominantieverhoudingen (DV) tijdens de winter 1979-80.
aut.j. = autochtoon juveniel, all.j. = allochtoon juveniel, Res. = Resident.

5.3. De herkomst van het individu

De juveniele individuen in de winterpopulatie kunnen ingedeeld worden in verschillende groepen:

— autochtonen:

juvenielen tijdens het afgelopen broedseizoen in het studiegebied geboren en tijdens de winter nog steeds aanwezig.

— allochtonen:

juvenielen die bij het begin van de winter in het

studiegebied migreren en daar de winter doorbrengen.

Voor de winter 1976-77 vinden we dat autochtone juveniele ♂♂ een significant hogere dominantiepositie innemen dan allochtone juveniele ♂♂. Voor de winter 1979-80 geldt dit echter niet ($U=68$, $n_{au}=15$, $n_{al}=10$, $p > 0.1$). Beide winters met hoge densiteit tengevolge van een goede overleving.

	Aut.j.	All.j.	Tot.
1976-77	71	54	125
1979-80	35	67	102
Tot.	106	121	227

Tabel 2: Totaal aantal waargenomen juvenielen (♂ en ♀)

Tabel 2 geeft het aantal autochtone- en allochtone juvenielen voor beide winters. Hier-voor geldt dat $X^2 = 10.51$, $df = 1$, $p < 0.01$. Dit wil zeggen dat het gevonden verschil in aantal juvenielen, voor beide winters, niet toevallig is; tijdens de winter 1976-77 waren er significant meer autochtone ♂♂ aanwezig. Dit suggereert dat in jaren met veel autochtone juvenielen, deze een duidelijke invloed uitoefenen op de populatie.

Besluit.

Het is algemeen duidelijk dat de voorkomende dreighoudingen bij de Koolmees gebruikt worden om in de populatie een bepaalde hiërarchie vast te leggen waarin elk individu een bepaalde rangorde inneemt.

Welke rangorde een bepaald individu inneemt wordt bepaald door een aantal factoren zoals densiteit, geslacht, leeftijd en herkomst van het individu in de populatie.

Samenvatting.

Dit artikel geeft een gedetailleerde beschrijving van de voorkomende dreighoudingen bij de Koolmees (afgeplatte kuif, openspreiden van de vleugels, verticale houding, horizontale houding, kop-omlaag houding en schijnaanvallen). Deze dreighoudingen en schijnaanvallen worden tijdens de winter gebruikt om in de populatie een hiërarchie vast te leggen waarin elke Koolmees een bepaalde rangorde inneemt. Op basis van de waargenomen dominantieposities worden enkele factoren onderzocht die van belang kunnen zijn bij het bepalen van de rangorde.

Zo vinden we dat: ♂♂ significant dominant zijn over ♀♀.

In jaren met hoge densiteit heeft de juveniele populatie een duidelijke invloed op de aanwezige residente populatie zodat in dergelijke winters de adulten niet dominant zijn over de juvenielen.

De herkomst van een individu (autochtoon- of allochtoon juveniel) kan in zekere mate zijn dominantiepositie bepalen.

Bibliografie

- Brian, A.D., 1949. Dominance in the Great Tit (*Parus major*). Scottish nat. 61: 144-155.
- Conder, P.J., 1949. Individual Distance. Ibis 91: 649-655.
- De Laet, J., 1976. Gedrag en interacties van de Koolmees *Parus major* op de voedertafel in de winter 1975-76. Licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent.
- De Laet, J., 1980. De jaarcyclus van de Koolmees, *Parus major major* L. Wielewaal 46: 250-255.
- De Laet, J., (in voorbereiding). Dreighoudingen van de Koolmees (*Parus major major* L.): evolutie tijdens de winter.
- Glase, J.C., 1973. Ecology of social organization in the Black capped Chickadee. The Living Bird 12: 235-267.
- Hinde, R.A., 1952. The behaviour of the Great Tit and some other related species. Behaviour, Suppl. 2.
- Hinde, R.A., 1966. Animal behaviour: A synthesis of Ethology and Comparative Psychology. McGraw-Hill Kogakusha, LTD Tokyo pp. 876.
- Jones, N.G., Blurton, 1968. Observations and experiments on causation of threat displays of the Great Tit (*Parus major*). Animal Behaviour Monographs 1: part 2.
- Kluyver, H.N., 1950. Population ecology of the Great Tit. Ardea 39: 1-135.
- Smith, S.M., 1976. Ecological aspects of dominance hierarchies in Black-capped Chickadees. Auk 93: 95-107.

Summary

A detailed description is given of the threat displays in the Great Tit (crest flattening, wings out, head up, forward, head down, supplanting attack).

During winter they were used establishing a certain dominance hierarchy in the population in which each individual is represented by a certain dominance relationship.

Certain factors are of some importance in the determination of a birds social rank.

♂♂ dominate ♀♀ significantly.

In winters with a high density, the juvenile population influences the resident adult population so that the adults do not dominate the juveniles.

The origin of the individuals seems to be of some importance in the determination of a birds social rank.

J. de Laet, Laboratorium voor Oecologie der Dieren, Zoögeografie en Natuurbehoud (Prof. Dr. J. Hublé). Rijksuniversiteit Gent, K.L. Ledeganckstraat 35, B-9000 Gent.

Resultaten van de watervogeltellingen in het Antwerpse - seizoenen 1978-1979 en 1979-1980

door L. Benoy, H. Voet, R. Deman, M. Sloodmaekers en W. van Ginhoven.

Inleiding.

Van november 1977 tot april 1978 werden in het Antwerpse voor de eerste maal maandelijkse watervogeltellingen uitgevoerd, ingericht door de Belgische Sektie van het „Internationaal Waterfowl Research Bureau” (I.W.R.B.). De resultaten van deze tellingen werden besproken in een vorig rapport dat verscheen in De Wielewaal (Benoy, Faes en Voet, 1978). Te dier gelegenheid werd een bondige omschrijving gegeven van het studiegebied en een samenvatting over de typologische kenmerken van de belangrijkste terreinen. Tevens werden de doelstellingen en de werking van de regionale telgroep toegelicht.

Deze bijdrage sluit aan bij de vorige en omvat de seizoenen 1978-1979 en 1979-1980.

Tellingen werden uitgevoerd op de volgende weekends, hoofdzakelijk op zaterdagvoormiddag:

14-15 oktober 1978
25-26 november 1978
16-17 december 1979
13-14 januari 1979
10-11 februari 1979
10-11 maart 1979
14-15 april 1979
13-14 oktober 1979
17-18 november 1979
15-16 december 1979
12-13 januari 1980
16-17 februari 1980
15-16 maart 1980
12-13 april 1980

In tegenstelling tot voormeld verslag werden in de tabellen enkel de telgegevens opgenomen afkomstig uit het Scheldegebied op de rechteroever en uit de Voorkempen. Bij het verwerken van het cijfermateriaal bleek immers dat op het linkeroevergebied over het algemeen minder regelmatig werd geteld. Herhaaldelijk werd afgeweken van de opgelegde teldata. Voor sommige maanden ontbrak ook een opgave uit enkele belangrijke terreinen. Opname van de gegevens van Linkeroever in de tabellen zou hierdoor soms een vertekend beeld van het werkelijk aantal aanwezige vogels hebben opgeleverd. Bij de bespreking per soort worden de belangrijkste resultaten van het linker-Schelde-oevergebied evenwel mee in de tekst verwerkt. De in de tabellen opgenomen aantallen uit de maanden maart en april kunnen voor bepaalde soorten, zoals Blauwe Reiger, Wilde Eend, Waterhoen, Meerkoet, Kievit, Wulp en Grutto, ten dele betrekking hebben op reeds aanwezige broedvogels.

De afronding van de aantallen per soort naar boven of onder geschiedde als volgt:

minder dan 100 eks.: ongewijzigd.
100 tot 1.000 eks.: afgerond op 5 eks.
1.000 tot 5.000 eks.: afgerond op 10 eks.
meer dan 5.000 eks.: afgerond op 100 eks.

Sedert het verschijnen van vorig artikel in 1978 ondergingen sommige terreinen op landschappelijk gebied ingrijpende veranderingen. Soms trad ook een wijziging op met betrekking tot hun bestemming of statuut. Voor de belangrijkste watervogelgebieden volgt hiervan een bondige opsomming:

— **Het Groot Buitenschoor te Zandvliet en het Galgeschoor te Lillo:** Beide buitendijkse terreinen aan de Beneden-Schelde worden sedert 1 januari 1981 als natuurreservaat beheerd door de Belgische Natuur- en Vogelreservaten, v.z.w. Een grondig onderzoek in de nabije toekomst zal stellig een beter inzicht geven in de bijzondere flora en fauna van deze gebieden, waarover reeds een voorlopig rapport verscheen (Van Impe, 1978).

— **Het B.N.V.R.-reservaat „De Kuifeend” te Oorderen-Antwerpen** werd op het gewestplan Antwerpen bij Koninklijk Besluit van 3 oktober 1979 aangeduid als natuurgebied met wetenschappelijke waarde, waarbij dit terrein in de toekomst niet meer in aanmerking komt voor de modernisering en de verdere uitbreiding van het vormingsstation Antwerpen-Noord. De bestaande huurovereenkomst werd inmiddels opnieuw verlengd voor een periode van 9 jaar met ingang van 1 april 1981.

— **De E3-zandwinning te Oelegem** werd tot waterspaarbekken omgevormd ten behoeve van de watervoorziening voor de streek rond Antwerpen. In de toekomst zal dit gebied zeker nog aan belang toenemen als pleisterplaats voor eenden.

— **De opgespoten terreinen** rond de gemeenten Kallo, Verrebroek, Kieldrecht en Doel hebben door de voortschrijdende havenwerken en industrialisatie een aanzienlijke uitbreiding genomen. In weerwil van hun meestal zeer tijdelijk karakter, worden deze gebieden wegens het rijke voedselaanbod door grote aantallen waadvogels en eenden opgezocht.

Intussen werd een aanvang genomen met de aanleg van een nieuwe sluis ten zuiden van de bestaande Zandvlietssluis, dwars door een Schel-deslik, weilanden en een vrij belangrijk watervogelgebied. De aanleg van een havendok te

Berendrecht nadert zijn voltooiing. Enkele jaren geleden bevond zich hier een opgespoten terrein naast enkele drassige weilanden in de oorspronkelijke polder, beide zeer aantrekkelijk als foerageer- en broedgebied voor watervogels.

— **Het natuurreservaat „Blokkeerdijk”** en naaste omgeving te Antwerpen-Linkeroever werd bij

Koninklijk Besluit van 12 mei 1980 als landschap gerangschikt. Tesaamen met het oordeelkundig beheer door de „Werkgroep Natuurbehoud Linkeroever”, zal deze klassering zeker bijdragen tot het definitieve behoud van dit uiterst waardevol gebied.

Telresultaten van duikers en futen.

TABEL 1

SOORTEN	TELSEIZOEN 1978 - 1979							TELSEIZOEN 1979 - 1980						
	14.10	25.11	16.12	13.1	10.2	10.3	14.4	13.10	17.11	15.12	12.1	16.2	15.3	12.4
DUIKERS EN FUTEN														
Roodkeelduiker <i>Gavia stellata</i>	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Fuut - <i>Podiceps cristatus</i>	10	6	9	16	12	19	12	9	3	5	4	14	30	45
Roodhalsfuut - <i>Podiceps griseigena</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Kuifduiker - <i>Podiceps auritus</i>	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Geoorde Fuut - <i>Podiceps nigricollis</i>	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Dodaars - <i>Podiceps ruficollis</i>	51	29	16	6	10	—	6	31	11	5	7	7	8	41

Bespreking:

FUUT - *Podiceps cristatus*.

Koncentraties van enige betekenis werden slechts vastgesteld bij de oktober-tellingen in het natuurreservaat Blokkeerdijk: 46 eks. op 03.10.78 en 47 eks. op 13.10.79.

Weinig talrijk in de wintermaanden, onder meer 23 exemplaren bij de januari-telling van 1979.

Op 16.02.80 waren er 75 vogels aanwezig, verspreid over het gehele gebied, hetgeen duidelijk reeds verband hield met terugtrek.

DODAARS - *Podiceps ruficollis*.

Maxima in oktober. Een hoog aantal van 264 eks. op 13.10.79, waarvan 202 eks. op Blokkeerdijk. Geringe aantallen in de winterperiode, tot hoogstens 30 eks. op 16.12.78.

Telresultaten van aalscholvers, reigerachtigen, rallen, bleshoenders en kraanvogels.

TABEL 2

SOORTEN	TELSEIZOEN 1978 - 1979							TELSEIZOEN 1979 - 1980						
	14.10	25.11	16.12	13.1	10.2	10.3	14.4	13.10	17.11	15.12	12.1	16.2	15.3	12.4
AALSCHOLVERS														
REIGERACHTIGEN, RALLEN														
BLESCHOENDERS EN														
KRAANVOGELS														
Aalscholver - <i>Phalacrocorax carbo</i>	1	—	3	—	—	1	—	—	1	1	4	1	5	2
Blauwe Reiger - <i>Ardea cinerea</i>	28	32	8	7	7	2	4	21	9	4	3	16	15	8
Waterral - <i>Rallus aquaticus</i>	2	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Waterhoen - <i>Gallinula chloropus</i>	56	35	86	42	35	23	8	66	81	55	47	73	59	13
Meerkoet - <i>Fulica atra</i>	1010	840	1330	1670	1530	495	195	1120	985	860	1550	1220	760	195
Kraanvogel - <i>Grus grus</i>	—	—	—	—	—	—	—	31	—	—	—	—	—	—

Bespreking:

AALSCHOLVER - *Phalacrocorax carbo*

De schaarse waarnemingen bleven hoofdzakelijk beperkt tot de schorren en polders langs de

Schelde tussen Berendrecht en Zandvliet. De soort werd in de telperiode 1979-80 iedere maand gezien, behalve in oktober.

BLAUWE REIGER - *Ardea cinerea*

Voor het hele gebied een totaal van 79 exemplaren op 25.11.78 en 111 vogels op 13.10.79.

MEERKOET - *Fulica atra*

Een vrij konstant beeld voor beide telseizoenen,

wat betreft de Rechteroever. Januari vormt het hoogtepunt. Na februari nemen de overwinteraars sterk af tot minder dan 200 vogels in april. In het totaalbeeld voor Rechter- en Linkeroever werd de 2.000 exemplaren overschreden in december 1978 (2.710 eks.) en in januari 1980 (2.060 eks.).

Telresultaten van eenden, ganzen en zwanen.**TABEL 3**

SOORTEN	TELSEIZOEN 1978 - 1979								TELSEIZOEN 1979 - 1980							
	14.10	25.11	16.12	13.1	10.2	10.3	14.4	13.10	17.11	15.12	12.1	16.2	15.3	12.4		
EENDEN, GANZEN EN ZWANEN																
Wilde Eend - <i>Anas platyrhynchos</i>	2050	2270	3730	2960	1950	365	255	2490	4080	4830	6200	2890	595	360		
Wintertaling - <i>Anas crecca</i>	1820	1880	820	925	185	190	25	705	2110	835	445	510	250	110		
Zomertaling - <i>Anas querquedula</i>	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	10		
Krakeend - <i>Anas strepera</i>	145	140	110	32	21	69	49	145	215	120	65	77	37	69		
Smient - <i>Anas penelope</i>	—	4	130	9	16	74	—	—	4	31	85	610	175	22		
Pijlstaart - <i>Anas acuta</i>	105	175	44	45	—	12	—	72	94	63	65	38	20	5		
Slobeend - <i>Anas clypeata</i>	300	240	180	140	30	150	150	400	140	410	490	515	600	290		
Krooneend - <i>Netta rufina</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Toppereend - <i>Aythya marila</i>	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—		
Kuifeend - <i>Aythya fuligula</i>	61	235	440	550	335	245	180	150	325	580	410	510	325	375		
Tafeleend - <i>Aythya ferina</i>	93	140	255	110	105	135	25	240	285	470	355	275	180	110		
Witoogeend - <i>Aythya nyroca</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—		
Brilduiker - <i>Bucephala clangula</i>	—	1	5	6	7	3	12	—	1	3	10	15	17	9		
Grote Zeeëend - <i>Melanitta fusca</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	1	—		
Zwarte Zeeëend - <i>Melanitta nigra</i>	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Eidereend - <i>Somateria mollissima</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—		
Grote Zaagbek - <i>Mergus merganser</i>	—	1	4	19	20	7	—	—	1	2	22	10	6	—		
Middelste Zaagbek - <i>Mergus serrator</i>	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Nonnetje - <i>Mergus albellus</i>	—	—	1	5	3	7	—	—	—	—	11	9	2	—		
Bergeend - <i>Tadorna tadorna</i>	220	130	105	88	50	75	155	150	45	60	74	250	380	390		
Casarca - <i>Tadorna ferruginea</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—		
Grauwe Gans - <i>Anser anser</i>	255	385	440	42	—	26	—	42	—	8	305	120	—	1		
Kolgans - <i>Anser albifrons</i>	—	—	1	2	3000	420	—	—	—	32	600	930	—	—		
Rietgans - <i>Anser fabalis</i>	—	—	7	65	100	—	—	—	—	—	200	—	4	—		
Canadese Gans* - <i>Branta canadensis</i>	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8		
Roodhalsgans - <i>Branta ruficollis</i> *	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Knobbelzwaan - <i>Cygnus olor</i>	23	19	16	14	21	18	12	15	6	6	8	10	6	3		
Wilde Zwaan - <i>Cygnus cygnus</i>	—	—	—	—	—	3	3	—	5	3	3	3	3	3		
Kleine Zwaan - <i>Cygnus bewickii</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—		

* (waarnemer: Demey - VWG De Wielewaal-Voorkempen).
plaats: Oelegem

Bespreking:**WILDE EEND - *Anas platyrhynchos*.**

In 1978-79 een maximum van 5.900 eks. bij de december-telling. In 1979-80 lag dit aantal merklijk hoger: telkens 8.300 eks. bij de november- en de januari-telling.

De belangrijkste concentraties werden vastgesteld langs de Schelde te Zandvliet (o.a. 1.190 eks. op 17.11.79), op de Kalmthoutse Heide (1.280 eks. op 13.01.80), te Oelegem-Schilde (2.520 eks. op 12.01.80) en op de opspuiterreinen van Linkeroever (1.650 eks. op 16.12.78 en 2.190 eks. op 17.11.79).

WINTERTALING - *Anas crecca*

In beide telseizoenen het talrijkst in oktober en november, maximum 3.110 eks. op 17.11.79 voor het hele gebied. De voornaamste pleisterplaatsen liggen aan de Schelde tussen Lillo en Zandvliet (1.260 eks. op 17.11.79) en op de opgespoten terreinen van Linkeroever (1.060 eks. op 13.10.79), in mindere mate te Oorderen (o.a. 485 eks. op 14.10.78) en te Kalmthout (o.a. 470 eks. op 12.11.78).

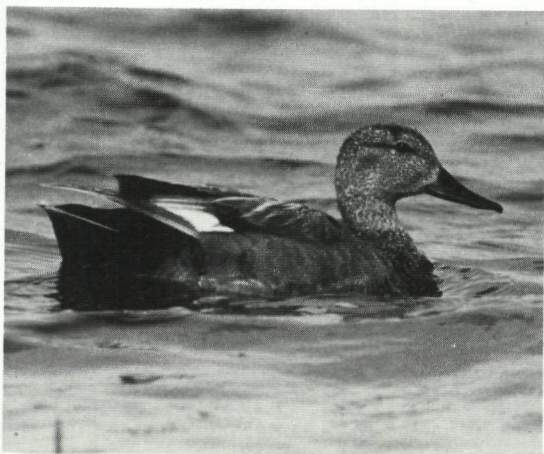
KRAKEEND - *Anas strepera*

Bijzonder talrijk in de najaarsmaanden: 540 eks. op 25.11.78, waarvan 390 eks. in het reservaat Blokkersdijk; 365 eks. op 13.10.79, waaronder 185 eks. op de opgespoten terreinen te Doel; 325 eks. op 17.11.79, hiervan 185 vogels in het reservaat te Oorderen.

Opnieuw vrij hoge aantallen in de wintermaanden van 1979-80, maar minder talrijk dan in 1977-78 (Benoy *et al.*, 1978).

Tijdens de strenge vorstperiode van januari-februari 1979 slechts in klein aantal aanwezig (respektievelijk 32 en 23 eks.). Als overwinteringsterrein is het reservaat te Oorderen het meest waardevol. Zowel Oorderen als Blokkersdijk herbergen regelmatig meer dan 100 exemplaren, overeenkomend met de 1 % norm voor deze soort, volgens dewelke beide gebieden de waarde verkrijgen van „Wetland of International Importance”. Deze norm vertegenwoordigt 1 % van de populatie die naar schatting aanwezig is binnen de Atlantische trekbaan (Kuyken, 1976; Zegers, 1977).

De sterke toename van de Kraakeend als doortrekker en wintergast dateert van de winter 1966-1967 (Voet en Benoy, 1979). Ze houdt vermoedelijk in belangrijke mate verband met de snelle stijging van het aantal broedparen in Nederland, tot 550 à 800 in 1976-77 (Teixeira, 1979).

Kraakeend (*Anas strepera*) Foto : M. Sloodmaekers

SMIENT - *Anas penelope*

De voornaamste concentraties bevonden zich in het Linkeroever-gebied op de opgespoten terreinen en op de schorren van Oude Doel.

Relatief hoge aantallen. Voor het gehele gebied een maximum van 1.340 exemplaren op 10-11 februari 1979, waarvan het grootste deel (1.200 eks.) te Oude Doel. In 1979-80 bedroeg het topaantal 2.020 vogels op 16 februari, waaronder 1.125 eks. op de opspuitterreinen te Kallo-Verrebroek en 546 eks. op de slikken te Zandvliet.

PIJLSTAART - *Anas acuta*

In beide seizoenen niet bijzonder talrijk. Maxima: 220 eks. op 25.11.78, met 161 vogels in het reservaat „De Kuifeend” en 183 eks. op 16.02.80, waarvan 129 op de opgespoten terreinen van Kallo-Verrebroek.

Wijfje Pijlstaart (*Anas acuta*)

Foto : J. de Ridder

SLOBEEND - *Anas clypeata*

In de beide telperioden werd de 1 % norm voor „Wetland of International Importance” vaak en tot viermaal overschreden. Deze norm bedraagt voor de Slobeend 200 vogels (Kuyken, 1976; Zegers, 1977).

Op 14-15 oktober 1978 telde men 840 exemplaren. In 1979-80 werd het hoogste aantal bereikt op 15-16 december 1979 met 920 vogels. De voornaamste pleisterplaatsen bevinden zich in de reservaten „Blokkersdijk” (218 eks. op 17.12.78) en „De Kuifeend” (320 eks. op 13.10.79) en op de opgespoten terreinen van Linkeroever.

Als overwinteringsgebied zijn vooral de Scheldeslikken te Zandvliet van betekenis (o.a. 450 eks. op 12.01.80); buiten de teldata aldaar een concentratie van 1.700 eks. op 19.01.80 (L. Benoy, en H. Voet in Reygaert *et al.*, 1980).

KUIFEEND - *Aythya fuligula*.

Zowel in 1978-79 als in 1979-80 situeerde het totaal aantal Kuifeenden, dat in november en december in het gehele telgebied aanwezig was, zich tussen de 500 en 600. Bij de februari-telling in totaal 765 eksemplaren.

De hoogste concentraties kwamen voor in het reservaat te Oorderen: 352 eks. op 15.12.79 en 340 eks. op 16.02.80; bij strenge vorst vooral op het kanaaldok te Berendrecht en het Ekers Watergebied (maximum 463 eks. op 13.01.79).

TAFELEEND - *Aythya ferina*.

Het talrijkst in 1979-80. Het totaal aantal Tafeleenden voor het hele gebied was vrij konstant en schommelde rond de 800 vogels. Pleisterde vooral in de reservaten „Blokkeerdijk” (o.a. 485 eks. op 13.10.79) en „De Kuifeend” (o.a. 332 eks. op 15.12.79).

BRILDUIKER - *Bucephala clangula*.

Vooral op het einde van het telseizoen in relatief flink aantal, tot 30 vogels bij de maart-telling van 1980. De reservaten „Blokkeerdijk” (8 eks. op 16.03.80) en „De Kuifeend” (12 eks. op 14.04.79) en de heidevennen te Kalmthout (8 eks. op 17.02.80) leverden de hoogste aantallen op.

GROTE ZAAGBEK - *Mergus merganser*.

Betrekkelijk hoge aantallen: 69 eks. op 16 november 1978 en 49 eks. bij de januari-telling van 1980. Werd grotendeels aangetroffen op Linkeroever, onder meer 28 eks. op 16.12.78 op de Grote Geul te Kieldrecht en 26 eks. op 16.02.80 te Kallo.

NONNETJE - *Mergus albellus*.

In totaal 128 eks. op 16 februari 1980. Volgens de Avifauna van België (C.B.A., 1967) bedraagt het hoogste aantal individuen, dat normaal in heel België op één dag aanwezig is, niet meer dan 100, volgens Lippens en Wille (1972) hoogstens 130. Ook deze soort overwinterde voornamelijk op Linkeroever, het talrijkst in het natuurreservaat Blokkeerdijk (o.a. 50 eks. op 16.12.78 en 39 eks. op 16.03.80). Dit gebied nam sedert het

Pleisterende Rietganzen (*Anser fabalis*)

Foto : J. de Ridder

winterseizoen 1975-76 in belang toe als pleisterplaats voor het Nonnetje (Werkgroep Natuurbehoud Linkeroever, 1979).

BERGEEND - *Tadorna tadorna*.

Het totaal aantal Bergeenden werd bereikt op 13 oktober 1979 met 840 exemplaren, waarvan 571 vogels op de opspuitterreinen van Linkeroever te Kallo en Verrebroek, 119 eks. op het schor van Oude Doel en 144 eks. op de slikken van Lillo-Zandvliet.

Bij de januari-telling van 1979 en 1980 in het gehele gebied respectievelijk slechts 261 en 129 exemplaren.

Toename in maart en april houdt ten dele verband met voorjaarsstrek, onder meer 767 exemplaren op 12.04.80.

GRAUWE GANS - *Anser anser*.

De Grauwe Gans pleisterde hoofdzakelijk op de zandbanken van het Groot Buitenschoor te Zandvliet. Een regelmatig verblijf aldaar werd voor het eerst opgemerkt in het najaar 1976 (Van Impe, 1977). In de laatste jaren is de soort er ook als wintergast in aantal toegenomen. Maxima: 253 eks. op 14.10.78, 438 eks. op 16.12.78 en 250 eks. op 13.01.80.

KOLGANS - *Anser albifrons*.

De koudegolf van aanvang 1979 bracht uitzonderlijk hoge aantallen ganzen naar ons land (Kuyken, 1979), hetgeen ook duidelijk tot uiting kwam bij de februari-telling: 3.010 eks. te Zandvliet en 2.990 eks. te Kallo-Verrebroek op 10.02.79; 2.550 eks. te Kieldrecht en Doel op 11.02.79.

In de winterperiode 1979-80 bleek dat, door een vermindering van de totale oppervlakte aan polders ingevolge de havenwerken op Linkeroever, deze nog nauwelijks aantrekkelijk waren voor ganzen. De pleisterplaatsen situeerden zich hoofdzakelijk te Zandvliet en Berendrecht: maximum 4.300 vogels op 19 januari 1980.

RIETGANS - *Anser fabalis*.

Op de teldata in 1978-79 geringe aantallen: o.a. 102 eks. op 10.02.79 te Hoevenen-Stabroek-Zandvliet, tegenover 2.800 eks. op 04.02.79. Eveneens weinig talrijk op Linkeroever: hoogstens 400 eks. op 10.02.79 in de polders rond Kallo-Kieldrecht-Doel.

Nog geringere aantallen in het telseizoen 1979-80.

Telresultaten van waadvogels.

TABEL 4

SOORTEN	TELSEIZOEN 1978 - 1979								TELSEIZOEN 1979 - 1980							
	14.10	25.11	16.12	13.1	10.2	10.3	14.4		13.10	17.11	15.12	12.1	16.2	15.3	12.4	
WAAVVOGELS																
Scholekster - <i>Haematopus ostralegus</i>	24	39	34	47	18	110	28		49	63	55	36	130	130	150	
Kievit - <i>Vanellus vanellus</i>	870	5400	900	30	42	250	85		2020	1780	940	180	1020	375	250	
Zilverplevier - <i>Pluvialis squatarola</i>	21	6	—	2	3	—	—		10	53	—	—	—	—	—	
Goudplevier - <i>Pluvialis apricaria</i>	—	—	1	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	
Bontbekplevier - <i>Charadrius hiaticula</i>	—	—	—	—	1	—	—		1	—	—	—	—	—	2	
Kleine Plevier - <i>Charadrius dubius</i>	4	—	—	—	—	—	14		—	—	—	—	—	11	16	
Watersnip - <i>Gallinago gallinago</i>	525	260	49	—	—	17	4		270	11	37	15	33	18	32	
Bokje - <i>Limnocyttus minimus</i>	—	—	—	1	—	—	—		2	1	—	—	—	—	—	
Houtsnip - <i>Scolopax rusticola</i>	1	—	6	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	
Wulp - <i>Numenius arquata</i>	190	1435	955	91	96	820	625		160	58	110	40	340	990	320	
Regenwulp - <i>Numenius phaeopus</i>	—	—	—	—	—	—	2115		—	—	—	—	—	1	710	
Grutto - <i>Limosa limosa</i>	—	—	—	—	—	195	34		—	—	—	—	1	230	110	
Oeverloper - <i>Tringa hypoleucos</i>	1	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	1	
Witgatje - <i>Tringa ochropus</i>	3	2	7	1	—	—	—		—	—	4	—	2	3	1	
Tureluur - <i>Tringa totanus</i>	2	4	—	64	—	—	21		2	—	—	—	—	10	40	
Zwarte Ruiter - <i>Tringa erythropus</i>	1	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	
Kleine Strandloper - <i>Calidris minuta</i>	2	—	—	—	—	—	—		2	—	—	—	—	—	—	
Bonte Strandloper - <i>Calidris alpina</i>	1	66	250	485	735	14	3		22	645	—	—	2	7	—	
Kemphaan - <i>Philomachus pugnax</i>	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	1	
Kluut - <i>Recurvirostra avosetta</i>	84	150	—	—	—	9	68		165	110	—	—	—	49	65	

Bespreking:

SCHOLEKSTER - *Haematopus ostralegus*.

Vertoeft als wintergast in hoofdzaak op de slikken te Lillo en Zandvliet, tot 124 eks. op 16 februari 1980. De soort was het talrijkst in maart en april: 149 eks. op 15.03.80 en 189 eks. op 12.04.80.

KIEVIT - *Vanellus vanellus*.

Het hoogste aantal vogels werd bereikt bij de november-telling van 1978 met in totaal 10.600 exemplaren. Nagenoeg afwezig tijdens de strenge vorstperiode van januari-februari 1979.

ZILVERPLEVIER - *Pluvialis squatarola*.

Op 17 november 1979 nog een relatief hoog aantal van 53 Zilverplevieren te Lillo-Zandvliet. Ontbreekt als wintergast nagenoeg geheel.

GOUDPLEVIER - *Pluvialis apricaria*.

Komt vrijwel uitsluitend voor in de polders van het Linkeroever-gebied. Maxima in oktober-november: 1.015 eks. op 13.10.79 en 855 eks. op 25.11.78. Zoals bekend concentreert de hoofdtrek zich langs de kustpolders (Kuyken en Desmet, 1980).

Opnieuw talrijk in maart: 810 eks. op 10.03.79 en 955 eks. op 15.03.80. Lage aantallen in de

midwinter, onder meer 60 vogels tijdens de januari-telling 1980. Totaal afwezig in de koudeperiode van januari-februari 1979.

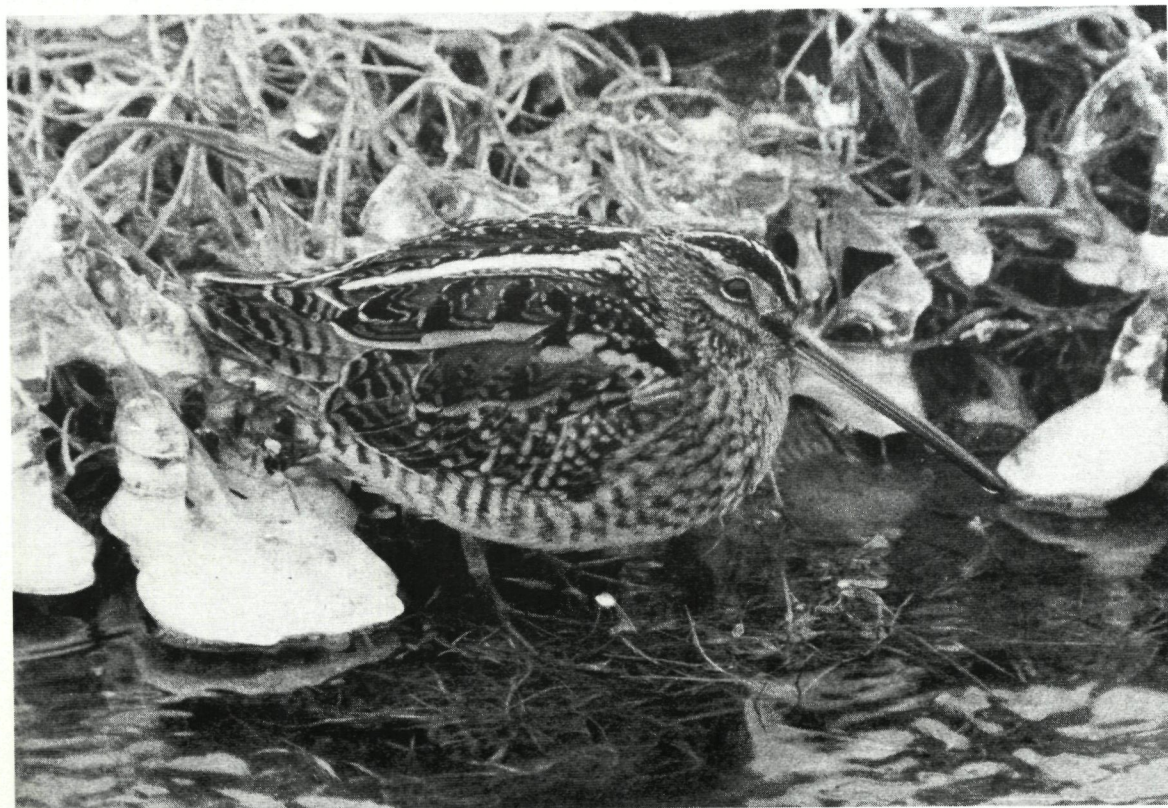
WATERSNIP - *Gallinago gallinago*.

Vrij hoge aantallen in het najaar 1978: o.a. 660 eks. op 14.10.78, waarvan 480 eks. in het reservaat „De Kuifeend” en 685 eks. op 25.11.78.

WULP - *Numenius arquata*.

De hoge aantallen in Tabel 4 voor de periode maart-april zijn grotendeels afkomstig van tellingen op de slaapplaats in de Kalmthoutse Heide: 655 eks. op 10.03.79, 580 eks. op 13.04.79 en 855 eks. op 15.03.80. Op 31 maart 1979 werd aldaar een voor het binnenland zeer hoog aantal van 2.840 Wulpen bereikt (Voet, 1979). De 1 % norm bij deze soort stemt overeen met 1.600 exemplaren (Zegers, l.c.). De hoge cijfers van eind 1978 stammen eveneens hoofdzakelijk uit Kalmthout: 1.350 eks. op 25.11.78 en 870 eks. op 16.12.78.

De soort overwintert onder meer regelmatig langs de Schelde tussen Lillo en Zandvliet en in het reservaat te Oorderen. Op 16 februari 1980 een totaal van 373 Wulpen voor geheel het Antwerpse poldergebied.

Watersnip (*Gallinago gallinago*)

Foto : M. Sloodmaekers

REGENWULP - *Numenius phaeopus*.

Een vroege voorjaarsdatum: op 15 maart 1980 een pleisterend exemplaar te Oorderen. De aantallen in april hebben overwegend betrekking op slaapplaatsgegevens uit Kalmthout en — in mindere mate — uit Brecht: 2.080 eks. op 13.04.79 en 690 eks. op 11.04.80. In 1980 viel het hoogtepunt te Kalmthout op 25 april met 4.265 vogels (Voet, 1980). De 1 % norm bedraagt 1.000 exemplaren (Kuyken, 1976; Zegers, l.c.).

GRUTTO - *Limosa limosa*.

Het talrijkst in maart, maar lage aantallen op de teldata: 363 eks. op 10.03.79 en 320 eks. op 15.03.80, waarvan 223 op de slaapplaats te Kalmthout. Op 22 maart 1980 aldaar een maximum van 1.630 vogels (Voet, 1980). De basisnorm van 1 % werd voor de Grutto op 800 gesteld (Zegers, l.c.).

WITGATJE - *Tringa ochropus*.

In 1979-80 waargenomen bij elke telling; in januari en februari respectievelijk slechts 1 en 2 exemplaren.

TURELUUR - *Tringa totanus*.

Bij iedere telling aanwezig, behalve in februari 1979 en in januari 1980. Tijdens de strenge vorstperiode op 13 januari 1979 uitzonderlijk 64 vogels te Lillo-Zandvliet.

BONTE STRANDLOPER - *Calidris alpina*.

Relatief hoge aantallen in beide telseizoenen, voor het gehele gebied onder meer 945 eks. op 16.12.78 en 1.010 eks. op 17.11.79.

De voornaamste pleisterplaats bevindt zich te Lillo-Zandvliet, met maxima van 735 eks. op 10.02.79 en 645 eks. op 17.11.79.

Eerder onregelmatig vrij grote groepen op de opspuiterreinen van Linkeroever. De situatie komt overeen met deze uit de winterperiodes 1975-76 en 1976-77 (Voet en Becuwe, 1977).

KEMPHAAN - *Philomachus pugnax*.

Uit de wintermaanden liggen slechts gegevens voor op twee teldata: 9 eks. op 16.12.79 en 12 eks. op 16.02.80.

KLUUT - *Recurvirostra avosetta*.

Voor beide telperiodes ontbreken gegevens uit januari en februari. Wel vertoefden nog vrij hoge aantallen in de tweede helft van november: 160 eks. op 25.11.78 en 150 eks. op 17.11.79.

Samenvatting.

Dit rapport behandelt de maandelijkse tellingen van watervogels, die van oktober tot april in het Antwerpse werden uitgevoerd in de periodes 1978-79 en 1979-80.

In een vorig artikel (Benoy *et al.*, 1978) werden de resultaten van de winter 1977-78 besproken.

Het telgebied omvat de beide Scheldeoevers, de nabije polders en industrieterreinen, benevens enkele plaatsen in de Antwerpse Kempen.

Aangezien de telresultaten op Linkeroever onvolledig waren, vermelden de tabellen 1 tot 4 enkel de aantallen verkregen in het overige gedeelte van het gebied. Opmerkelijke gegevens van Linkeroever worden in de tekst aangegeven. De voornaamste en tevens beschermde gebieden zijn: het Groot Buitenschoor (Zandvliet) en het Galgeschoor (Lillo), de natuurreservaten „De Kuifeend” (Oorderen) en „Blokkeerdijk” (Antwerpen-Linkeroever) en het staatsnatuurreservaat „De Kalmthoutse Heide” (slaapplaats voor drie soorten waadvogels, zie verder).

Tijdelijk zijn de opgespoten gronden aan beide zijden van de Schelde van voornaam belang, hetgeen ook geldt voor de zandwinningsput te Oelegem.

Zoals blijkt uit de tabellen en de tekst, wordt de 1 % norm (MAR-project) regelmatig overschreden bij de Krakeend (*Anas strepera*) ($n = 100$), de Slobbeend (*Anas clypeata*) ($n = 200$) en de Regenwulp (*Numenius phaeopus*) ($n = 1000$) en onregelmatig bij de Wulp (*Numenius arquata*) ($n = 1600$) en de Grutto (*Limosa limosa*) ($n = 800$). Eveneens opmerkelijk en van nationale betekenis zijn hoge concentraties bij volgende soorten: Wintertaling (*Anas crecca*), Smient (*Anas penelope*), Grote Zaagbek (*Mergus merganser*), Nonnetje (*Mergus albellus*), Bergeend (*Tadorna tadorna*), Grauwe Gans (*Anser anser*), Bonte Strandloper (*Calidris alpina*) en Kluut (*Recurvirostra avosetta*).

Spijts een aanzienlijk verlies aan geschikte foerageerterreinen, handhaaft het gebied zich als de tweede belangrijkste overwinteringsplaats van de Kolgans (*Anser albifrons*) en de Rietgans (*Anser fabalis*) in België.

Dankwoord.

Wij danken de hierna vermelde medewerkers oprecht voor hun doorzettingsvermogen en hun nauwkeurige tellingen:

R. Beyens, F. Bresseleers, J. Cheyns, M. Couwels, J. Cox, R. de Caluwe, D. de Cleen, B. Demey, D. Demey, F. Demey, L. de Nijs, J. de Ridder, D. de Witte, P. Dictus, B. Faes, J. Fonteyn, J. Geivaerts, F. Gerard, P. Geréné, P. Greeve, A. Helsen, D. Helsen, J. Helsen, P. Helsen, M. Isaïe, J. Lahaye, J. Loy, P. Maes, R. Maes, Jaak Moonen, Jan Moonen, B. Neymeyr, D. Oellibrandt, K. Peeters, M. Raes, J. Schrey, W. Schrey, J. Snoeks, C. Steeman, V. Turkelboom, G. van der Krieken, H. van der Veken, W. van der Veken, P. van de Vijver, P. van Hiemste, P. van Raemdonck, B. Verberckmoes, W. Verscheuren, H. Waeterschoot, L. Wouters en leden van diverse afdelingen van BJN, Natuur 2000, De Wielewaal-Jongeren en De Wielewaal.

Bibliografie.

- Benoy L., B. Faes en H. Voet, 1978. Resultaten van de maandelijkse watervogeltellingen in het Antwerpse - november 1977 tot april 1978. *Wielewaal* 44: 269-278.
- Commissie voor de Belgische Avifauna, 1967. Avifauna van België. Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
- Kuyken E., 1976. Betekenis en behoud van waterrijke gebieden, „Wetlands”, op nationaal en internationaal vlak. *Contactblad Belgische Natuur- en Vogelreservaten* 1976, 4: 3-10.
- Kuyken E., 1979. Een overweldigende ganzeninvasie in Vlaanderen: eerste bericht. *Wielewaal* 45: 73-75.
- Kuyken E. en J. Desmet, 1980. Resultaten van de goudplevierentelling in België, november 1979. *Wielewaal* 46: 327-330.
- Lippens L. en H. Wille, 1972. Atlas van de vogels in België en West-Europa. Tielt, Lannoo.
- Reygaert M., H. Outtier, V. Geers, P. van Sanden en L. Sagaert, 1980. Ornithologische seizoenoverzichten, december-januari-februari 1979-1980. *Wielewaal* 46: 357-375.
- Teixeira R.M., 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. 's-Graveland, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland.
- Van Impe J., 1977. Een vaste pleisterplaats van de Grauwe Gans (*Anser anser*) te Zandvliet. *Wielewaal* 43: 33-37.
- Van Impe J., 1978. De natuurwetenschappelijke waarde van de schorren en slikken van Zandvliet en Lillo. Gestencild rapport, 22 pp. Aktiegroep Polders Leefmilieu.
- Voet H. en M. Becuwe, 1977. Resultaten Midwintertellingen 1975-1977 van watervogels aan de Belgische kust en aan de Beneden-Schelde. *Wielewaal* 43: 265-270.
- Voet H. en L. Benoy, 1979. Het natuurreservaat te Oorderen-Antwerpen als broedgebied en pleisterplaats voor watervogels. *Gerfaut-Giervalk* 69: 111-156.
- Voet H., 1979. Simultaantellingen van waadvogels op slaapplaatsen in België - voorjaar 1979. Tussentijds verslag (niet gepubliceerd).
- Voet H., 1980. Simultaantellingen van Wulp, Regenwulp en Grutto op slaapplaatsen in België - voorjaar 1980. Tussentijds verslag (niet gepubliceerd).
- Werkgroep Natuurbehoud Linkeroever, 1979. Linkeroever. Natuurwetenschappelijke studie en waardebeoordeling van de gebieden op Antwerpen-L.O. Gestencild rapport 188 pp.
- Zegers P.M., 1977. Het gebruik van de 1 % norm. *Watervogels* 2: 174-179.

Résumé.

Ce rapport traite les recensements mensuels des oiseaux d'eau, effectués d'octobre à avril en région anversoise durant les années 1978-79 et 1979-80. Dans un article précédent (Benoy *et al.*, 1978) les résultats de l'hiver 1977-78 ont été discutés.

La région étudiée comprend les deux rives du Bas-Escaut, les polders et les terrains industriels voisins, ainsi que quelques sites en Campine anversoise.

Les données provenant de la rive gauche étant incomplètes, les tableaux 1 à 4 ne mentionnent que les effectifs du reste de la région. Des nombres représentatifs obtenus à la rive gauche sont insérés dans le texte.

Les sites les plus importants et à la fois protégés sont: „Het Groot Buitenschoor” (Zandvliet) et „Het Galgeschoor” (Lillo), les réserves naturelles „De Kuifeend” (Oorderen) et „Blokkeerdijk” (Anvers/Rive gauche) et la réserve naturelle d'état „De Kalmthoutse Heide” (comme refuge nocturne pour trois espèces de limicoles, v. ci-après). Les terrains exhaussés le long des deux rives de l'Escaut ont temporairement une grande valeur, de même que le réservoir d'eau à Oelegem.

Comme il résulte des différents tableaux et du texte, le critère de 1 % (projet MAR) est régulièrement dépassé pour le Canard chipeau (*Anas strepera*) ($n = 100$), le Canard souchet (*Anas clypeata*) ($n = 200$) et le Courlis corlieu (*Numenius phaeopus*) ($n = 1000$) et irrégulièrement pour le Courlis cendré (*Numenius arquata*) ($n = 1600$) et la Barge à queue noire (*Limosa limosa*) ($n = 800$).

Egalement remarquable et d'une importance nationale sont des fortes concentrations chez les espèces suivantes: Sarcelle d'hiver (*Anas crecca*), Canard siffleur (*Anas penelope*), Harle bièvre (*Mergus merganser*), Harle piette (*Mergus albellus*), Tadorne de Belon (*Tadorna tadorna*), Oie cendrée (*Anser anser*), Bécasseau variable (*Calidris alpina*) et Avocette (*Recurvirostra avosetta*).

Malgré la perte considérable de terrains fourragers, la région garde en Belgique sa deuxième position comme lieu d'hivernage pour l'Oie rieuse (*Anser albifrons*) et l'Oie des moissons (*Anser fabalis*).

Summary.

This report deals with the monthly October-April censuses of waterfowl and waders (also some other waterbirds) in the region of Antwerp during the winters of 1978-79 and 1979-80.

In a former report (Benoy *et al.*, 1978) the results from the winter 1977-78 were discussed.

The region covered includes both banks of the river Scheldt, his nearly polders and industrial grounds as well as some waterfowl sites in the Antwerp Kempen. As counting-results on the left bank were incomplete the tables 1-4 refer to numbers in the rest of the region. Relevant counts on the left bank are mentioned in the text.

The most important and protected sites are: Groot Buitenschoor (Zandvliet) and Galgeschoor (Lillo), the nature-reserve „De Kuifeend” (Oorderen), the classified „Blokkeerdijk” (Antwerp/Left bank) and the Kalmthoutse Heide nature-reserve (roosting waders). Raised grounds along both sides of the Scheldt are of great temporary significance as is the large waterreservoir near Oelegem.

As shown by the different tables supplied with the numbers in the text, the 1 %-norm (MAR project) is regularly exceeded by species as *Anas strepera* (n = 100), *Anas clypeata* (n = 200) and *Numenius phaeopus* (n = 1000) and irregularly by *Numenius arquata* (n = 1600) and *Limosa limosa* (n = 800).

Remarkable also and of national importance are high concentrations of *Anas crecca*, *Anas penelope*, *Mergus merganser*, *Mergus albellus*, *Tadorna tadorna*, *Anser anser*, *Calidris alpina* and *Recurvirostra avosetta*.

Despite a great loss of suitable feeding grounds the

area remains the second best wintering-site for *Anser albifrons* and *Anser fabalis* in Belgium.

L. Benoy, regionaal verantwoordelijke watervogeltellingen rechter-Scheldeoever, Frits van den Berghe-laan 46, B-2630 Aartselaar.

H. Voet, koördinator Werkgroep Steltlopers - IWRB./ Belgische sectie, Oude Baan 5, B-2070 Ekeren.

R. Deman, Kwade Veldenstraat 8 bus 3, B-2000 Antwerpen.

W. van Ginhoven, Noordkaai 1, B-2060 Merksem.

APPENDIX

Minder voorkomende soorten van het Linker Scheldeoevergebied die noch vermeld werden in de tabellen, noch in de soortbesprekingen.

DUIKERS EN FUTEN.

Parelduiker - *Gavia arctica*

Roodhalsfuut - *Podiceps griseigena*

Geoorde Fuut - *Podiceps nigricollis*

13. 4.79 - 2 eks. schor Doel

13. 1.79 - 2 eks. Kallo

10. 3.79 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

16. 2.80 - 1 eks. Antwerpen-Linkeroever

13. 4.79 - 3 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

13.10.79 - 7 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

11. 4.80 - 3 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

EENDEN EN ZWANEN.

Krooneend - *Netta rufina*

Toppereend - *Aythya marila*

Amerikaanse Kuifeend - *Aythya collaris*

IJseend - *Clangula hyemalis*

Middelste Zaagbek - *Mergus serrator*

Rosse Stekelstaarteend - *Oxyura jamaicensis*

13. 4.79 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

16.12.78 - 3 eks. Kallo

13. 4.79 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

12. 4.80 - 1 eks. Doel

12. 1.80 - 1 eks. Antwerpen-Donckers

(waarnemer: B.J.N.-Antwerpen)

13.10.78 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

16. 2.80 - 2 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

17.11.79 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

12. 1.80 - 1 eks. Burcht

11. 4.80 - 1 eks. Antwerpen-Blokkersdijk

12. 1.80 - 6 eks. Doel

16. 2.80 - 16 eks. Kallo

GANZEN.

Brandgans - *Branta leucopsis*

18. 2.79 - 5 eks. Kallo

WAADVOGELS.

Houtsnip - *Scolopax rusticola*

Rosse Grutto - *Limosa lapponica*

Krombekstrandloper - *Calidris ferruginea*

15. 3.80 - 1 eks. Antwerpen-Linkeroever

14.10.78 - 8 eks. Doel

13.10.79 - 3 eks. Doel

14.10.78 - 1 eks. Doel

Resultaten van de tweede goudplevierentelling in België, november 1980.

door Jan Desmet en Eckhart Kuyken.

INLEIDING.

Voor het tweede opeenvolgende jaar werd in de herfst 1980 een Belgische goudplevierenteldag georganiseerd. Deze telling kaderde niet in een internationale survey en had enkel tot doel een inzicht te krijgen in het aantal en verspreidingspatroon van de in België pleisterende Goudplevieren, *Pluvialis apricaria*.

Teneinde de resultaten uit november 1979 (zie Kuyken en Desmet, 1980) beter op hun waarde te kunnen testen werd geopteerd om de nieuwe telling nogmaals rond hetzelfde tijdstip (eind november) te laten doorgaan. Zo werden op 22.11.1980, en deels ook op 23 en 24.11 alle veldgegevens verzameld.

Er kon gerekend worden op een groep losse medewerkers voor het tellen van de zwaarste brokken, voornamelijk de poldercomplexen in West-Vlaanderen en het Antwerpse Linker-Oevergebied. Hiervoor stonden opnieuw stafkaartafdrukken (8 km x 10 km) ter beschikking. De oproep om terreinkeuze, groepsgrootte, gedrag en begeleidende soorten mede te delen werd vrij goed opgevolgd.

De weersgesteldheid heeft het telwerk ook nu weer onaangenaam gemaakt: 22 november werd een sombere, winderige dag met regenbuien; de gemiddelde temperatuur schommelde rond 12,5° C. Vermelden we aanvullend dat de (dag)vorst in het begin van deze maand de vroegste van de eeuw is geweest (02-05.11.80) en mogelijk een invloed van betekenis had op de gedragingen van de toen in West-Europa verblijvende Goudplevieren.

RESULTATEN

1. Aantallen.

Toen de eerste gegevens binnenliepen werd stilaan duidelijk dat de telling geen bemoedigende resultaten had opgeleverd. Zo werden in de Zwinstreek en langs de IJzer (trajekt Diksmuide-Franse grens) samen slechts 7 Goudplevieren geteld...

De totaalaantallen per provincie lagen als volgt: West-Vlaanderen: 3.511 eks.; Oost-Vlaanderen: 1.644 eks. en Brabant: 71 eks. Dit gaf een procentuele verdeling van respectievelijk 67,2 %, 31,4 % en 1,4 %.

De belangrijkste zone's voor West-Vlaanderen betroffen Blankenberge-De Haan (463 eks.), Oostende-Bredene (ca. 1.000 eks.) en Lampernisse (584 eks.). In tegenstelling tot november 1979 werden dit jaar twee groepen van respectie-

Goudplevier (*Pluvialis apricaria*) Foto : R. de Prins

velijk 300 en 700 eks. op de Antwerpse Linker-Oever geteld. Dit deed het procentueel aandeel van Oost-Vlaanderen in het totaalcijfer (= 5.226 eks.) fors toenemen. In het volledige Schelde-Leiegebied ten zuiden van Gent (beide Vlaanderen) werden in totaal 487 Goudplevieren geteld met de belangrijkste concentratie te Oudenaarde-Melden (300 eks.) De Brabantse waarnemingen hebben betrekking op ca. 42 eks. te Sluisen bij Tienen, 9 eks. te Kumplich en 20 eks. te Landen. Uit andere provincies ontvingen we geen gegevens.

Diverse medewerkers vermeldde dat zich net vòòr of nà de teldag veel hogere aantallen in hun telgebied bevonden. We noemen één voorbeeld: van Diksmuide tot aan de IJzermonding liepen de aantallen enkele weken na de teldatum op tot ongeveer 3.000 eks. tegen 705 eks. op onze teldag.

2. Groepsgrootte.

Voor 4.617 eks. werd de groepsgrootte doorgespeeld (zie tabel 1). Er is een groepering rond de grootteklassen 9-16 en 17-32, samen goed voor 48,9 % van de 42 genoteerde groepen.

Er dient op gewezen dat we vooral van de kleine (overvliegende) groepjes geen nauwkeurige aantalsopgaven ontvingen. In tegenstelling tot vorig jaar leek er wel een neiging te bestaan tot grotere concentraties; 21,4 % > 257 eks. Gezien het gering aantal vogels zijn verdere vergelijkingen niet relevant.

3. Terreinkeuze.

Ook hier heeft het weinig zin uitspraken te doen omtrent de terreinkeuze, gezien de te lage cijfers. Toch hielden we eraan de bekendgemaakte notities zonder verder commentaar in tabel 2 onder te brengen.

groepsgrootte	aantal groepen			1980		1979
	W.VI.	O.VI.	Brab.	Totaal	%	%
1 - 2	2	—	1	3	7.1	6.7
3 - 4	1	1	—	2	4.7	6.7
5 - 8	2	—	—	3	4.1	10.8
9 - 16	5	2	1	8	19.4	14.9
17 - 32	10	1	1	12	29.5	14.9
33 - 64	1	—	1	2	4.7	13.5
65 - 128	3	—	—	3	7.1	9.5
129 - 256	—	—	—	—	0.0	13.5
257 - 512	3	3	—	6	14.3	6.7
513 - 1024	2	1	—	3	7.1	2.8

Tabel 1: Frekwentieverdeling volgens groepsgrootte (n 1979 = 74 en n 1980 = 42).

	W.VI.	O.VI.	Brab.	Totaal	% '80	% '79
Akker	1.002	325	71	1.398	30,3	26,4
Weiland	1.897	622	—	2.519	54,5	73,6
Opgespoten terrein	—	700	—	700	15,2	0,0

Tabel 2: Terreinkeuze.

4. Begeleidende soorten en gedrag.

Overall werden zeer grote groepen Kieviten *Vanellus vanellus* gemeld waarbij zich regelmatig Goudplevieren hadden aangesloten. Deze grote groepen kwamen zowel in de kuststreek als in het binnenland voor. Zo bevatten vijf concentraties in de streek van Tienen ca. 10.600 Kieviten.

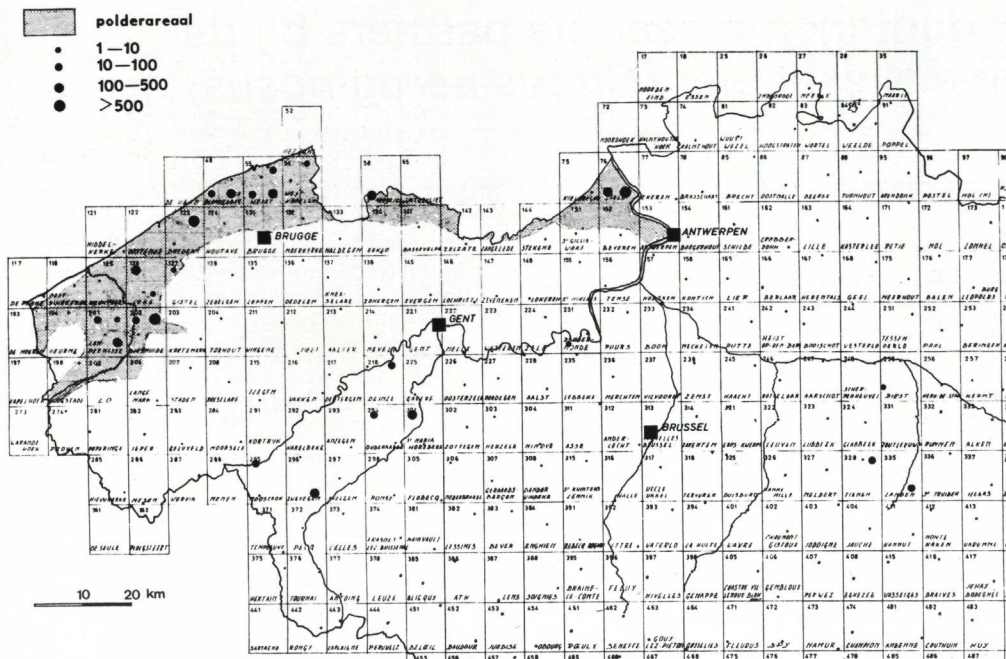
Dit beeld is typisch voor een periode (meestal kortstondig) van belangrijke trekbewegingen. Daarmee komt de aanwezigheid overeen van enkele, soms grote groepen Goudplevieren op andere plaatsen waar er in normale omstandigheden merkkelijk minder voorkomen (naar Van Gompel in litt.). Andere waarnemers merkten op dat de Goudplevieren zich meestal aan de buitenzijde van de gemengde groepen bevonden. Bijkomende soorten foeragerend in de nabijheid van de plevieren waren Koperwiek *Turdus iliacus* en Kramsvogel *Turdus pilaris*.

TOEKOMSTIG ONDERZOEK

De twee opeenvolgende novembertellingen in België leverden telkenmale zeer lage aantallen Goudplevieren op. Mogelijks reguleren zelfs geringe klimatologische omstandigheden in belangrijke mate het Belgisch aantalsverloop wat zich in een bijna konstante dynamiek (pendel) doorheen ons land manifesteert.

Dient er nu uitgekeken naar een geschiktere telperiode? Algemeen wordt aangenomen dat de hoogste aantallen in België tijdens het voorjaar doorkomen (zie Lippens en Wille, 1972).

Het plannen van een voorjaarsstelling houdt echter eveneens belangrijke risico's in zich. Het in Nederland gekonstateerde grillige patroon van voorkomen en verspreiding tijdens het voorjaarsverblijf heeft ertoe geleid hier geen landelijke

tellingen in het voorjaar op touw te zetten (Van Eerden *et al.*, 1979).

De Belgische tellingen hebben enkele waarne-
mers toch gestimuleerd om aandachtiger op
Goudplevieren te gaan letten, o.a. in de Westhoek
(mond. med. M. Becuwe). Het is misschien beter
de resultaten af te wachten die in enkele
typegebieden worden verzameld. Aan de hand
van deze gegevens kan het verder organiseren
van nationale tellingen meer concreet gepland
worden. Ook kan het opstellen van uniforme
telformulieren worden overwogen ten einde meer
en betere detailgegevens omtrent de ecologie
van de Goudplevieren te verzamelen.

KONKLUSIES

1. Op 22.11.1980 werden in Vlaanderen 5.226
Goudplevieren geteld. 67,2% verbleef in West- en
31,4% in Oost-Vlaanderen. Kleine groepjes
werden tevens uit Brabant gesignaleerd. Gezien
de randaantekeningen van enkele medewerkers
blijkt ook nu weer dat dit aantal beduidend onder
de jaarlijkse maximumwaarden van ons land
moet gelegen zijn.
2. Het bekomen verspreidingspatroon (fig. 1) ligt
in de lijn van de resultaten uit november 1979 met
een zwaartepunt in de Vlaamse polderstreek. Ook
binnenlandse valleien lokken, zij het in veel
mindere mate, Goudplevieren aan.
3. De onregelmatige populatiebewegingen in het
najaar — wellicht voornamelijk onder meteorolo-
gische invloed — maken het moeilijk een juist
beeld over de maximale aantallen te verkrijgen
van deze dynamische soort.

Regionaal onderzoek met frekwentere steek-
proeven in enkele **representatieve** typegebieden
moet uitmaken wanneer latere nationale tellingen
de meeste kans op slagen bieden.

DANKWOORD

Hartelijk dank aan allen die aan deze tweede
teldag hun medewerking verleenden: A. Anselin,
G. Baudonck, M. Becuwe, F. Bettens, G.
Burggraef, D. Cuvelier, N. Debrun, R. Debruyne,
F. Delbeque, E. de Mullier, K. Desender, J.
Desmet, M. de Witte, B. Faes, P. Lingier, L.
Lippens, P. Lust, A. Mannaert, P. Meire, W.
Packet, J. van den Berghe, P. van der Eecken,
J. van de Ven, W. van Ginhoven, J. van Gompel,
F. Vanhee, VWG Westkust, H. en J. Royeaerd,
J. Schrey, C. Steeman, P. Tavernier, H. Verbeure
en J. Vervaeke.

Bibliografie

- Kuyken, E., J. Desmet, 1980. Resultaten van de
goudplevierentelling in België, november 1979.
Wielewaal 46: 327-330.
- Lippens, L., H. Wille, 1972. Atlas van de vogels in België
en West-Europa. Tielt, Lannoo.
- Van Eerden M., P. Key, D. Tanger, 1979. De
goudplevierentelling in november 1978 en de
binnenlandtelling van steltlopers in het algemeen.
Watervogels 4: 226-231.

J. Desmet en Dr. E. Kuyken, *Laboratorium voor
Oecologie der Dieren, Zoögeografie en Natuurbehoud,
Rijksuniversiteit Gent, K.L. Ledeganckstraat 35, B-9000
Gent.*

Verhoudingen tussen de partners bij de Bruine Kiekendief (*Circus aeruginosus*)

door Robert de Lust

Inleiding

Inzake gedragsonderzoek kan ook de amateur zinnige bijdragen leveren in de vorm van nauwkeurige observatie van dieren in het vrije veld. Niko Tinbergen moedigt onze belangstelling voor gedragswaarneming aldus aan: „De amateur benadert zijn onderwerp vaak met een bepaalde onbevagenheid die een diepgaande invloed kan hebben...” en verder „...Het is niet alleen mogelijk, maar zelfs zeer gewenst, dat niet-beroeps-onderzoekers doorgaan hun bijdragen te leveren, want het ontbreken van een gespecialiseerde opleiding heeft zowel voordelen als nadelen”.

Tinbergen schrijft ook nog: „Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik de balts van de driedoornige stekelbaars honderden keren gezien heb en nog steeds zie ik nieuwe details, waarvan sommige bijdragen tot een beter begrijpen van fundamentele problemen”.

De Bruine Kiekendief (*Circus aeruginosus*), een boelend objekt.

Het feit dat ik in mijn omgeving enige geschikte broedterreinen aantref, bood mij de kans, gedurende enige seizoenen deze vogelsoort nauwlettend te observeren. Bruine Kiekendieven zijn spektakulaire wezens. Ze opereren in open gebieden en zijn daardoor, mede omwille van hun redelijk formaat, dankbare waarnemingsobjekten. Daarenboven vertoeven ze gedurende meer dan vijf maanden in hun broedgebied. Ze vertonen een duidelijke voorkeur voor bepaalde vliegroutes en ze eerbiedigen een welhaast vaststaande dagindeling. Hun gedragingen in het territorium zijn zo relevant, dat de observatie ervan kan gebeuren zonder het nest te moeten benaderen. De hierna volgende gegevens werden van op afstand verzameld. Mijn vaste schuilhut, een verdoken opstelling onder struikgewas, op grote afstand zelfs in het open veld, leverde mij een schat aan gegevens. De opstapeling van notities biedt na zekere tijd een boeiende lektuur en noopt tot het opstellen van enkele besluiten. Deze zullen niet algemeen geldend zijn, want vogels vertonen individuele verschillen. Toch zijn de hierna volgende vaststellingen gemeen aan verschillende broedparen gedurende vier seizoenen: 1977, 1978, 1979 en 1980.

Aankomst in het voorjaar.

Bruine Kiekendieven overwinteren wel eens meer

op onze breedte. Er liggen bijvoorbeeld verschillende Nederlandse wintermeldingen voor. Zelf beschik ik slechts over vroege voorjaarswaarnemingen uit maart.

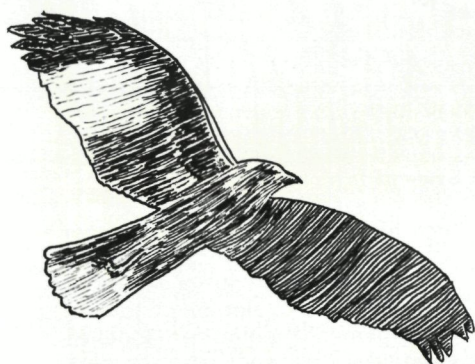
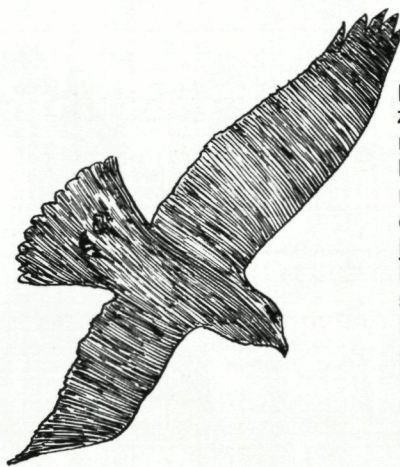
Het gebruik van typische oversteekplaatsen over de Middellandse Zee zou niet zo uitgesproken zijn bij deze soort, vergeleken met andere roofvogelsoorten. Einde maart, begin april, arriveren de eerste vogels op onze broedgronden, in sommige gevallen (Groot-Brittanië) veelal reeds in februari.

Volgens de literatuur arriveren de ♂♂ veelal eerst, maar ook op deze regel bestaan uitzonderingen. In het geval dat de ♀♀ eerst in het territorium opduiken, stel ik me de vraag of we dan te maken hebben met „weduwen” of met „wijfjes op overschot” die nieuwe nestplaatsen claimen. Jonge vogels zouden mogelijk de opengebleven of okkasioneel opengevallen territoria opvullen. Een feit is me duidelijk gebleken: broedgronden die ééns met sukses bezet werden, trekken ieder jaar opnieuw gegadigden aan. Daarom blijft echter niet ieder geschikt terrein bezet. In hoeverre hier populatieschommelingen in het lokaal bestand meespelen is een andere vraag. Maar die terreinen bevatten dus ogenschijnlijk elementen die ze als geschikt doen voorkomen in de ogen van de arriverende én doortrekkende Bruine Kiekendieven. In 1980 bijvoorbeeld ging een legsel op zulk een klassieke plaats verloren door Kraaien. Het paar Bruine Kiekendieven vestigde zich nog dezelfde week in een nieuw territorium op ongeveer 800 meter afstand, en binnen dezelfde dekade werd het opengevallen terrein door een nieuw paar, gevormd door merkkelijk jongere vogels, ingenomen.

De klassieke nestplaatsen worden vrijwel alle eerst bezet. Nadien volgen nieuwe vestigingen. De karakteristieke biotoop in mijn gebied bestaat uit kreken, polders, dijken, oude en vaak verlande kreekarmen, ruige én natte rietvelden, aangevuld door moerasbosjes.

Paarvorming

In het broedterrein vliegt een bepaalde voorjaarsdag het eerste ♂ rond. Meinertzhagen beweert dat de ♂♂ samen aankomen in de geschikte terreinen en daarna door de ♀♀ vervoegd worden. Ik noteerde inderdaad eerst ♂♂ in 1977, 1978 en 1980. In 1979 daarentegen hadden bepaalde ♀♀ dagen voorsprong op de ♂♂. De partners zouden verschillende jaren bijeen blijven, al is dat dan geen regel. Ringwerk zou hier kunnen helpen,

Verkenning van het territorium in het voorjaar.

maar dan nog rijst de vraag: moeten we in bevestigend geval niet eerder van plaatstrouw, dan van partnertrouw gewagen? Is partnertrouw misschien het gevolg van plaatstrouw? Oudere vogels blijken vlugger gepaard te zijn. Het zijn namelijk de brillanter gekleurde individuen die het eerst een partner hebben. In hoeverre jonge $\sigma\sigma$ in sub-adult verenkleed soms hun partner verliezen aan een ouder en later arriverend σ , zoals Axell beweert, is mij een open vraag. Jonge $\sigma\sigma$ die ik vast gevestigd wist en die met nestbouw begonnen waren, weerstonden in ieder geval zeer goed aan opdringerige rivalen. Polygamie vindt frekwenter plaats dan soms geschreven wordt. Gevallen van polygamie vallen vlug op in het veld. Vroeg in het voorjaar blijven de betrokken $\varphi\varphi$ hardnekkig ter plaatse en de baltsvluchten zijn dan de weerspiegeling van de wedijver der $\varphi\varphi$ om het σ , wedijver die na enkele dagen omslaat in wederzijdse tolerantie. Ik meen dat het vooral de $\varphi\varphi$ zijn die het initiatief nemen bij het tot stand komen van een polygame relatie, maar verdere observaties zijn wenselijk. Ik vraag me wel af of polygame relaties „in de regel” tegelijk met een 'oorspronkelijke' of 'normale' relatie gevormd worden of ook wel daarna. Een

polygaam geval van één σ met twee $\varphi\varphi$ vormde zich van bij de aanvang en leverde op 2 juni 1980 respectievelijk 3 en 2 eieren (nog onvoltooide legfels). De $\varphi\varphi$ worden dan door het σ bevoorrad. Toch is de voorkeur voor één wijfje opvallend, zodat het tweede wijfje vaak zelf moet jagen tijdens het broeden.

De baltsvluchten van het σ zijn zoals bekend zeer spektakulair en het φ is in deze heel wat bescheidener. Het scenario is niet stereotiep, doch bevat steeds weerkerende elementen zoals hoog stijgen van het σ , kringen zweven, langzaam opschroeven tot 40 à 60 m en soms hoger, langzaam dalen op stijf klappende vleugels, verticale duikvluchten, dwarrelvluchten om de lichaamsas draaiend, luid roepen, schijnaanvallen op φ . Het φ voert ook rolvluchten uit, stoot op naar het baltsende σ en tolt vaak op de rug kerend met uitgestoken klauwen naar het σ gericht. De Engelse spreken hier van „talon-presentation”. De zogenaamde bladerval wordt door het σ nog lang uitgevoerd, tot een eind in de broedperiode en dan vaak vlak boven de nestplaats. Ook bij hevige regenvlagen en stormwind nam ik luchtdansen van beide partners waar, op geringe hoogte boven het riet. Tijdens de paarvorming, de balts- en nestbouwperiode, landen de partners vaak op of nabij het nest. Dit gebeurt dikwijls erg luidruchtig en σ en φ vervoegen elkaar daarbij geregeld. Ook grijpen dan kopulaties plaats.

In de periode net voor het broeden, wordt door het σ prooi aangevoerd voor zijn partner. Dit zal hij trouwens de hele broedduur blijven doen. In de paarvormingsdagen is dit ritueel duidelijk paar-bevestigend. De aangevoerde prooi worden in dit pre-neststadium ook vaak op de bodem gedeponeerd, op of vlakbij de plaats waar het nest zal gebouwd worden.

Tijdens de paarvorming zijn beide partners het grootste gedeelte van de dag in de nestomgeving aanwezig. Zij vallen dan erg op. Het is van groot belang dat in deze periode geen verstoring optreedt. Het belang van de kleurpatronen in het verenkleed van de Bruine Kiekendieven is nu onmiskenbaar en de waarnemer zelf ervaart de signaalfunctie ervan, omdat de vogels op grote afstand, ook zittend en tegen een achtergrond van kreupelhout bv. blijven opvallen. De bleke kruin, de schouderkleuren en bij het σ ook de staartkleur zijn merktekens, die kennelijk instinctief door de vogels aangewend worden. Het σ zal bij het ordenen van het verenkleed, vaak op hoge zitjes, zijn vleugels en staart opvallend spreiden. Ter illustratie van het spektakel dat de hele balts toch is, vermeld ik een paar veldnotities: „ σ komt met prooi (kleine rat) boven punt X (= later nest). De prooi werd kennelijk niet aangevreten. Zet zich in X, roept luid en wacht daar ongeveer een halve minuut. Vliegt terug op en het φ vliegt eveneens op, enkele meter verder. Ze volgt het σ , dat op een andere plaats in de rietkraag invalt. Ze duikt daar ook in. Het σ vliegt onmiddellijk weer

op zonder prooi en blijft dan verschillende minuten rondvliegen, laag boven het rietveld en boven de plaats waar het ♀ zit. Het ♀ zal zich enkele malen verzetten over korte afstand met de merkbaar kleiner wordende prooi in de klauw". Andere notitie: „Het ♀ zit op de uitkijk op één dode berk. ♂ komt hoog boven het terrein aanvliegen, daalt gedeeltelijk in 'bladerval', trekt daarbij de vleugels op en vouwt ze half toe, steekt de poten ver naar voor uit, valt rond zijn as tollend in de rietboord en roept tweemaal luid en kort". De paarbinding wordt de hele broedperiode bestendigd door kopulaties, ook als er reeds jongen zijn. Een prachtige waarneming op 4 juni 1980 noteerde ik als volgt: „♂ komt met grote rat aanvliegen. Hij roept. ♀ komt van het nest aanvliegen (al kleine jongen bij dit paartje). Laag boven het weiland vliegt het ♂ met de prooi. Het ♀ gaat op de weiderand zitten, vlakbij de rietzoom waarin ze nestelt en het ♂ laat daar de prooi vallen. Hij vliegt roepend rond in een boog boven het wijfje. Zij zit met halfopen en op de grond hangende vleugels en open, hijgende snavel. Ze roept. Het ♂ strijkt op het ♀ neer en er volgt een kopulatie. Het ♀ eet iets van de prooi en vliegt er dan mee naar het nest".

Kopulaties vinden in de broedperiode of als er al kleine jongen zijn, ook plaats op het voederplatform.

Nestbouw

Het is verrassend hoe snel een paartje na de aankomst kan overgaan tot nestbouw. Dit bevestigt mijn inziens de stelling, dat de partners een grote plaatstrouw vertonen, en tengevolge daarvan elkaar terugvinden. Heel vlug wordt de baltsvlucht aangevuld door het ophalen van nestmateriaal. ♂ en ♀ dragen, eerst nog met grote tussenpauzen, riethalmen en takken aan. Waar het ♀ van het begin af het eigenlijke nest bevoorraadt, draagt het ♂ tegelijkertijd ook materiaal naar wat het latere voederplatform moet worden. Dit is soms een reeds bestaande verhevenheid die aangevuld wordt, zoals een nest van muskusratten, een hoop van opgestapeld overjarig materiaal of een graspol binnen de hogere riet- en zeggevegetatie.

Het aandeel van het ♂ in de nestbouw is groot, maar varieert toch van paar tot paar.

Gedurende de nestbouw vinden geregeld de baltsvluchten plaats en wordt er regelmatig gekopuleerd, meestal in de rietkraag, op de rand van de rietkraag of op de plaats van het voederplatform. Het nestmateriaal halen de partners in de onmiddellijke omgeving: riethalmen, rietwortelstokken, takken van een vinger dik en vaak méér dan een meter lang. Ik zag nooit groen materiaal aandragen.

Sommige ♂♂ zijn buitengewoon actief bij de nestbouw betrokken en zelfs ging een bepaald ♂ door met aandragen van materiaal, toen de eieren

Beide partners bouwen.

al sterk bebroed waren en het wijfje met een prooi doende was op het voederplatform. Zo bracht een ♂ op 30 juni 1980 riethalmen aan op het nest als er kleine jongen waren en het ♀ zich bij de jongen bevond. Over het algemeen moeten de mannetjes der Bruine Kiekendieven als zeer ijverige en sterk bij de partner betrokken vogels bestempeld worden. Gedurende de nestbouw zijn burenkiekendieven zeer tolerant ten opzichte van elkaar. Het terrein waarin het materiaal verzameld wordt, dient dan vaak voor 'dubbel-gebruik' en ik kon in dit stadium nooit agressie bij de vogels vaststellen.

Nestbouw gaat in feite de hele broedperiode door; ook nog als er kleine tot halfwassen jongen zijn. Het ♀ voert na vrijwel iedere prooi-overname en het eten ervan, nestmateriaal met zich mee. Ze blijft dit wekenlang doen. Soms kan dit een onooglijk plukje riet zijn zoals een rietpluim. Vanuit veiligheidsoogpunt is de bouwperiode delicaat.

De vogels vallen erg op door hun voortdurende materiaal-aanvoer en ongetwijfeld zullen eksters en kraaien vaker als eierrovers optreden. Nochtans verbaasde het mij dikwijls dat lijnvis-sers, landbouwers en wandelaars het schouwspel van kiekendieven die met twijgen rondvlogen wél zagen, maar zich geen rekenschap gaven van het feit dat deze vogels hun nest op de grond bouwden.

Vooral in de morgenuren, soms zeer vroeg na zonsopgang, wordt druk gebouwd, maar ook later op de dag. Sommige paren, vaak jongere vogels, zijn opvallend luidruchtig in dit stadium. Ze onderhouden een waarachtig 'vokaal contact'.

Verenigingsberichten De Wielewaal - juli

Aktiviteitenkalender voor aug.-sept. te verzenden vóór 20 juli aan de centrale.

Vlaamse Ardennendag 1982, ingericht door de afdeling Schelde en Leie: 25 april. Hou deze datum vrij!

- Westkust. Elke zaterdag van juli en augustus 1981. Duindoornpanne Koksijde - geleide wandeling. Vertrek: Koksijde, Hoge Blekker (Panoramalaan) 9 u. Leiding: Noote. Mee te brengen: kijker en laarzen.
- Westkust. Elke zaterdag van juli en augustus 1981. Doornpanne Oostduinkerke - geleide wandeling. Vertrek: Oostduinkerke - Restaurant 'Peniche' 14.30 u. Leiding: R. Maes. Mee te brengen: kijker en laarzen.
- 2 Bree. WJ uitstap naar Itterdal Opitte. Vertrek: 7.30 u. gemeentehuis Bree - 8 u. Kasteel Opitte. Einde: 11.30 u.
 - 2 Hageland-Zuiderkemp. Nachtzwaluwbobservatie. Vertrek: Abdij Averbode 21 u. Leiding: W. Mulders.
 - 4 - 5 Gent. Gezinsuitstap voor de leden van de werkgroep ornitologie naar de baai van de Somme.
 - 4 - 5 Land van Waas-Zuid. Werkweek-end: maaien van hooilanden rond de Saleghemkreek. Samenkomst telkens om 9 u. bij T. van der Gucht, Zandloper, 30, Meerdonk. Mee te brengen: zeis, boterhammen.
 - 4 - 13 Lier. Buitenlandse reis naar de Jura en La Dombes. Leiding: H. Franckx.
 - 5 Antwerpen-Centrum. Namiddagwandeling in de Netevallei. Trefpunt: Parking C.B.R. - Marnixdreef - Lier om 14 u. Leiding: natuurgids. Einde: 17 u.
 - 5 Bree. Uitstap WA en WJ naar het Stamprooierbroek. Vertrek: 7 u. gemeentehuis Bree. 7.15 u. parking Staatsbos Molenbeersel. Leiding: R. Moors en J. Janssen. Einde: 11.30 u.
 - 5 Denderland. Beheerswerken in de Wellemers. Zoals vorig jaar wordt er een hooiland gemaaid. Bijeenkomst: 9 u. aan de spoorwegbrug van de Rodestraat te Denderleeuw. Mogelijk ook in de namiddag. Leiding: G. Coene en P. van den Bremt. Mee te brengen: laarzen, zeis, riek of hooivork.
 - 5 Midden-Limburg. Libellenuitstap. Vertrek: Holsteenweg bij het natuurreservaat Slangebeekbron te Zonhoven om 13.30 u. Leiding: J. Moens.
 - 5 Natuurwandeling naar Beerzelberg en Pelgrim-hof. Vertrek Sierschouwen De Backer (baan Heist-Mechelen) om 14 u. Leiding: F. de Preter. Mee te brengen: kijker. Einde: vertrekplaats 17 u.
 - 9 Bree. WJ uitstap naar Zig. Vertrek 7.30 u. gemeentehuis Bree; 8 u. Oude melkerij Kinrooi. Einde: 11.30 u.
 - 11 Denderland. Beheerswerken in het Osbroek. Maaien van ruigten en wegbermen, vrijmaken van gracht. Mogelijk ook in de namiddag. Bijeenkomst: 9 u. aan het sportterrein, einde Parkdreef naast Aalsters stadspark. Leiding: P. van den Bremt. Mee te brengen: laarzen, zeis, hooivork of riek, bijl.
 - 11 Gent. Bustocht naar Harchies en de vallei van de Honelle. Inschrijving door overschrijving van 250 F. op de PCR van W. Bonheure. Vertrek: Sint Pietersplein om 7 u. Leiding: E. van Renterghem.
 - 11 Mortsel. Wandeling fort 7 te Wilrijk. Vertrek ingang van het fort, Legerstraat om 9 u. Leiding: A. Uyttendaele en medewerkers. Mee te brengen: Plantengidsen en loupe. Einde: 12 u.
 - 11 Netevallei. Natuurbeheer in de Goren. Vertrek: Molen van Bruggeneinde om 9 u. (Heist o/d Berg). Leiding: M. Geens. Mee te brengen: laarzen, eventueel spade, riek, zeis. Einde: 12 u.
 - 12 Klein-Brabant. Namiddagtocht naar de kleiputten van Niel, plantentocht. Vertrek: Bornem Romeo 14 u. - Peleman Puurs 14.15 u. Leiding: M. van Linthout. Mee te brengen: plantengids.
 - 12 Land van Waas-Noord. Gerichte tocht: "Vochtige zandgronden: De stropers; droge zandgronden: schrale graslanden achter De Wal". Samenkomst: 9 u. parking De Wal (baan Sint-Niklaas-Hulst). Met de fiets. Boterhammen meebrengen. Einde 17 u.
 - 12 Rupelstreek. Dagtocht Bazel. Vertrek: 8.30 u. Tribune Boom FC, Acacialaan; 9 u. Bazel kerk. Leiding: H. de Ceulaer en J. Moens.
 - 13 - 17 Schelde en Leie. Hooien te Petegem-Oudenaarde. Vertrek: iedere dag om 9 u. aan de kerk te Petegem-Oudenaarde. Vooraf bellen bij verantwoordelijke of er gemaaid is (091/83 61 62). Leiding: P. Cardon. Mee te brengen: knapzak.
 - 15 Brechtse Heide i.s.m. Voorkemp. Plantentocht „Oude Landen“, te Ekeren. Vertrek: 19.30 u. gemeentehuis Ekeren.
 - 15 t.e.m. 29 Leuven WJ. WJ-Kamp Wales (Snowdonia National Park). Kostprijs: + 5000 F. Inschrijven bij Nico van der Hauwaert, Raesbergweg 16, 3010 Wilsele, tel. 016/22 89 99, met vermelding Zoka WJ. Inschrijven vanaf 15/04 tot 30/04. Men krijgt een uitgebreide brief met gegevens.
 - 16 Bree. Dagfietsuitstap voor WJ naar de Vloeiweiden te Lommel. Vertrek: 7 u. gemeentehuis Bree - 7.15 u. kerk Bocholt. Mee te brengen: knapzak, drank, regenkledij. Einde: 17 u.
 - 18 Lier. Tocht doorheen de Dommelvallei. Vertrek: station Lier 8 u. (privé-wagens). Trefpunt: kerk van Peer om 9.15 u. Leiding: P. Kelchtermans. Mee te brengen: laarzen, knapzak, drank, verrekijker. Einde: 17 u. Peer.
 - 18 Netevallei. Zie 11 juli.
 - 19 Bree. Publieke wandeling Itterdal. Vertrek: 14 u. ingang kasteelpark Opitte. Leiding: J. Peeters en A. Paredis. Einde: 17 u.
 - 19 Mortsel. St. Annabos, Blokkersdijk, Kallo, Doel en Verdrongen Land van Saefthinge (vanop de gasdam). Vertrek: station Oude God om 8.45 u. hoek Aug. Vermeylenlaan en Ch. de Costerlaan om 9.15 u. Leiding: R. van Sevenant, H. de Meulder, Fl. Peeters. Mee te brengen: knapzak en drank. Einde: 17.30 u.
 - 19 Netevallei. Boswandeling in Averegten - Hallaar. Vertrek: grote parking (speciale wegwijzers volgen vanaf Heist o/d Berg). Leiding: R. Vertommen. Mee te brengen: kijker, stevig schoeisel. Einde: vertrekplaats 12 u.
 - 20 s' Heerenbosch. Fietstocht langsheen onze eigen Scheldeboorden. Vertrek: Baasrode-kerk om 14 u.
 - 21 Gent. Fietstocht langs de Schelde vanaf Heusdenbrug richting Wetteren. Bijeenkomst om 8.30 u. aan Heusdenbrug. Dagtocht, piknik meebrengen.
 - 21 Leuven WA + WJ. Akkers en Holle wegen. Vertrek: 7.45 u. station Leuven - hoek post; 8.15 u. kerk te Korbeek-Dijle. Einde rond 11.30 u. te Korbeek-Dijle, bus 11 11.42 u. te Korbeek-Dijle.
 - 21 Lier. Werkgroep Botanie: de Tappelbeek in Broechem. Vertrek: station Lier om 8 u. Trefpunt: 8.30 u. onder de brug van het Albertkanaal op de weg Broechem-Oelegem. Leiding: A. de Jonghe. Mee te brengen: laarzen, flora, loupe. Einde: 12 u. Broechem.
 - 23 Bree. Insekten- en libellenuitstap voor WJ te Mariahof. Vertrek: 13 u. gemeentehuis Bree; 13.30 u. Mariahofstraat Beek. Einde: 17 u.
 - 25 Land van Waas-Zuid. Tocht op Linkeroever. Samenkomst aan het stadhuis te Sint-Niklaas om 13.30 u. of aan de manège (Charles de Costerlaan). Leiding: A. Firléfin (tel. 74 18 83).
 - 25 WJ-Lier. WJ bezoekt de Barbierbeek te Bazel. Vertrek: 8 u. station Lier en om 9 u. aan de overzet te Hemiksem. Dagtocht per fiets! Leiding: D. Colin. Mee te brengen: knapzak, drank, verrekijker. Einde: tussen 17 en 18 u. Lier.
 - 25 Netevallei. Zie 11 en 18 juli.
 - 25 Schelde en Leie. Avondtrekking in omgeving van Deinze. Vertrek: Chevron, Gaverse Steenweg, Deinze om 19 u. Leiding: J. Royeaard. Mee te brengen: kijker, vogelgidsen. Einde: rond middernacht (hangt af van trekintensiteit).

- 26 Antwerpen-Centrum. Daguitstap naar de Brechtse Heide. Trefpunt: Kruispunt Kempisch Kanaal-Westmallebaan (verbindingsbaan Schilde-Brecht) Brug 11 nabij Trappistinnen te Brecht om 10 u. Leiding: natuurgids. Piknik meebrengen, er is drankgelegenheid, laarzen. Einde: 16.30 u.
- 26 t.e.m. 1/8 Bree. Studiewerkkamp van WJ en WA in het Stamprooierbroek. Nadere gegevens worden bij inschrijving verstrekt. Deelnamekosten 750 F. te betalen bij inschrijving, voor tweede en derde deelnemer 500 F. Inschrijvingen bij L. Corstjens, Wiekersbeekstraat 4, 3690 Bree - tel. 011/46 45 16.
- 26 Demer en Dijle. Plantenwerkgroep. Vertrek: 8 u. kerk Keerbergen. Leiding: F. de Preter. Mee te brengen: loupe, flora's e.d. Einde: 11.30 u. zelfde plaats.
- 26 Denderland. Werkgroep Botanie. Praktische les in het determineren van grassen in Lede-Honegem. Bijeenkomst: 14.30 u. aan de kerk Sint Anna te Aalst (kruispunt Boudewijnlaan - Oude Gentbaan). Leiding: P. van den Brecht. Mee te brengen: flora's, loupe en veldkijker.
- 26 Hageland-Zuiderkempen. Botanische uitstap in het Vierkensbroek te Averbode. Vertrek: gemeentehuis Averbode om 14 u. Leiding: J. Janssens.
- 26 Klein-Brabant. Uitstap naar het Verdrongen land van Saefthinge. Leiding: Gids stichting Zeeuwisch Landschap. Laarzen noodzakelijk.
- 26 Land van Waas-Noord. Gerichte tocht: „Slikken en schorren: Schorre van Oude Doel”. (De schorre-vegetatie: we maken een kleine inventaris). Samenkomst: 14 u. aan de kerk van Verrebroek. Flora's meebrengen! Einde van de tocht: 17.30 u.
- 26 Mortsel. Wandeling te Bornem en Weert. Vertrek: station Oude God om 8.30 u. Leiding: L. Gonnissen. Mee te brengen: knapzak, laarzen. Einde: 17 u.
- 29 Netevallei. Netewandeling en boswandeling in de Herenbossen. Vertrek: parking Pallieterhoeve - MacAdam, baan Booischot-Hulshout 19 u. Leiding: C. Segaert, R. Vertommen. Mee te brengen: laarzen, kijker. Einde: vertrekplaats 21.30 u.

AUGUSTUS

- 1 Gent. Initiatietocht in de ornitologie te Canisvliet o.l.v. J. van den Steen. Bijeenkomst om 8 u. aan de GB van de Dampoort.
- 1 - 8 - 15 - 22 Netevallei. Beheerswerken in de Goren. Vertrek: 9 u. aan de molen van Bruggeneinde (baan Hulshout-Heist). Leiding: M. Geens. Mee te brengen: laarzen, riek, spade, zeis. Einde: 12 u.
- 2 Antwerpen-Centrum. Bezoek aan Fort VII te Wilrijk. Trefpunt: Legerstraat 40, Hoofdingang parking ter plaatse (met tram te bereiken: terminus lijn 24 - Schoonselhof) - vertrek om 8.45 u. Leiding: A. Uyttendaele. Einde: 12 u.
- 2 Denderland. Werkgroep Botanie. Bezoek kilometerhok E3 26 11, Woubrechtseweg. Bijeenkomst: 8.15 u. aan het station te Aalst. Leiding: M. de Wolf, A. Kampen, P. van den Brecht. Mee te brengen: flora's, loupe en veldkijker. Einde: 12.30 u.
- 2 Netevallei. Natuurwandeling in de Goren te Heist o/d Berg. Vertrek: 14 u. aan de molen van Bruggeneinde (baan Hulshout-Heist). Leiding: M. Geens. Mee te brengen: laarzen, kijker. Einde: vertrekplaats 17 u.
- 2 Schelde en Leie. Natuurtocht op 2 wielen langs de boorden van de Leie. Vertrek: kerk Kruishoutem om 9 u. Leiding: P. van Leunbroeck. Mee te brengen: lunch, fiets! Einde rond 17 u. te Kruishoutem.
- 6 Bree. WJ Uitstap naar Mariahof. Vertrek: 7.30 u. gemeentehuis Bree; 7.45 u. einde Mariahofstraat Beek. Leiding: WJ Bestuur. Einde: 12 u.
- 8 Mortsel. Bezoek aan Fort 7 te Wilrijk. Vertrek: ingang van het fort, Legerstraat om 9 u. Leiding: A. Uyttendaele en medewerkers. Mee te brengen: plantengidsen en loupe. Einde: 12 u.
- 9 Bree. Dagfietsuitstap voor WA en WJ naar Kanne. (Zuid-Limburg). Vertrek: 7.15 u. gemeentehuis Bree. Leiding: L. Corstjens en J. Janssens. Mee te brengen: piknik en drank. Einde: 18 u.
- 9 Klein-Brabant. Dijkwandeling langs de Schelde-boorden Mariekerke-Weert, overzet Drijgoten Ham-

- me terug naar Castel met overzet. Bijeenkomst om 14 u. kerk van Mariekerke. Leiding: G. Hielegems. Mee te brengen: verrekijker, vogel- en plantengids.
- 9 Land van Waas-Noord. Gerichte tocht: „Krekengebied Kieldrecht - Meerdonk”. Samenkomst: 9 u. bij T. van der Gucht, Zandloper 30, 2792 Meerdonk. Met de fiets. Piknik meebrengen. Einde: 17 u.
- 9 Land van Waas-Zuid. Plantentocht naar Meerdonk. Samenkomst aan het stadhuis te Sint-Niklaas om 13.30 u. of om 14 u. bij Tom van der Gucht, Zandloper 30 te Meerdonk. Einde: E. Rombout.
- 9 Netevallei. Natuurwandeling te Houtvenne. Vertrek: 14 u. aan manège „De Dravershoeve” (baan Booischot-Westmeerbeek, afdraaien in straatje tegenover meubelen Jacobs). Leiding: L. Smets, M. Geens. Mee te brengen: laarzen, kijker. Einde: vertrekplaats 17 u.
- 9 Schelde en Leie. Verkenning der Scheldebeemden te Zingem. Vertrek: Scheldebrug Zingem om 9 u. Leiding: O. Eeckhout. Mee te brengen: vogelgids, flora, verrekijker. Einde rond 12 u. aan Scheldebrug.
- 9 Schelde en Leie. Verkenning der Scheldebeemden te Zingem. Vertrek: Scheldebrug te Zingem om 14 u. Leiding: F. Vermeulen. Mee te brengen: vogelgids, flora, verrekijker. Einde rond 17 u.
- 9 Westkust. Ringdag - Houtsaegherduinen De Panne. Vertrek: zie Dwergerstern. Leiding: R. Debruyne. Mee te brengen: kijker, laarzen.
- 13 Bree. WJ-uitstap Urlobroek. Vertrek: 7.30 u. gemeentehuis Bree; 8 u. parking Urlobroek Molenbeersel. Leiding: WJ-Bestuur. Einde: 12 u.
- 14 tot 17 Gent. Bestuursuitstap naar de baai van de Somme.
- 16 Bree. Publieke wandeling naar Beekvallei te Kaulille. Vertrek: 14 u. kerk Kaulille. Leiding: M. Drees en J. Jacobs. Laarzen noodzakelijk. Einde: 17 u.
- 16 Netevallei. Boswandeling in Averegeten te Hallaar. Vertrek: grote parking om 10 u. (speciale wegwijzers volgen vanaf Heist o/d Berg). Leiding: R. Vertommen, M. Geens. Mee te brengen: stevig schoeisel, kijker. Einde: grote parking 12 u.
- 16 Schelde en Leie. Zomerse familiewandeling door de Scheldevallei te Gavere. Vertrek: Scheldebrug Gavere om 14 u. Leiding: J. Vanheeuverswyn. Mee te brengen: verrekijker, gidsen. Einde omstreeks 17.30 u.
- 20 Bree. WJ-uitstap naar St. Maartensheide. Vertrek: 7.30 u. gemeentehuis Bree; 7.45 u. parking gemeentebos Beek. Leiding: WJ Bestuur. Einde: 12 u.
- 22 Denderland. Werkgroep Botanie. Kilometerhok E3 27 44, Ninove, Hof ter Duist. Bijeenkomst: 8.15 u. station te Aalst. Leiding: M. de Wolf, P. van den Brecht, A. Kampen. Mee te brengen: flora's, loupe en veldkijker. Einde: 12.30 u.
- 22 Gent. Initiatie in de ornitologie: de steltlopers aan Paulinapolder (Braakman). Bijeenkomst om 6.30 u. aan de Dampoort GB. Leiding: J. Pollet en M. Reygaert.
- 23 Bree. Beheerswerken Stamprooierbroek. Vertrek: 7 u. gemeentehuis Bree; 7.15 u. parking Staatsbos Molenbeersel. Leiding: WA Bestuur. Laarzen noodzakelijk (drank). Einde: 11.30 u.
- 23 Klein-Brabant. Namiddagwandeling Eikenbroek te Eikevliet en het sas van Wintam. Vertrek 14 u. aan de kerk van Wintam. Leiding: H. D'Hertefelt. Mee te brengen: verrekijker, vogel- en plantengids.
- 23 Land van Waas. Wandeltocht: „Blokkeerdijk”. Samenkomst: 14 u. aan de kerk van Verrebroek. Einde: 17 u.
- 23 Mortsel. Wandeling Schijnvallei-Schilde en Vrieselhof. Vertrek: station Oud God om 8.30 u. Mogelijkheid 's middags aan te sluiten om 13.30 u. aan de Dodoenstuin in het park van Schilde. Leiding: L. Gonnissen. Mee te brengen: knapzak en drank. Einde: 17 u.
- 23 Netevallei. Determinatie van planten. Vanaf 9 u. in het lokaal (oud gemeentehuis te Hallaar) o.l.v. R. Vertommen. Mee te brengen: loupe en flora. Einde: 12 u.
- 23 Schelde en Leie. Geleid bezoek aan de plantentuin

van de RU Gent ondermeer bezoek aan de serres, systematische tuin en kruidentuin. Vertrek: ingang plantentuin op de hoek van de E. Clauslaan en Ledeganckstraat (rechtover Floraliënpaleis) om 14 u. Leiding: P. Cardon. Einde omstreeks 17 u.
23 Westkust. Vogels waarnemen. Bezinkingsputten (suikerfabriek) Veurne. Vertrek: zie Dwergstern. Leiding: R. Debruyne.

NIEUWE UITGAVE - JULI 1981

Böhme W., 1981. Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. Band I Echsen (Sauria) I. Akademische Verlagsgesellschaft Wiesbaden. 520 p. 2710 F

**Het Wielewaalhuis zal gesloten zijn van
15 tot en met 31 augustus.**

DAG VAN DE KONSERVATORS TE TURNHOUT OP 23 MEI 1981.

Meer dan 25 conservators van natuureservaten en de leden van de Werkgroep Natuurbehoud waren ondanks het mooie lenteweer naar de Centrale gekomen om aan deze studiedag deel te nemen. De heer H. Franckx, voorzitter van De Wielewaal, verwelkomt de aanwezigen: het kruim van onze conservators.

Ir. S. behandelt de erkenning en subsidiëring van onze natuureservaten volgens het KB van 3 februari 1981.

Voorwaarden tot erkenning zijn (art. 2):

1. de bezetter moet beschikken:
 - of over een eigendomsakte
 - of een geschreven huurovereenkomst
 - of een schriftelijke machtiging tot beheren.
2. Ekologische waarde van het gebied moet voldoende belangrijk zijn. In functie van het geringe bedrag van de subsidie voor kleinere reservaten wordt er voorgesteld voor deze geen aanvraag tot erkenning in te dienen. De erkenning kan nochtans belangrijk zijn bij mogelijke toekomstige uitbreidingen.
3. de bezetter moet in het bezit zijn van een verzekering arbeidsongevallen voor vrijwilligers of bezoldigde medewerkers bij het uitvoeren van beheerswerken en een verzekering burgerlijke aansprakelijkheid. De vraag stelt zich of deze verzekering van onze vereniging ten allen tijde in onze reservaten geldt, dwz. ook buiten de uitstappen en de beheerswerken. Daar de aansprakelijkheid functie is van het al dan niet toegankelijk zijn van een gebied, zal de bezetter het gebeurlijk ontoegankelijk zijn, duidelijk moeten kenbaar maken

óf met een doorlopende afrastering,
óf met een voldoende aantal borden.

Taken voor de conservator:

1. Aanvraag tot erkenning (art. 3) omvat:
 - 1.1. betreffende het terrein (§ 1):
 - ligging en omschrijving terrein
 - uittreksels kadastraal plan
 - kopie gewestplan met aanduiding begrenzing gebied indien biezonder plan van aanleg of gerangschikt landschap een kopie van deze plannen en besluiten
 - kopie van eigendomsakte of huurovereenkomst.
 - 1.2. betreffende het beheer (§ 3)
 - een beheersplan zoals voorgeschreven (art 2§3)
 - 1.3. betreffende de bewaking (§ 4)
 - naam en adres beëdigde wachter en kopie aanstellingsakte. Daar een wachter deeltijds

kan werken op verschillende plaatsen binnen de grenzen van deze provincie moet afgewacht worden, welke interpretatie hieraan zal gegeven worden. Temeer daar het K.B. onder de voorwaarden tot erkenning (art. 2§4) slechts zegt dat de bezetter minstens een beëdigde wachter of konservator in dienst heeft.

2. Na de erkenning:

Jaarlijks wordt een verslag opgemaakt over het voorbije jaar en een planning met begroting voor het komend werkjaar (art. 10)

Vervolgens bespreekt de heer J. Cox hoe men beëdigde wachter wordt.

De Raad van Beheer stelt de wachters aan en doet de aanvraag bij de gouverneur van de provincie met de volgende documenten: aanstellingsakte in tweevoud - een stel uittreksels en bewijzen.

Een kopie van de aanstellingsakte met richtlijnen (voor de provincie Antwerpen) zal naar de conservators van de pilootreservaten gestuurd worden.

Het verdere verloop na de aanvraag is als volgt: onderzoeken en bezoeken van en bij de gerechtelijke en gemeentelijke politie.

aanvaarding door de gouverneur

eedaflegging bij de vrederechter

ontvangst van legitimatiebewijs van private veldwachter (deze staat gerechtelijk onder het gezag van de prokureur des konings).

Voortaan is er in de provincie Antwerpen een bijkomende voorwaarde: de kandidaat moet met goed gevolg het jachteksamen A afgelegd hebben.

De bespreking betreffende de toegankelijkheid van onze reservaten wordt ingeleid door Ir. S. Tys. De Wielewaal richt reservaten in voor de bescherming, de studie en de beleving van de natuur en de vogels in het biezonder. Principieel staan ze dus open voor bezoekers. De vorm van toegankelijkheid dient aan de eigen aard van elk reservaat aangepast te worden, rekening houdend met de grootte, de kwetsbaarheid, de afspraken met de eigenaar, de bewakingsmogelijkheden, enz...

Tot slot van de voormiddag dankt de voorzitter al de deelnemers voor hun komst en belangstelling. Weer is het nut bewezen van de Dag van de Conservators voor het uitwisselen van ervaringen. Ook een woord van dank aan de inrichters van deze dag: afdeling Turnhout, de inrichters van deze dag: het bestuur van afdeling Turnhout, de heer F. Peeters en de dames die voor de lunch zorgden.

Taken voor de Raad van Beheer:

1. Aanvraag tot erkenning (art. 3) omvat betreffende de bezetter (§ 2).

Het aanvraagdossier van de conservator wordt aangevuld met inlichtingen over onze vereniging. De Raad van Beheer verzendt het dossier of laat dit gebeuren door de eigenaar van het reservaat.

2. Na de erkenning

het jaarverslag van de conservator wordt aangevuld en verzonden (art. 10)

De lijst van onze reservaten wordt overlopen om na te gaan welke in aanmerking komen om de erkenning aan te vragen. Op voorstel van de voorzitter wordt beslist te beginnen met enkele pilootreservaten. Daar de conservator de spil is van het ganse gebeuren, worden die reservaten genomen waarvan de conservator wegens zijn actieve belangstelling op deze dag aanwezig is. De pilootreservaten zijn:

in eigendom:	18 ha
De Tikkebroeken	2 ha
De Korhaan:	1 ha
Vlassenbroekse Polder	

in huur :	
De Kooldries	15 ha
met kontrakt :	
De Liereman	167 ha
Het Peerdsven	12 ha
Frans Segers-reservaat	18 ha
Muizenbroek	8 ha

Volgende dokumenten zullen aan de konservators van deze reservaten opgestuurd worden :

- K.B. erkenning en subsidiëring natuurreservaten
- schema van beheersplan.

Ook zal het kontrakt met de stad Turnhout, voor het beheren van een gebied als reservaat verspreid worden. Er wordt opgemerkt dat de bezetter van onze reservaten de Centrale van De Wielewaal is. Zij is de rechtspersoon die optreedt, de kosten betaalt en de subsidies ontvangt. Het spreekt echter vanzelf dat eventueel toegekende subsidie voor het betrokken reservaat gebruikt wordt. Alhoewel een saai onderwerp, is het niet bij een uiteenzetting gebleven, maar werd het van bij het begin tot het einde een actieve bespreking met alle deelnemers.

Na de middag bezoeken de deelnemers onder leiding van konservator M. Smets, de Tikkebroeken.

De regen slaagt er niet in de geestdrift van de gids over de beheerswerken, noch de onverzadigbare nieuwsgierigheid van de deelnemers in te tomen. Waarlijk een geslaagd studiedag.

J. Van der Biest, Sekretaris Werkgroep Natuurbehoud

VERZOEKEN TOT MEDEWERKING

Wintervoorkomen van sterns in Nederland en België : verzoek tot medewerking

Om een beter inzicht te krijgen in het wintervoorkomen van een aantal sternsoorten in Nederland en België, verzoek ik om toezending van alle waarnemingen en vondsten van Grote Stern *Sterna sandvicensis*, Vissdief *S. hirundo*, Noordse Stern *S. paradi-saea*, Dwergstern *S. albifrons* en Zwarte Stern *Chlidonias niger* in november, december, januari en februari gedurende de periode november 1950 - februari 1981 in beide landen. Men gelieve bij toezending datum, plaats, aantal, verenkleed (eerste winterkleed, winterkleed of zomerkleed), omstandigheden, waarnemer(s) en eventuele andere gegevens te vermelden. Alle toezenders zullen worden bedankt.

Gerald J. Oreel, Postbus 51273, 1007 EG Amsterdam, Nederland (020-461278)

Voorkomen van Lachstern in Nederland en België : verzoek tot medewerking

Om een beter inzicht te krijgen in het voorkomen van de Lachstern *Gelochelidon nilotica* in Nederland en België, verzoek ik om toezending van alle waarnemingen en vondsten gedurende de periode 1951-80 in beide landen. Men gelieve bij toezending datum, plaats, aantal, verenkleed, omstandigheden, waarnemer(s) en eventuele andere gegevens te vermelden. Alle toezenders zullen worden bedankt.

Gerald J. Oreel, Postbus 51273, 1007 EG Amsterdam, Nederland (020-461278)

JAGERS ONGELOOFWAARDIG OVER DE NATUURBESCHERMING.

Sinds het vernieuwend beleid van minister Marc Gal-le is de Vlaamse jachtwetgeving uitgegroeid tot een voorbeeld voor de andere gewesten en landen. De zorg en eerbied voor de natuur kreeg op vele vlakken de voorkeur op het neerschieten van vrij zeldzaam voorkomende vogels. De jagers hebben hiertegen herhaaldelijk geprotesteerd terwijl er opvallende en massale steun kwam van natuurbeschermers.

De voorbije week hebben de Vlaamse jagers zich opnieuw scherp afgezet tegen een verder streven naar wat meer eerbied voor de natuur. Hoewel sinds jaren in de jagerstijdschriften wordt gepleit voor een meer weidelijke jacht, heeft de Vlaamse Hoge Jachtraad tijdens zijn laatste vergadering de meest ongelooflijke en ongeloofwaardige adviezen goedgekeurd. Zo wil onze hoogste jagersvertegenwoordiging de gevaarlijke en niet-selektieve gif-eieren en klemmen verder gebruiken in de vrije natuur en de kleine marterachtigen als Wezel, Hermelijn en Bunzing blijven verdelgen. Hoewel deze dieren dezelfde ekologische rol vervullen als de reeds jarenlang beschermde droefvogels en uilen. Ze voeden zich hoofdzakelijk met zieke, zwakke of talrijk voorkomende prooidieren, waardoor ze zorgen voor de noodzakelijke natuurlijke selectie. Maar ook willen onze jagers blijven schieten tot vlakbij bewoonde huizen, hoewel algemeen bekend is dat dit weinig sportief en sterk verstorend is. Overigens willen ze de natuurbeschermingsklok meer dan 10 jaar achteruitdraaien door de opening van de jacht te vragen voor een 20tal watervogels, o.a. de in Vlaanderen zeldzame Toppereend en Krakeend. Hiermee willen onze jagers terug aansluiten bij verouderde buitenlandse regelingen. Dergelijke voorstellen en standpunten laten overduidelijk de ware bedoelingen van de jagers kennen. Meestal beweren ze natuurvrienden te zijn die enkel „oogsten na verzorging, bescherming en beheer”. Die camouflage is nu zeker te opvallend geworden. De ontmaskerde bedoeling is het natuurlijk evenwicht zelfs met niet-selektieve middelen verder te verstoren, om nadien zoveel mogelijk jacht- en schuttersgenoegen te beleven.

Het Coördinatie-Comité voor de Bescherming van Vogels (CCBV) protesteert tenslotte tegen de misleidende propaganda rond de Game Fair of jagersjaar-beurs. Tijdens het voorbije pinksterweek-end werd deze ingericht te Lanaken. Alle natuurbeschermende verenigingen waren er uitgenodigd maar weigerden hun deelname. En toch hebben de jagers-inrichters overal aangekondigd dat de natuurgroepen er waren ! Echte natuurbeschermers voelen zich helemaal niet thuis tussen dergelijke jagers die vaak met mooie woorden over het natuurbehoud praten maar uiteindelijk dit alles enkel gebruiken als een dekmantel voor activiteiten die getuigen van weinig respect voor de natuur.

Persmededeling Coördinatie-Comité voor de Bescherming van Vogels (CCBV), 8 juni 1981.

**GEEF OM DE NATUUR !
BRENG NIEUWE LEDEN AAN !**

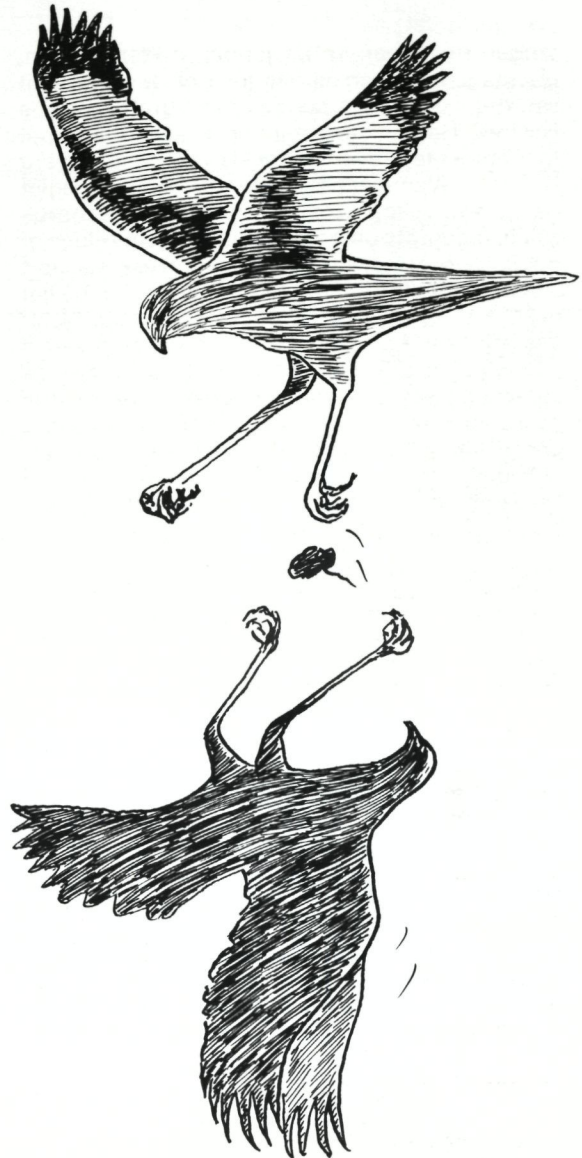
Broedtijd en voedselaanbod.

Gewoonlijk begint het ♀ te broeden een paar dagen tot zelfs een kleine week na het leggen van het eerste ei. Zonder dat het nest benaderd hoeft te worden, duidt de plotse stilte in het terrein aan dat de broedweken beginnen. Het ♀ is nu steeds minder te zien en het ♂ kan zich voor lange perioden ergens in de omgeving ophouden, op geliefkoosde en iets verheven zitjes in de rietkraag of op een plekje op de moerasbodem, waar hij dut, of jagend in een geijkt gebied met ook hier weer uitverkoren percelen, samenhangend met het jachtsukces. Het ♀ jaagt nu zelf zelden of nooit. Zij vliegt alleen nog op om nestmateriaal aan te dragen en dit met steeds grotere tussenpauzen. Dat blijft zo de hele broedperiode. Ver verwijderd ze zich nooit. Na regenbuien haalt ze binnen de kortste tijd verschillende malen vers materiaal aan. Binnen de overjaarse rietkragen vindt ze blijkbaar altijd voldoende droog materiaal (tenminste minder doorweekt dan het nest). Vermoedelijk heeft het voortdurend aanvullen ook andere, waaronder hygiënische, functies.

Het ♂ dient nu zichzelf en zijn partner te bevoorraden. Bruine Kiekendieven zijn zeer succesrijke jagers in goede voedselgebieden. Het ♂ slaagt er met grote regelmaat in de nodige prooien af te leveren. Ratten en kievitskuikens, jonge konijnen en niet te identificeren kleinere prooien worden aangevoerd. Nooit zag ik een prooi op het water grijpen of zelfs een poging daartoe; ook niet als jonge eenden of meerkoeten 'open en bloot' op de plas dreven.

Het ♂ draagt de prooien zichtbaar in de soms languit hangende poten. Hij toont zo een werkelijk typische 'gestalt' die het voor zijn partner en later voor de jongen duidelijk maakt dat er prooi meegevoerd wordt. Het ♀ stijgt op zodra ze het ♂ met prooi opmerkt. Bij een ♂ zonder prooi blijft ze onverstoorbaar zitten. Het ♀ stijgt vaak luid roepend op en vliegt het ♂ tegemoet. De prooi-overgave geschiedt haast onveranderlijk op korte afstand van het nest, tot hooguit 50 à 80 meter van het nest. Het ♂ laat de prooi vallen zodra het ♀ tot op minder dan 2 meter genaderd is, schuin onder hem. Op het ogenblik dat ze naar hem opzwiept en zich met een ruk volledig of half rugwaarts keert, lost hij de prooi.

Soms raken de vogels 'elkaar en wordt de prooi letterlijk 'overhandigd'. Zwaardere prooien worden door het ♂ naar het voederplatform gedragen. Het ♀ vervoegt hem daar, waarna hij terug opstijgt. Het ♀ eet op het voederplatform. Haar partner gaat terug jagen of beschrijft, vooral rond het middaguur en bij mooi weer, hoge kringen, de zogenaamde 'display-circling'. De voederfrequentie is het hoogst in de uren. In de namiddag kunnen lange pauzes optreden. Wanneer de broedduur ongeveer 10 dagen bedraagt, blijft het ♀ zeer vast zitten en ze gaat

Prooi-overgave bevestigt de „pair-bond”.

dan slechts op de vleugels wanneer het ♂ het nest overvliegt. Af en toe begeleidt het ♂ zijn partner naar het nest, nadat ze prooi gegeten heeft op het voederplatform. Zelf pauzeert hij geregeld; hij besteedt dan veel zorg aan zijn verenkleed en reinigt grondig de klauwen.

Dagindeling als er kleine jongen zijn.

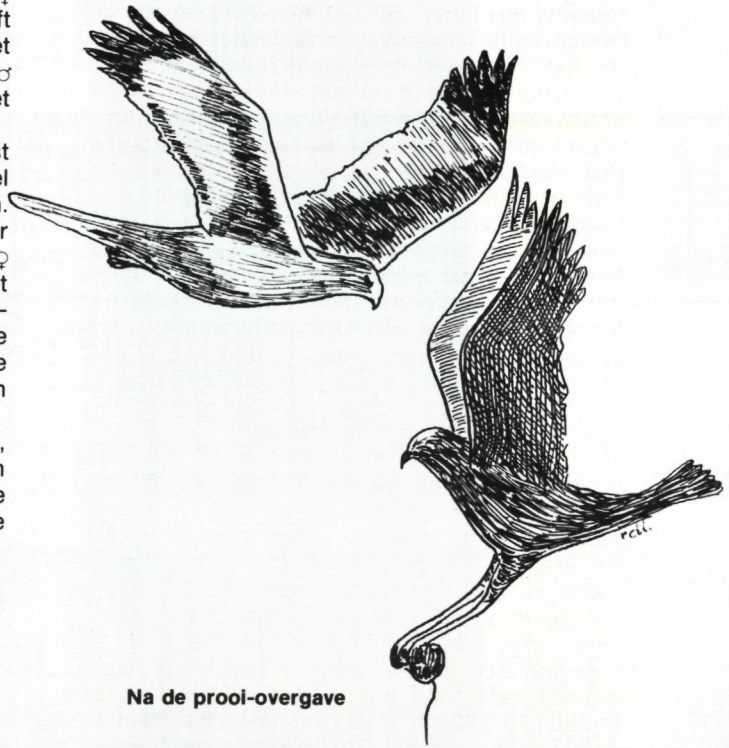
Op een bepaalde dag landt het ♀ met de ontvangen prooi op het nest. Het kan ook met een gedeelte van een vooraf door haar aangegeten prooi zijn. Er is of er zijn jongen! Het nest benaderen is nu zeer delikaat! Het ♀ blijft nog hardnekkig op het nest, want ze broedt verder op de overige eieren. Zij draagt nu met groter frekwentie nestmateriaal aan. Naarmate er meer

jongen uitsluipen en de jongen ouder worden, gedraagt het ♂ zich onrustiger; ook de nervositeit van het ♀ stijgt. De periode van „grote stilte” is voorbij. Het ♀ gaat minder vlug op om het ♂ tegemoet te vliegen, zeker als de jongen nog erg klein zijn. Wanneer het ♂ te lang weg blijft, begint ze rond te vliegen. Ze geeft dan vaak de indruk zelf te jagen, al doet ze dat in dit stadium zelden of nooit. De prooi-overgave gebeurt nu meestal op 4 à 6 m hoogte boven de grond, meestal vlakbij het nest. Het ♀ misgrijpt zich zelden, maar haalt desgevallend de prooi uit de begroeiing op. Het in ontvangst nemen van de prooi geeft nu soms aanleiding tot luchtbalts. Meer dan we zouden verwachten landt het ♂ nu op het nest, ook zonder prooi! Met prooi gebeurt dit zelfs af en toe. Zo verbleef een ♂ ruim 5 minuten op het nest, in afwezigheid van het ♀. Ook gebeurt het dat het ♀ bij guur weer niet wil opstijgen en de jongen blijft beschutten; dan deponeert het ♂ de prooi op het nest. Zoals eerder bij de nestbouw draagt het ♂ ook nu bouw materiaal aan op het nest, terwijl het ♀ zich bij de jongen ophoudt.

Bij regen verlaat het ♀ soms urenlang het nest niet. Bij een bepaald paar noteerde ik geen enkel opvliegen van het ♀ gedurende meer dan 4 uren. De vlucht van het prooi-aandragend ♂ kan zeer specifiek zijn, wanneer het merkt dat het ♀ afwezig is. Zo zag ik een ♂ kringen draaien met snel wikkende, opmerkelijk stijf gehouden vleugels, in een straal van 20 à 30 m rond de nestplaats. De vogel gaf een enorm nerveuse indruk. Soms stijgt het ♀ van het nest op om zich al vliegend te ontlasten.

Zolang de jongen klein tot halfwassen zijn, vertoont het prooi-aanvoeren van het ♂ een frekwentie van 1 à 2 prooien per uur, vooral van de vroege ochtend tot tegen de middag. Gedurende

de middag, tot ongeveer 15.30 u. valt een pauze in. Nadien wordt opnieuw prooi aangebracht, vaak tot in de schemering. De prooien zijn in het begin vaak zeer klein. Naarmate de jongen groter worden, verhoogt het voedertempo van 1 prooi om het halfuur tot 3 à 4 prooien per uur. De grootte der aangevoerde prooien lijkt de voederfrequentie door het ♂ aan het ♀ mede te bepalen: na de overgave van grote stukken blijft het ♂ langer weg. De prooi-overgave gebeurt steeds meer vlak boven of zeer dicht bij het nest. De jongen zien deze techniek dus wekenlang. Vermoedelijk is de inprenting hiervan belangrijk. Het ♀ wacht het ♂ letterlijk in de nestomgeving op en slechts zeer zelden zag ik haar op grote afstand van de neststandplaats prooi ophalen.

Na de prooi-overgave

Jagend op schommelende vleugels.

Grote jongen, vliegvaardige jongen.

Naarmate de jongen opgroeien, verblijft het ♀ minder lang op het nest. De onderbrekingen worden veelvuldiger en langer. Dit is mijn inziens de meest kwetsbare periode, omdat de standplaats van het nest nadrukkelijker dan ooit wordt aangetoond door de voederende oudervogels. Nu jagen ♂ en ♀ beiden. Zelfs nu gebeurt het nog, dat het ♀ nieuw nestmateriaal aansleept. Het aandeel van de beide partners in het aandragen van prooi is op dit ogenblik bijna even groot te noemen. De slagpenrui der oudervogels is nu in volle gang. De rui kan van op afstand goed

gevolgd worden en individuele verschillen zijn opmerkelijk.

De jongen stoeien op de bodem in de nestomgeving rond, zelfs nog als ze al kunnen vliegen. Het kleinste jong wordt door σ en φ verder op het nest gevoederd. Het nest blijft trouwens nog lang als voederplatform dienst doen, zelfs als de jongen al flink vliegvaardig zijn. Bij regen blijft het φ de jongen beschutten, tot ongeveer 4 weken na het uitkomen van het eerste jong.

Aan de snelheid waarmee de oudervogels na het deponeren der prooi het nest verlaten, is van op afstand te volgen of de jongen groter en zelfstandiger worden.

Ook de eerste vlieg oefeningen zijn goed te volgen: de jongen fladderen op en boven het nest, ze hangen vaak op de wind en vallen herhaaldelijk terug op het nest. Nadien zullen ze paaltjes, wilgestruiken en andere zitjes gebruiken om vlieg oefeningen te doen. Het nest blijft echter nog geruime tijd het epicentrum waarrond zich de gezinscontacten afspelen.

Het is opvallend hoe lang de jonge vogels gevoederd worden. Zelfs als ze reeds twee en meer weken behendig kunnen vliegen, wachten ze geduldig op bevoorrading. Wellicht speelt het steeds opnieuw in ontvangst nemen van prooi een voorname rol in het verwerven van voldoende vliegtechniek, ook misschien met het oog op de latere 'courtship-feeding' en baltsvluchten?

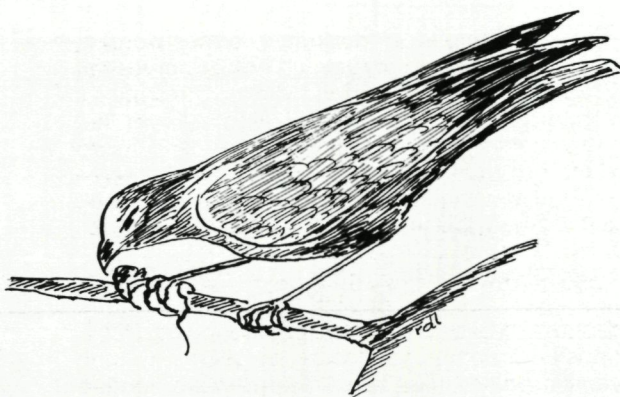
Lang voordat men als waarnemer zelf de oudervogels ziet aankomen, merken de jongen hen op en zij roepen dan doordringend, zodra ze vaststellen dat er prooi meegebracht wordt. Een oudervogel zonder prooi lokt geen geroep uit ('Gestalt-gewenning'?).

Prooiverdeling hoeft op een bepaald moment niet meer en de prooi-overgave vindt dan in de lucht plaats. Regelmatig ziet men de jongen misgrijpen en er gaan zelfs prooiën in de vegetatie verloren. Na het eten der prooiën maken de juveniele vogels lang toilet. Ze zitten daarbij graag op verheven zitjes, van waaruit ze de omgeving kunnen overzien. Ze blijven wekenlang in elkaars nabijheid.

De jonge vliegvaardige kiekendieven zijn aanvankelijk weinig 'mensenschuw'. Ze zijn daarenboven erg luidruchtig en hun geroep is vérdragend. Schrikken voor de mens leren ze slechts geleidelijk. Ik heb dikwijls verbaasd gestaan over hun verregaande argeloosheid.

De jonge kiekendieven houden ook vlieg oefeningen met het φ en voeren met haar luchtduels uit. Ze worden geregeld aangevallen door kraaiachtigen, wat bijdraagt tot het ontwikkelen van hun vliegtechniek.

Ook duelleren de juveniele vogels met elkaar in het territoriaal luchtruim. Merkwaardig is de houding die 'bedelende' jongen kunnen aannemen, wanneer een oudervogel met prooi nadert. Dan gaan ze soms vooroverbuigen met

vooroverhangende, bol staande vleugels. Tegelijkertijd roepen ze luid.

De band tussen de ouders en de jonge vogels houdt geruime tijd stand. Zelfs blijft het prooiaandragen onwaarschijnlijk lang duren. Een jong dat begin juli 1980 geboren was, werd tot de laatste dekade van september bevoorraadt door het σ , dat de trouwste verzorger bleek. Het jong kon nochtans perfect vliegen en bewoog zich gedurig in het territorium. Geleidelijk lossen de jongen de gezinsband. Er zijn wel individuele verschillen. Op een bepaald ogenblik laten bepaalde juvenielen zich nog slechts sporadisch zien in de vertrouwde omgeving.

Agressie

Blauwe Reigers (*Ardea cinerea*) roepen klaarblijkelijk geregeld agressie op bij Bruine Kiekendieven. Stootduiken nam ik talloze malen waar, doch evenzeer van de zijde der reigers. Zwarte Kraaien (*Corvus corone corone*) die in de omgeving, binnen het territorium, nestelen, zijn biezonder hardnekkige, verwoede belagers, vooral vroeg in het seizoen. De vogels wennen geleidelijk wel aan elkaar maar vooral als er jongen zijn in het kraaiennest, zijn verbeterde luchtduels alledaagse feiten.

Alarmvluchten en stootvluchten van Kieviten (*Vanellus vanellus*) en andere weidevogels behoren evenzeer tot het dagelijkse gebeuren. Deze soorten betalen trouwens een hoge tol aan kuikens.

Merkwaardig is het gedrag van Bruine Kiekendieven jegens soortgenoten die het gebied binnendringen. Meer dan rechtstreeks stootduiken wordt door σ en φ volgende techniek aangewend: de territoriumbezetter(s) gaan aanvankelijk kringen naar de indringer toe beschrijven. Deze neemt het rondvliegen in wijde bogen geleidelijk over. Langzamerhand dringen de thuisvogels onder de indringer op. Ze dwingen de indringer boven hen te manoeuvreren en zowel σ als φ blijven daarbij laagst vliegen. Naarmate de indringer stijgt, duwen ze hem als het ware hoger op. Dit spel kan ettelijke minuten duren en daarbij worden zelden aanvallen uitgevoerd. Het is de

Circus aeruginosus

Foto : P. van Groenendael en M. en W. Suetens

indringer die tenslotte afdruipt. Dit gedrag heb ik in het voorjaar bij verschillende paren telkens opnieuw waargenomen. Het ♀ is meestal de meest agressieve partner jegens soortgenoten die zich in het voorjaar in de nestomgeving wagen. Agressief gedrag jegens andere roofvogels is mij onvoldoende bekend.

Slotbemerkingen

Niettegenstaande de Bruine Kiekendief altijd al een dankbaar waarnemingsobject was, kan onze kennis nog steeds worden aangevuld door eigen observatie. De schuilhuttechniek, vlakbij het nest is zulk een gevaarvolle en verstorende onderneming, dat 'afstandelijk' observeren moet aanbevolen worden. Ik meende deze gegevens te mogen bundelen, méér met de bedoeling om de nestbenadering van deze schuwe soort af te raden, dan om spektakulaire gegevens naar voor

te brengen. Uw op- en aanmerkingen en eigen vaststellingen zouden me zeer welkom zijn.

Samenvatting.

Gedragswaarneming levert bij de Bruine Kiekendief veel gegevens, ook wanneer het nest niet benaderd wordt. De verhoudingen tussen de oudervogels, hun jachttechniek, de baltsvlucht, signaalfuncties van het verenkleed, aanvoer van nestmateriaal, territoriumverdediging e.a. kunnen van op grote afstand van het nest worden bestudeerd.

Aan het gedrag der beide partners zijn daarbij zelfs de verschillende stadia van broed- en jongenzorg na te gaan.

„Afstandelijk waarnemen” moet zeker bij deze schuwe en kwetsbare vogelsoort aanbevolen worden.

R. de Lust, Leegstraat 25B, 9960 Assenede.

Roofvogeltrek boven „het Zwin”

door Dirk Vercammen

Situering van het gebied.

Het natuurreservaat „het Zwin” is gelegen ten ZW van de Schelde-Rijn-estuaria. Het is ongeveer 150 ha groot, waarvan 25 ha op Nederlands grondgebied. Het overgrote deel ligt dus in België, met name in de gemeente Knokke-Heist. Het Zwin is vrij centraal gelegen ten opzichte van andere natuurgebieden als de Zwarte Polder (Cadzand), het Dievegat en de Vrede, de Hazegraspolder en omstreken, enz...

Verantwoording.

Met deze korte en bescheiden studie heb ik gepoogd iets bij te dragen tot de kennis van het Zwin en in het bijzonder van de roofvogeltrek die daar kan worden waargenomen.

Omstandigheden.

Zondag 13 april 1980 was een der mooiste lentedagen die er te beleven zijn. De temperatuur lag rond de 19° C en er stond een matige oostenwind.

De dagen, ja zelfs weken, die deze uitgekozen dag voorafgingen waren qua weersomstandig-

heden eerder slecht te noemen. Het was dan ook evident dat bij dergelijk weer vele vogels naar hun broedgebieden of overzomeringsgebieden zouden migreren, gebruik makend van de „goede” windrichting en van de heersende termiek. Reeds 's morgens vroeg telde Zwin-konservator G. Burggraave (pers. med.) duizenden zangvogels. Vanaf 10 uur kwam er termiek en konden de eerste roofvogels waargenomen worden.

Met een ploeg van konstant 3 man (T. de Schuyter, H. Borgleuens en ikzelf) telden we alle roofvogels die over de Zwinvlakte vlogen. We telden steeds met de zon in de rug. De internationale dijk (anno 1831, nu opgehoogd) fungeerde als telpost. Het laatste trekteluur kregen we nog de hulp van G. Burggraave en Dr. G. Rappé. Heel het luchtruim boven de vlakte en een deel van de polder en de duinen kon op deze manier gecontroleerd worden.

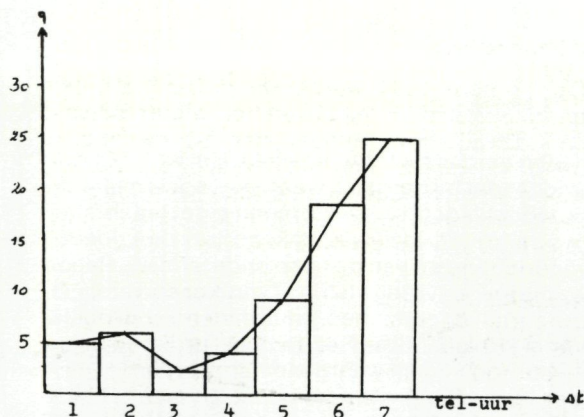
Resultaten.

Er werd praktisch zonder onderbreking geteld van 10 uur 's morgens tot 18 uur 's avonds.

We geven eerst een overzicht van de aantallen per soort.

Foto: R. Debruyne

Verloop van de roofvogeltrek op 13 april 1980 in „Het Zwin“.

Sperwer (<i>Accipiter nisus</i>)	18 eks
Blauwe Kiekendief (<i>Circus cyaneus</i>)	1 eks
Bruine Kiekendief (<i>Circus aeruginosus</i>)	10 eks
Buizerd (<i>Buteo buteo</i>)	30 eks
Torenvalk (<i>Falco tinnunculus</i>)	10 eks
Zwarte Wouw (<i>Milvus migrans</i>)	2 eks
Visarend (<i>Pandion haliaetus</i>)	1 eks
Slechtvalk (<i>Falco peregrinus</i>)	3 eks
Boomvalk (<i>Falco subbuteo</i>)	1 eks
Smelleken (<i>Falco columbarius</i>)	1 eks
Rode Wouw (<i>Milvus milvus</i>)	1 eks
Valk spec. (<i>Falconidae spec.</i>)	2 eks.
Totaal	80 eks

Om het verloop van de roofvogeltrek adequaat voor te stellen werd volgende kronologische tabel samengesteld.

Visarend (*Pandion haliaetus*)

Foto: S. Bande

teluur	soort	aantal	geslacht
10 - 11 uur	Sperwer	1	
	Torenvalk	1	♀
	Bruine Kiekendief	3	1 ♂
11 - 12 uur	Visarend	1	
	Bruine Kiekendief	2	
	Torenvalk	1	
12 - 13 uur	Sperwer	2	1 ♂
	Rode Wouw	1	
	Torenvalk	1	♀
13 - 14 uur	Sperwer	3	
	Buizerd	4	
	Bruine Kiekendief	1	♀
	Slechtvalk	1	
14 - 15 uur	Buizerd	1	
	Torenvalk	1	
	Sperwer	1	
	Smelleken	1	
15 - 16 uur	Sperwer	1	
	Buizerd	7	
	Torenvalk	1	♂
16 - 17 uur	Sperwer	8	3 ♂♂
	Slechtvalk	1	
	Buizerd	4	
	Bruine Kiekendief	1	♀
	Valk spec.	2	
	Boomvalk	1	
17 - 18 uur	Torenvalk	1	
	Buizerd	15	
	Bruine Kiekendief	3	♀
	Sperwer	1	
	Torenvalk	3	
	Zwarte Wouw	2	
	Blauwe Kiekendief	1	♀

Bespreking.

De gehele dag door werden er trekkende roofvogels waargenomen. Er waren ook honderden migrerende Boerenwaluwen (*Hirundo rustica*), zangvogels, enz. Deze laatste soorten werden niet geteld; er was immers te veel aandacht nodig om geen roofvogels ongedetermineerd of ongezien te laten.

De meeste roofvogels vlogen min of meer solitair voorbij. De grootste concentraties waren 5 en iets later 6 Buizerds. De trek was duidelijk gericht: praktisch alle vogels vlogen in noordoostelijke richting.

Zoals we uit de tabel kunnen opmaken was de trekintensiteit gespreid. Toch kan een progressie in de trekaantallen waargenomen worden. Waarschijnlijk waren vele roofvogels 's morgens vroeg vertrokken en kwamen vrij laat boven het Zwin. De warmte die de aarde na langdurige zonneschijn als het ware terugkaatst in de vorm van termiek is een faktor waarvan vooral roofvogels gretig gebruik maken. Na 18 uur viel de trek volledig stil. Rond 18.30 uur werd nog een Torenvalk gezien, maar deze behoorde mogelijk tot één van de broedparen in de streek.

Falco tinnunculus.

Foto: A. Lagrou

Samenvatting

Op 13 april 1980 waren we getuige van een enorme roofvogeltrek boven het natuurreserveaat „het Zwin”. Niet minder dan 80 roofvogels, behorend tot 12 verschillende soorten, werden waargenomen. Ook minder algemene tot zeldzame soorten zoals Slechtvalk, Rode Wouw, Zwarte Wouw en Visarend werden gezien.

Résumé

Le 13 avril 1980 nous avons pu être témoin de la migration de rapaces au-dessus de la réserve naturelle „het Zwin”. Pas moins de 80 oiseaux appartenant à 12 espèces différentes ont été observés. Même des espèces plutôt rares comme le Faucon pèlerin, le Milan royal, le Milan noir et le Balbuzard pêcheur ont été notées.

Summary

On 13 April 1980 a migrationpeak of birds of prey was observed in the reserve „het Zwin” near the Belgian coast. At least 80 birds of 12 different species were noted. Even uncommon species such as the Peregrine, the Kite, the Black Kite and the Osprey were seen.

*D. Vercammen, Stan Ockersstraat 2/5,
B-2200 Borgerhout.*

Het Zwin

Foto : D. Vercammen

Een Grauwe Fitis, *Phylloscopus trochiloides*, in de Kempen

door J. Mostmans en C. Goossens

Op 7 december 1975 hebben wij te Beerse een Grauwe Fitis (*Phylloscopus trochiloides*), een nieuwe soort voor België, gevangen en geringd (Wielewaal 46, 1980: 105). Hierbij viel de hoge, luide roep op, erg verschillend van die van de Fitis (*Phylloscopus trochilus*) en de Tjiftjaf (*Phylloscopus collybita*). De zesde vleugelpen was ingesneden en de toppen van de grote dekveren vormden een lichte streep over de vleugel. De bleke geelachtige oogstreep was sterk uitgesproken; de poten waren donkergrauw.

Gezien de zeldzaamheid van de soort bij ons is het misschien nuttig iets meer over normaal verbreidingsgebied en zeldzame waarnemingen erbuiten te zeggen.

Volgens Voous (1960) is de Grauwe Fitis een Siberisch fauna-element, oost- en middenpalearktisch verspreid, in boreale klimaatgebieden en gebergtezones. De noordgrens ligt ongeveer bij de juli-isotherm van 17°C.

De Grauwe Fitis vertoont een opmerkelijke uitbreidingsneiging vanuit de Siberische taigazone naar N.O.-Europa. Deze gebiedsuitbreiding is gedurende deze eeuw bijzonder opvallend geweest. Nadat de vogel in Oost-Pruisen, aan de kust van de Oostzee pas in 1905 voor het eerst was vastgesteld, vestigde hij zich daar kort daarna ook als broedvogel (Rositten). In 1923 werd hij voor het eerst broedend aangetroffen in andere delen van Oost-Pruisen, in 1933 bij Danzig, in 1935 in Mecklenburg en op het eiland Rügen, tussen 1935 en 1940 in Z.O.-Finland en in 1953 op het eiland Gotland.

Eenzame, zingende mannetjes, die veelal als de voorposten van een komende kolonisatie kunnen worden beschouwd, zijn westelijk vastgesteld tot bij Berlijn (juni 1950) en in Z-Jutland (juni 1952). De Grauwe Fitis is een trekvogel die overwintert in tropisch Z- en ZO-Azië, van India tot Siam en Indochina.

De expansie van het broedgebied in westelijke richting heeft aanleiding gegeven tot waarnemingen in de westerse landen. J.T.R. en E.M. Sharrock (1976) vermelden hierover dat vòòr 1945 slechts één Grauwe Fitis op de Britse eilanden was waargenomen, maar elf in de

volgende dertien jaar en zelfs zes en veertig van 1958 tot 1967. Gedurende deze tien jaar werden ze gezien iedere maand van juni tot januari, maar de meeste in september of oktober, en meer dan drie vierden tijdens de tien weken van 27 augustus tot 4 november. In deze tien jaren waren er twee verrassende gevallen van overwintering (1 januari tot 26 februari 1961 en 20 december 1964 tot 15 januari 1965), terwijl in december 1968 nog drie gevallen werden genoteerd. Tenminste één wintergeval werd in Zwitserland in januari 1960 vastgesteld. Einde 1972 was het aantal gevallen op de Britse eilanden opgelopen tot 73. Tot en met 1974 waren voor Nederland dertien bevestigde gevallen bekend tussen 12 februari en 22 december. Hiervan zijn drie decemberwaarnemingen.

Met oprechte dank aan Dr. J. Spaepen, hoofd van het Ringstation Noorderkempen, voor zijn bijdrage bij het opstellen van deze nota. Ook dank aan P. Herroelen voor de hulp bij het opzoeken van de literatuurgegevens.

Bibliografie

- Remeus A., 1976. Winterverblijf van een Grauwe Fitis *Phylloscopus trochiloides* in de Wassenaaarse duinen, *Limosa* 49: 72-75.
Sharrock, J.T.R., 1974. Scarce Migrant Birds in Britain and Ireland. Berkhamsted, Poyser.
Sharrock, J.T.R., E.M. Sharrock, 1976. Rare Birds in Britain and Ireland. Berkhamsted, Poyser.
Voous K.H., 1960. Atlas van de Europese Vogels. Amsterdam - Brussel, Elsevier.
Williamson K., 1962. Identification for Ringers, II. The Genus *Phylloscopus*. Oxford, British Trust for Ornithology.

Summary

A Greenish Warbler *Phylloscopus trochiloides* was ringed at Beerse (Campine, Belgium) on 7 December 1975. This was the first record of the species for Belgium.

J. Mostmans, Busselen 3, 2340 Beerse.

C. Goossens, Hertoginstraat 25, 2300 Turnhout.

De ochtendaankomst van Laridae en Corvidae op een stortplaats te Brecht (provincie Antwerpen)

door J. Konings en F. Konings

Inleiding

Het is algemeen bekend dat stortplaatsen voor huisvuil een belangrijke voedselbron vormen voor verschillende vogelsoorten (o.a. Gibbs, 1962; Simms, 1975). Deze faktor wordt dan ook aanzien als één der hoofdredenen voor de sterke populatieuitbreiding van sommige Laridae sinds enkele decennia (Murton, 1971).

Zeker in de winter ondernemen meeuwen gerichte dagelijkse trektochten, vanaf hun slaapplekken, naar stortplaatsen (Crook, 1953; Isenmann, 1978). Hierbij organiseren ze zich in wat Crook (1953) noemt een „dispersal” systeem van gemeenschappelijk voeden, vliegen en overnachten. Ook andere vogelsoorten hebben dit; het is een aanpassing aan moeilijke levensomstandigheden.

Volgens verschillende auteurs zijn in West-Europa de meest voorkomende meeuwen op stortplaatsen, de Kokmeeuw (*Larus ridibundus*), de Stormmeeuw (*Larus canus*) en de Zilvermeeuw (*Larus argentatus*), waarbij deze laatste wel afneemt naargelang de stortplaatsen meer in het binnenland gelegen zijn (Dowsett *et al.*, 1957; Vernon, 1970, 1972; Andersson, 1970). Het aantal gegevens betreffende Corvidae is veel schaarser en meer fragmentair.

Onderzoeksgebied en methode.

Tussen oktober 1976 en april 1977 bezochten we regelmatig een stortplaats te Brecht, gelegen langs het Kanaal Dessel - Turnhout - Schoten.

De dichtsbijgelegen ons bekende slaapplek voor Laridae was gelegen te Ekeren (Antwerpen) op een afstand van ± 30 kilometer. De meeste nabije „roost” voor Corvidae was de hele winter gelegen op ± 2 kilometer van de stortplaats, nabij een rookerij.

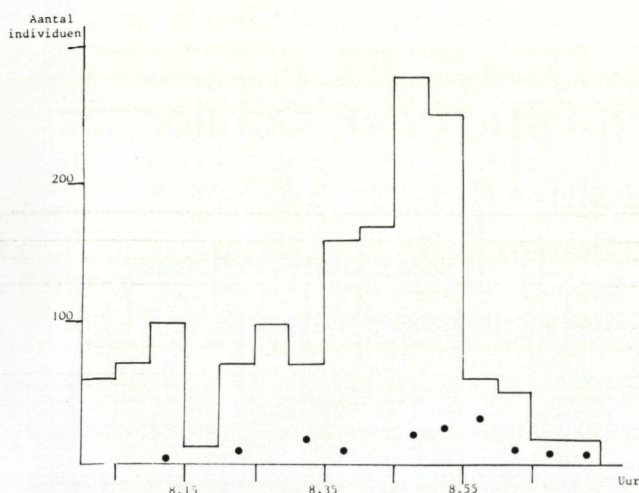
Al de op de stortplaats aankomende vogels, werden geregistreerd. Waarnemingen werden zo nodig gedaan met een verrekijker 7 x 50.

Laridae

Tussen 4 oktober 1976 en 16 april 1977 werd in 100% van onze waarnemingen 's morgens ($n = 26$) een naar het stort gerichte trekbeweging waargenomen. De meeuwen komen steeds uit de richting slaapplek.

Deze maakt te Brecht een hoek van $60 - 70^\circ$ met het Kanaal Dessel - Turnhout - Schoten, welke in een wijde boog eveneens vanuit het Antwerpse vertrekt.

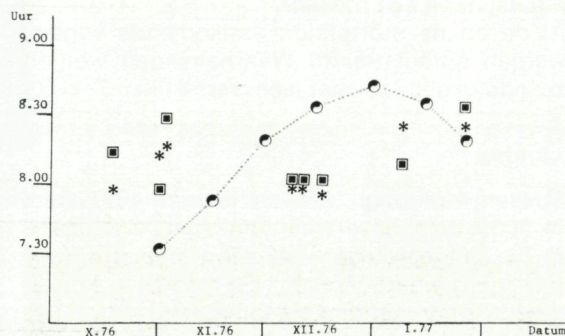
Een typisch aankomstverloop, zoals opgete-

Figuur 1 : Aankomstverloop van *Larus ridibundus* op een stortplaats te Brecht op 8.XII.1976. De aantallen *Larus argentatus* per tijdsinterval zijn aangeduid. (•).

kend op 8 december 1976 is weergegeven in figuur 1. De eerste vogels komen aan rond 8.00 uur terwijl om 9.10 uur de trek volledig beëindigd lijkt. De aankomstmodaliteiten (o.a. trekduur, groeps grootte aankomende vogels) als ook de gedragingen na aankomst verschillen sterk van dag tot dag, zonder dat een correlatie met één van de door ons opgenomen parameters aanwezig was.

De eerste aankomende meeuwen waren steeds Kokmeeuwen en Stormmeeuwen. Ook op het trekverloop van figuur 1 komen de „grotere” meeuwen (vooral Zilvermeeuw) later aan (het maximum valt later) dan de „kleinere”. Deze laatsten ontlopen op deze wijze enigszins de sterke inter-specifieke competitie op de stortplaats.

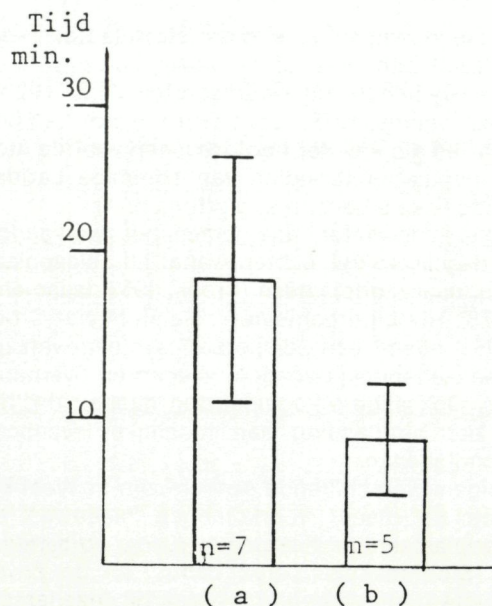

Figuur 2 : Uur van aankomst van de eerste Laridae (*) en Corvidae (■) op een stortplaats te Brecht op verschillende dagen. Het uur van zonsopgang is aangeduid (e).

De Kleine Mantelmeeuw (*Larus fuscus*) werd bij 4 gelegenheden waargenomen in het najaar, hun trekperiode naar het zuiden (21, 30 X, 12 XI, 7 XII, 76). Harrison (1973) wijst erop dat de Kleine Mantelmeeuw in England, slechts recentelijk stortplaatsen is begonnen exploiteren.

Alle aankomsten hebben plaats tussen 8.00 en 8.30 u. (zie figuur 2). In december en januari komen de eerste meeuwen aan in volslagen duisternis. Vergeleken met zonsopgang, komen ze dus relatief vroeger in de mid-winter. Ze vergroten aldus hun potentiële voedingstijd in het binnenland op een ogenblik dat het natuurlijk voedsel in het milieu het schaars is. Harrison (1973) noemt dit laatste ook de voornaamste reden waarom Laridae in de winter slaapplekken in gebruik nemen, die dicht bij de voedingsgronden gelegen zijn.

Nadat de eerste meeuwen aangekomen zijn, blijven deze nog enige tijd in de omgeving rondvliegen, alvorens met voedergedrag te beginnen. In december 1976 begonnen de vogels zich vlugger (gemiddeld ± 35 min) te voeden, dan onder mildere levensomstandigheden in voor- en na-winter (gemiddeld ± 15 min). (zie figuur 3). Daardoor benutten de vogels deze periode hun beschikbare voedertijd beter, en ontlopen enigszins de sterke inter- en intra-specifieke competitie van alle later aankomenden.

Figuur 3 : Tijdsinterval tussen uur van aankomst en begin voedergedrag van *Larus ridibundus*. Het gemiddelde ($\bar{X} \pm s$) is aangegeven voor december 1976 (b) en voor de periode oktober, november 1976, januari 1977 (a).

Corvidae

De kraaiachtigen kwamen in 70% van onze waarnemingen rechtstreeks uit de richting slaappleats; vooral in na- en voorjaar was dit niet steeds het geval.

Dit komt mogelijk overeen met het feit dat stortplaatsen minder levensnoodzakelijk zijn voor Corvidae dan voor Laridae, zeker gedurende bepaalde perioden van het jaar.

Dit kunnen we impliciet afleiden uit gegevens van andere auteurs (Gibbs, 1962; Murton, 1971; Simms, 1975), terwijl we dit zelf ook konden konstaten in ons onderzoeksgebied in de winter (Konings, in press). De groep bestaat uit wisselende aantallen Roeken (*Corvus frugilegus*) en Kauwen (*Corvus monedula*).

Net als de Laridae komen ze relatief vroeger in mid- dan in voor- en na-winter. Doch ondanks het feit dat de afstand tot hun slaappleats veel minder ver is dan voor de meeuwen, komen ze niet vroeger aan.

Samenvatting.

Laridae organiseerden de gehele winter 1976-1977 elke morgen voedertochten naar een stortplaats te Brecht (provincie Antwerpen) waar schijnlijk rechtstreeks vanaf hun slaappleats. Dit was eveneens gedeeltelijk het geval voor een groep Corvidae. Onder strenge levensomstandigheden arriveerden de vogels relatief vroeger, en begonnen zich vlugger te voeden na aankomst. Alzo vergrootten ze hun (potentiële) voedingstijd.

Kleinere meeuwen hadden de neiging aan te komen vóór de grotere, en ontweken alzo enigzins de sterke inter-specifieke competitie.

Summary

In winter 1976-1977 Laridae organised daily feeding trips to a rubbish dump at Brecht (prov. Antwerp), probably directly from their roosting grounds. This

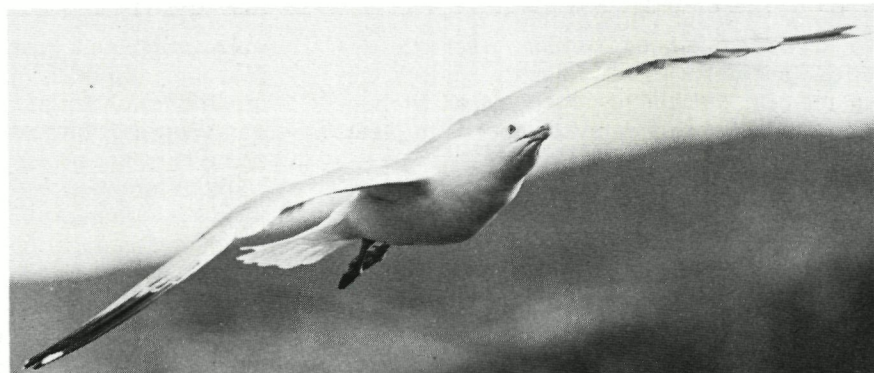
was also partly true for a roost of Corvidae. In mid-winter, under severe weather - and natural food conditions, birds arrived relatively earlier at the dump, and began to feed sooner after arrival, thus increasing their (potential) feeding time. „Greater” gulls tended to arrive later than the „lesser” ones, thus reducing inter-specific competition.

Bibliografie

- Andersson, W., 1970. Food habits and predation of an inland-breeding population of the Herring Gull *Larus argentatus* in Southern-Sweden. *Ornis Scandinavia* 1: 75 - 81.
- Crook, J.H., 1953. An observational study of the Gulls of Southampton water. *British Birds* 46: 385 - 397.
- Dowsett, R.J., G.E., Hammond, 1957. Winter feeding-movements of gulls to Herts-Essex-Borders. *Coturnix* 7: 29 - 31.
- Gibbs, A., 1962. The bird population of rubbish dumps. *London Bird Report* 26: 104 - 110.
- Harrison, J. 1973. The establishment of a gull roost on the Sevenoaks Reserve. *WAGBI Ann. Rep.* 1972-1973: 61-64.
- Holyoak, D., 1968. A comparative study of the food of some British Corvidae. *Bird Study* 15: 147-154.
- Isenmann, P., 1978. La décharge d'ordures ménagères de Marseille comme habitat d'alimentation de la Mouette rieuse *Larus ridibundus*. *Alauda* 46: 131-146.
- Murton, R.K., 1971. *Man and birds*. London, Collins.
- Simms, E., 1975. *Birds of town and suburb*. London, Collins.
- Vernon, J.D.R., 1970. Feeding habitats and food of Black-headed and Common Gulls, Part 1. - Feeding habitats. *Bird Study* 4: 287 - 296.
- Vernon, J.D.R., 1972. Feeding habitats and food of Black-headed and Common Gulls, Part 2. - Food. *Bird Study* 4: 173-186.

J. Konings, Kapelweg 106, 2300 Turnhout.

F. Konings, Heiken 62, 2168 St.-Lenaarts.

Zilvermeeuw
(*Larus argentatus*)

Foto: P. Munsterman

Roofdieren, vogelbescherming en jacht

door H. Klomp

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels in november 1979 hield de voorzitter, Prof. Dr. H. Klomp, een toespraak onder bovenstaande titel. Deze rede werd afgedrukt in „De Lepelaar” (nr 68, 1980), het tijdschrift van de vereniging. Zowel de auteur als de redactie van het tijdschrift, dat sinds begin 1981 verschijnt onder de naam „Vogels”, verleenden welwillend toestemming voor overname van deze rede in „De Wielewaal”.

Aan het einde van de vorige eeuw werden op de scholen centsprenten uitgereikt. Dat waren primitief ingekleurde pentekeningen ter opvoeding en tot vermaak van de schooljeugd, die bij de vereiste vorderingen werden toegekend. De prenten kostten een cent, vandaar de naam: centsprenten.

In het prille voorjaar van 1979 werd in het Westfries Museum in Hoorn een tentoonstelling van zulke prenten gehouden. Op één daarvan trof ik een plaatje van een woest brullende tijger aan, waarbij ter lering van de jeugd werd vermeld:

Eén der verschrikkelijkste beesten,

Dat is de tijger met er daad.

Verslind het al van 't minst tot meesten,

Geen dier is hem gelijk in 't kwaad.

Dit lijkt nu, bijna een eeuw later, voor ons een sterk verouderde uitspraak. In het land van de tijger, India, is het dat niet; herinnert u zich slechts dat het Wereld Natuurfonds nog maar kort geleden een aktie moest starten onder de titel „Redt de tijger”.

In wat breder verband bezien is de uitspraak ook in ons land nog geenszins verouderd. Dit blijkt maar al te zeer wanneer u de tijger vangt door de kraai:

Eén der verschrikkelijkste vogels,

Dat is de kraai met er daad.

Verslind het al van 't minst tot 't meesten, Geen vogel is hem gelijk in 't kwaad.

Ik ervoer dit nog in de winter 1979 die met langdurige ijs sneeuw gepaard ging. Deze bedekte, zoals u zich nog zult herinneren, wekelang de bodem in beemd en bos, waardoor veel vogels geleidelijk in zeer slechte konditie geraakten. De mensen kwamen overal te hulp door allerlei voer op daarvoor geschikte plaatsen uit te strooien.

Toen de dooi plotseling inviel ging de waarschuwing uit de wintervoeding niet even schielijk te staken, omdat dan alsnog een hoge sterfte onder de verzwakte dieren zou kunnen optreden. In die periode werd ik op een avond gebeld door een vogelbeschermers in hart en nieren. Het gesprek verliep ongeveer als volgt:

Dag meneer Klomp, mag ik even een klein probleem aan u voorleggen. Wij hebben binnen de vogelwerkgroep een verschil van mening over het voortzetten van de wintervoeding; sommigen willen wel, anderen willen niet doorgaan.

Ik wees hem op de juistheid van het advies. Dat kende hij!

Ja, maar er zijn bijna geen vogels meer, alle koeten en reigers zijn vertrokken.

Ik weer: als er geen vogels meer zijn, dan heeft voeren geen zin meer.

Hij: er zijn alleen nog wat kraaien over!

Ik: welnu, dan heeft het toch zin om die nog bij te voeren!

Hij: ja, maar dat zijn wel rovers hoor!

Ik weer: kraaien meer dan reigers?

Waarop het stil bleef! Ik weet de afloop niet, maar ik vermoed dat de kraaien noodgedwongen hun kostje enige tijd met roven hebben moeten opscharrelen.

Dit voorval toont aan dat ook nu nog, anno 1979, zelfs bij vogelbeschermers een restant van de opvatting bestaat dat vogels die roven geen bescherming behoeven. Dit heeft een historische achtergrond. Vroeger gold algemeen de regel dat roofdieren bestreden moesten worden. We weten allen dat deze stelling vooral voor de grote roofdieren, inclusief de grote roofvogels in vele streken desastreus gevolgen heeft gehad. Zo schreef de Engelse ornitoloog Newton in 1896 over de Zeearend in Schotland: deze vogel heeft de laatste jaren blootgestaan aan felle achtervolging, zodat er nu waarschijnlijk geen enkel paar meer over is, terwijl hij nog geen vijftig jaren geleden op alle steile rotswanden aan de kust voorkwam. Hieraan voegt hij toe: deze meedogenloze vernietiging is blijkbaar niemand ten goede gekomen, want de arenden leven in hoofdzaak van vis, terwijl ze minder vaak konijnen, hazen en lammeren bemachtigen.

Dit gold voor Schotland, maar er is geen twijfel aan dat dezelfde vernietiging ook op andere plaatsen in Europa heeft plaatsgevonden. We moeten daarbij bedenken dat dit alles gebeurde in de loop van de vorige eeuw onder het

Ekster

Foto : M. Sloodmaekers

toen geldende etische normbesef. De mensen waren voor het grootste deel straatarm en het flauwste vermoeden dat een wilde diersoort hen nadelig kon beïnvloeden in hun harde

Zwarte Kraai

Foto : M. Sloodmaekers

strijd om het bestaan was al voldoende voor het nemen van bestrijdingsmaatregelen.

Etische normen zijn evenwel niet star, maar ondergaan voortdurende verandering. Dit hangt samen met wijzigingen die optreden in de menselijke samenleving ten aanzien van haar welstand en ontwikkelingspeil. De verandering van de normen die gelden voor de bescherming van roofdieren is evenwel opvallend traag verlopen en heeft geen gelijke tred gehouden met de groei van inzicht en welstand. Immers, toen de eerste vogelwet in werking trad werd aan alle roofvogels en kraaiachtigen bescherming onthouden. Ook bij de tweede vogelwet, 25 jaren daarna, waren nog veel van de betreffende soorten van bescherming uitgesloten en dit geldt ten dele nog tot op de huidige dag. Hetzelfde geldt ook voor de marterachtige roofdieren, waarvoor nog maar kort geleden tijdens de voortplanting een zogenaamde schoontijd werd ingevoerd.

Het lijdt geen twijfel dat de trage toekenning van het recht op bescherming aan deze diergroepen samenhangt met de jacht. Weliswaar worden ten aanzien van sommige kraaiachtigen ook agrarische schadeclaims ter argumentatie aangevoerd, maar deze konden niet gelden voor marterachtige roofdieren, zoals wezel en hermelijn, en voor roofvogels. Jagers zijn in het algemeen van mening dat roofdieren schade berokkenen aan de wildstand en zij

Vlaamse Gaai

Foto : M. Sloodmaekers

menen dat het op grond hiervan gerechtvaardigd is om hun aantallen, zo mogelijk drastisch te reduceren en de wetgever sluit zich hierbij aan.

Dit idee van het toebrengen van schade aan de stand van allerlei diersoorten is zo ingeburgerd dat zelfs natuurbeheerders en vogelbeschermers tot in recente tijd deze mening waren toegedaan. Weliswaar is hun opvatting ten aanzien van roofvogels gewijzigd door de enorme achteruitgang hiervan in de zestiger jaren onder invloed van chemische bestrijdingsmiddelen, maar voor kraaiachtigen gold deze opvatting tot zeer recent, ja in enkele gevallen zelfs nu nog. Dit is gebleken uit het gebruik, ook in natuurreservaten, van de kraaienvangkooien, apparaten waarmee met behulp van lokaas en lokvogels, jaarlijks vele honderden kraaiachtigen werden buitgemaakt en vernietigd. De methode werd van overheidswege aanbevolen. De directie Faunabeheer van het Ministerie van Landbouw gaf een folder uit, waarin de vangkooi werd beschreven en aangeprezen.

Zij die de bestrijding van roofdieren toepassen zien hierin algemeen een beheersmaatregel; men meent dat de stand van allerlei prooidiersoorten nadelig wordt beïnvloed en dat de prooidieren moeten worden beschermd. De testlegging geschiedt bijna altijd op volkomen onvoldoende gronden. In veel gevallen is er alleen een vermoeden dat er een schadelijke invloed bestaat, bijvoorbeeld ten aanzien van kraaien die in aalscholverkolonies rondscharrelen en daar dus schade doen, terwijl ze mogelijk alleen op visresten azen. Op grond van zo'n vermoeden wordt dan tot bestrijding overgegaan, uit voorzorg! Het is naar mijn mening echter onjuist te menen dat de beschuldigde moet aantonen dat hij onschuldig is; integendeel, de beschuldiger zal het bewijs moeten leveren dat zijn beschuldiging juist is, een zienswijze die ten aanzien van roofdieren vooral door de Stichting Kritisch Faunabeheer naar voren is gebracht en waar ik volledig mee kan instemmen. Soms worden pogingen tot een bewijsvoering ondernomen, maar helaas is deze bijna altijd zeer pover en volkomen onvoldoende. Een gebruikelijke redeneertrant is bijvoorbeeld de volgende: op een terrein wordt waargenomen dat een kraai een vogeljong doodt; dus is daarmee bewezen dat de kraai daar, maar ook overal elders een nadelige invloed heeft op de vogelstand.

Wat is er nu fout in deze redenering, die zelfs nog door de Directie Faunabeheer wordt gebruikt? In de eerste plaats natuurlijk de gene-

ralisatie van de situatie op verschillende terreinen zonder verifikatie. In de tweede plaats kan het doden van het vogeljong een gevolg zijn van de aanwezigheid van de waarnemer. Een voorbeeld van zo'n effect kwam naar voren in een onderzoek in Engeland, waarbij werd vastgesteld dat Kauwen twee à driemaal zoveel eendenesten vonden wanneer deze door de mens werden gecontroleerd, als wanneer geen controle van de nesten door de mens plaatsvond.

In de derde plaats weten we nu dat het doden van een aantal (jonge) vogels niet zonder meer betekent dat daardoor de stand nadelig wordt beïnvloed. De oorzaak hiervan is dat het aantal individuen van een vogelsoort in de meeste gevallen niet door hun roofvijanden, maar door andere factoren, als regel de voedselhoeveelheid, bepaald wordt. In zo'n geval wordt de sterfte, teweeggebracht door de roofvijanden, gecompenseerd door een lagere sterfte tengevolge van voedselgebrek, zodat gemiddeld genomen toch ongeveer een gelijk aantal overblijft als in een situatie zonder roofvijanden. Bestrijding van de roofvijanden heeft in zo'n geval geen effect. Toen in de jaren zestig de Sperwer zo goed als geheel van de Veluwe verdween, heeft niemand dan ook een toename van de zangvogels kunnen vaststellen. Het voorgaande was ten dele toegespitst op de kraaiachtigen, die blijkbaar in veler ogen geen genade kunnen vinden. Dit is des te merkwaardiger omdat uit onderzoek is gebleken dat het voedsel van de meeste soorten, Zwarte Kraai, Kauw, Ekster en Vlaamse Gaai voor een groot deel plantaardig is en verder voornamelijk uit ongewervelde dieren bestaat.

Maar genoeg hierover. Ik wil nog eenmaal terugkeren naar onze roofvogels. Zoals u weet hebben bijna alle soorten in de jaren zestig een zware crisis doorgemaakt, waarbij in een aantal gevallen het gebruik van bepaalde agrarische bestrijdingsmiddelen als belangrijkste oorzaak kon worden aangewezen. Hun drastische achteruitgang bracht bij velen het besef dat deze vogels bescherming behoeften. Toen dan ook van overheidswege het gebruik van bepaalde middelen verboden werd, konden enkele soorten zich dankzij het veranderde normbesef en de daarop berustende, beschermende maatregelen, vrij snel herstellen, zodat nu in 1979 de Havik en de Buizerd een vrij algemene verspreiding hebben. Toch ben ik van mening dat wij vogelbeschermers ten aanzien van het behoud van deze bijzonder waardevolle stoffering van ons landschap erg op onze hoede zullen moeten zijn. Ik fundeer deze opvat-

ting op tweeërlei ervaringen die ik kort wil toelichten. In de eerste plaats is het bekend dat de Beierse landdag op 15 december 1977 een voorstel heeft aangenomen om het afschot van roofvogels wederom toe te laten, voorzover (let u op de argumentatie) dit vereist is voor het behoud van het biologisch evenwicht van bedreigde wildsoorten (L. Sothmann, Greifvögel und Jagd, Kilda Verlag 1978). De Duitse wildsoorten verkeren blijkbaar dan in een biologisch evenwicht, wanneer er op gejaagd wordt en wanneer hun natuurlijke roofvijanden worden afgeschoten. Het is in zekere zin een slag in het gezicht van de ekologische wetenschap dat dit door de geachte afgevaardigde Frank - tevens voorzitter van de Beierse jagersvereniging - geformuleerde voorstel door politieke druk in de Beierse Kamer kon worden aangenomen.

In de tweede plaats heb ik ervaren dat mensen van diverse pluimage thans de mening zijn toegedaan dat de Havik de oorzaak is van het verdwijnen van de laatste Korhoenders in ons land en dat zij daaraan de vraag verbinden of deze roofvogel te talrijk is geworden. Deze zienswijze is zo goed als zeker onjuist. Ik heb hiervoor twee argumenten.

Het Korhoen gaat in grote delen van Noord-West Europa in aantal achteruit, evenals andere hoenderachtigen (K.L. Walz, Rettet das Birkwild, Die Pirsch 31, 1979, p. 762). De oorzaak hiervan is niet met zekerheid bekend, maar moet waarschijnlijk gezocht worden in het mislukken van de voortplanting, misschien, evenals bij de Patrijs, een abnormaal hoge sterfte van de kleine jongen door het ontbreken van geschikt voedsel. Het is naar mijn mening erg onwaarschijnlijk dat tijdens de laatste fase van de achteruitgang plotseling een andere faktor de hoofdrol in dit proces gaat spelen. Wanneer de werkelijke oorzaak ervan niet kan worden weggenomen, dan zullen de laatste Korhoenders verdwijnen, ook zonder het optreden van de Havik.

Mijn tweede argument berust op het volgende. Uit onderzoek is gebleken dat roofdieren geen ruim gedekte tafel in het veld aantreffen. Zij besteden een groot deel van hun tijd aan het zoeken naar prooi en houden maar weinig tijd over voor andere noodzakelijke gedragingen. Onder invloed hiervan hebben zij in de loop van de evolutie zodanig leren jagen, dat zij zich snel kunnen oriënteren over de prooijukdom in verschillende delen van hun jachtterrein. Zij concentreren dan hun jacht op die terreindelen waar ze gemiddeld genomen, de beste vangkansen hebben en dus het meeste voedsel binnen krijgen. Jagen op een open heide met zeer weinig Korhoenders is voor een Havik waarschijnlijk veel minder voordelig dan jagen in een bosachtig terreindeel met volop Houtduiven en Vlaamse Gaaien. Op grond hiervan is het uiterst onwaarschijnlijk dat de Havik de laatste Korhoenders zal uitroeien.

Toch is er een kleine kans dat de laatste bolderende haan als slachtoffer valt. Wanneer men dit toevallig waarneemt en daarop de mening baseert dat de Havik dus de oorzaak is van het verdwijnen van deze heidebewoners, dan maakt men de fout die ik in het begin signaleerde. Men schuift de Havik iets in de schoenen, waarvan de oorzaak in feite bij de mens ligt.

Ik heb getracht u een beeld te schetsen van enkele problemen waarmee de moderne vogelbescherming geconfronteerd wordt. Het werk van onze vereniging is ten dele het evalueren van biologische argumenten en het aangeven van leemten in de kennis van de levenswijze van onze vogels, om in de toekomst verantwoorde en effectieve beschermende maatregelen te kunnen treffen. Ik hoop dat wij er in zullen slagen ook dit deel van onze taak op de vereiste wijze te vervullen.

Prof. Dr. H. Klomp, Landbouwhogeschool, Vakgroep Dieroecologie, Ritzema Bosweg 32 A, Wageningen, Nederland.

Tekening : G. van Avermaet

Zeldzame planten in de Turnhoutse Kempen - aflevering 2

door Albert Vermeijen

Onderstaande lijst bevat voornamelijk gegevens verzameld tussen 11 juni en 5 juli 1980. Het speurwerk in deze betrekkelijk korte periode leverde een meer dan bevredigende uitslag op. Het feit dat drie reservaten konden worden bezocht, is daar zeker niet vreemd aan.

Ik dank konservator A. van de Pol voor zijn begeleiding in het Goorke (laagveenplassen langs de Wamp) te Arendonk; konservator M. Smets voor het bezoek aan de Tikkebroeken te Kasterlee/Oud-Turnhout, en hulpkonservator V. van Gorp voor de onvergetelijke dag die ik beleefde in het „natuurmonument” de Ronde Put te Mol.

Bij het determineren kreeg ik hulp van Prof. Dr. P. van der Veken (PV) en mejuffrouw R. D'hose (RD).

Nuttige tips gaven me de heren J. Aerts (JA), J. Gorrens (JG) en R. Vermeijen (RV).

Moerasandijvie.

Foto: A. Vermeijen

Grootbloemige Muur.

Foto: A. Vermeijen

1451 *Agrostis vinealls* SCHREB. - Zandstruisgras

Oud-Turnhout, droge zandplaat, B6.51.32, 29-9-1980

1422 *Alopecurus myosuroides* HUDS. - Duist

Beerse, herstelde kanaaldijk, B5.46.14, 4-7-1980

180 *Amaranthus albus* L. - Witte Amarant

Turnhout, stortplaats, B5.38.31, 9-9-1977 (JA)

1493 *Bromus sterilis* L. - IJle Dravik

Turnhout, stortplaats, B5.38.31, 16-6-1980

Turnhout, straatkant, B5.48.33, 25-6-1980 (RV)

Beerse, kanaaldijk, B5.46.14, 4-7-1980

1351 *Carex echinata* MURRAY - Sterzegge

Kasterlee, Tikkebroeken, B6.51.33, 28-6-1980

Oud-Turnhout, rand oude kleigroeve, B5.38.41, 30-6-1980

Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980

1368 *Carex lasiocarpa* EHRH. - Draadzegge

Mol, Ronde Put, B6.53, 5-5-1980

1340 *Carex otrubae* PODP. - Valse Vozzegge

Turnhout, slootrand, B5.38.32, 30-6-1980

Beerse, kanaaldijk, B5.46.14, 4-7-1980

1391 *Carex panicea* L. - Blauwe Zegge

Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980

1366 *Carex serotina* MERAT - Late Zegge

Arendonk, Goorke, B6.43.31, 14-6-1980

Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980

Moeraswespenorchis.

Foto: A. Vermeijen

1341 *Carex spicata* HUDS. - Aarzegge
Turnhout, moliniaveld, B5.38.34, 15-6-1980

1370 *Carex vesicaria* L. - Blaaszegge
Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980

592 *Chaerophyllum temulum* L. - Dolle Kervel
Turnhout, straatkant, B5.48.33, 25-6-1980 (RV)

1277 *Dactylorhiza maculata* (L.) SOO subsp. *elodes* (GRISEE.) SOO - Gevlekte Orchis
Mol, Ronde Put, B6.53, 5-7-1980

461 *Descurania sophia* (L.) WEBB. ex PRANTZL - Sofiekruid
Turnhout, straatkant, B5.48.33, 25-6-1980 (RV)

442 *Drosera intermedia* HAYNE - Kleine Zonnedaauw
Arendonk, Goorke, B6.43.31, 14-6-1980
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980

441 *Drosera rotundifolia* L. - Ronde Zonnedaauw
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980

1309 *Eleocharis acicularis* (L.) ROEM. et SCHULT. - Naaldwaterbies
Kasterlee, Tikkebroeken B5.58.44 en B6.51.33, 28-6-1980

1312 *Eleocharis multicaulis* (SMITH) SMITH - Veelstengelige Waterbies

Arendonk, Goorke, B6.42.42, 14-6-1980
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980

1236 *Epipactis palustris* (L.) CRANTZ - Moeraswespenorchis

Oud-Turnhout, rand oude kleigroeve, B5.38.41, 30-6-1980 (JG)

1306 *Eriophorum angustifolium* HONCK. - Veenpluis
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44 en B6.51.33, 28-6-1980

Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980

1511 *Festuca arundinacea* SCHREB. - Rietzwenkgras
Turnhout, kanaaldijk, B5.38.32, 30-6-1980

980 *Gallium saxatile* L. - Liggend Walstro
Mol, moliniaveld bij Ronde Put, B6.53.24, 5-7-1980

1502 *Glyceria declinata* BREB. - Getand Vlotgras
Arendonk, Goorke, B6.43.31, 14-6-1980

418 *Hypericum elodes* L. - Moerashertshooi
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.24, 5-7-1980

575 *Impatiens glandulifera* ROYLE - Reuzenbalsemien
Oud-Turnhout, slootrand, B6.51.23, 15-6-1980

Grote Egelskop.

Foto: A. Vermeijen

- 1301 *Juncus articulatus* L. - Zomprus**
Turnhout, slootrand, B5.38.32, 30-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980
***Juncus canadensis* J. GAY ex LAHARPE - Canadese Rus**
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980
- 1104 *Lactuca serriola* L. - Wilde Sla**
Oud-Turnhout, ruderaal terrein, B6.51.23, 15-6-1980
- 845 *Linaria cymbalaria* (L.) MILL. - Muurleeuwebek**
Oud-Turnhout, bosrand, B6.51.32, 29-6-1980
- 564 *Linum catharticum* L. - Geelhartje**
Oud-Turnhout, rand oude kleigroef, B5.38.41, 30-6-1980
- 1148 *Luronium natans* (L.) RAFIN. - Drijvende Waterweegbree**
Turnhout, sloot, B5.38.32, 30-6-1980
- 2 *Lycopodiella inundata* (L.) HOLUB - Moeraswolfsklauw**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980
- 1211 *Malanthemum bifolium* (L.) SCHMIDT - Dalkruid**
Mol, loofbos bij Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980
- 892 *Melampyrum pratense* L. - Hengel**
Oud-Turnhout, dreef, B6.51.31, 21-6-1980
Oud-Turnhout, dreef, B6.51.32 en B6.51.34, 29-6-1980
- 765 *Mentha suaveolens* EHRH. - Witte Munt**
Ravels, kanaaloever, B5.38.42, 27-8-1977 (det. PV)
- 723 *Menyanthes trifoliata* L. - Waterdrieblad**
Arendonk, Goorke, B6.43.31, 14-6-1980
Kasterlee, Tikkebroeken, B6.51.33, 28-6-1980
- 101 *Montia verna* NECK. - Klein Bronkruid**
Oud-Turnhout, drooggevallen sloot, B6.51.24, 15-6-1980
- 1206 *Nartheclum ossifragum* (L.) HUDS. - Beenbreek**
Arendonk, Goorke, B6.42.42 en B6.43.31, 14-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980
- 234 *Nymphaea alba* L. en subsp. *alba* - Witte Waterlelie**
Mol, Ronde Put, B6.53.24 - B6.53.41 en B6.53.42, 5-7-1980
- 44 *Polypodium vulgare* L. subsp. *vulgare* - Eikvaren**
Oud-Turnhout, bemoste sloottalud, B6.51.32, 29-6-1980.
- 1178 *Potamogeton polygonifolius* POURR. - Duizendknoopfonteinkruid**
Mol, Ronde Put, B6.53.24 en B6.53.42, 5-7-1980
- 299 *Potentilla anglica* LAICHARD. - Kruipganzerik**
Turnhout, herstellende kanaaldijk, B5.38.32, 30-6-1980
- 295 *Potentilla argentea* L. - Viltganzerik**
Ravels, ruderaal terrein, B5.38.21, 20-6-1980
- 230 *Ranunculus peltatus* SCHRANK - Schildvormige Waterranonkel**
Oud-Turnhout, zijlsloot van de Wamp, B6.51.23, 15-6-1980
- 530 *Rapistrum rugosum* (L.) ALL. - Eenjarige Rapistrum**
Ravels, bouwwerf, B5.38.42, 20-6-1980
- 553 *Reseda luteola* L. - Wouw**
Turnhout, kanaaldijk, B5.38.32, 15-6-1980
Oud-Turnhout, slootrand, B6.51.23, 15-6-1980
- 1326 *Rhynchospora alba* (L.) VAHL. - Witte Snavelbies**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
- 1327 *Rhynchospora fusca* (L.) AIT. f. - Bruine Snavelbies**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
- 257 *Ribes nigrum* L. - Zwarte Bes**
Oud-Turnhout, Tikkebroeken, B6.51.31, 28-6-1980
- 1308 *Scirpus cespitosus* L. - Veenbies**
Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980
- 1323 *Scirpus fluitans* L. - Vlottende Bies**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
Mol, Ronde Put, B6.53.42, 5-7-1980
- 1322 *Scirpus setaceus* L. - Borstelbies**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44, 28-6-1980
- 244 *Sedum album* L. - Wit Vetkruid**
Turnhout, ruderaal terrein, B5.38.31, 16-6-1980 (JA)
- 1037 *Senecio congestus* (R. BROWN) DC. - Moerasandijvie**
Turnhout, slootrand, B5.38.32, 30-6-1980
- 1193 *Sparganium erectum* L. - Grote Egelskop**
Kasterlee, Tikkebroeken, B6.51.33, 28-6-1980
Oud-Turnhout, sloot, B6.51.34, 29-6-1980
- 113 *Stellaria holostea* L. - Grootbloemige Muur**
Oud-Turnhout, slootrand, B6.51.23, 15-6-1980
- 504 *Teesdalla nudicaulis* (L.) R. BROWN - Klein Tasjeskruid**
Oud-Turnhout, zandweg, B6.51.34, 29-6-1980
- 1197 *Typha angustifolia* L. - Kleine Lisodde**
Mol, Ronde Put, B6.53.41 en B6.53.42, 5-7-1980
- 910 *Utricularia minor* L. - Klein Blaasjeskruid**
Turnhout, vijver, B5.38.13, 19-8-1977 (JA - det. RD)
- 862 *Veronica agrestis* L. - Akkerereprijs**
Turnhout, kanaaldijk, B5.38.32, 30-6-1980
- 399 *Vicia tetrasperma* (L.) SCHREB. - Vierzadige Wikke**
Oud-Turnhout, grazige wegberm, B6.51.24, 15-6-1980
- 431 *Viola palustris* L. - Moerasviooltje**
Kasterlee, Tikkebroeken, B5.58.44 en B6.51.33, 28-6-1980.

Résumé

L'auteur nous donne un aperçu des plantes remarquables qu'il a découvert en Campine Turnhoutoise durant la période du 11 juin jusqu'au 5 juillet 1980.

A. Vermeijen, Weilandstraat 7, 2360 Oud-Turnhout.

Ons natuurreservaat „de Korhaan” te Arendonk

door Gie Luyts, konservator.

De „Korhaan” is een van onze kleinste reservaten (± 2 ha), maar ook in zo'n klein gebied is er steeds wel wat te beleven.

Voor hen die het nog niet bezochten, volgende korte schets: de grootste waarde ligt op landschappelijk vlak, een typisch Kempens terrein met op beperkte oppervlakte toch verschillende vegetatietypes dank zij de niveauverschillen (meer dan 3 meter). Het grenst ten zuiden aan de Rode Loop die ook door de Tikkebroeken stroomt. Tegen dit riviertje ligt een moerasje met gagelstruweel. Via vochtige en droge heide gaat men naar een grove dennenbos (op het hoogste deel) en dan noordwaarts terug droge en vochtige heide met een klein plasje.

Enkele trefwoorden: Ree, Hermelijn, Eekhoorn, Torenvalk, Wilde Eend, Groene Specht, Gekraagde Roodstaart, Matkop en Zwarte Mees, Kleine Hagedis, Mierenleeuw, Gentiaanblauwtje (insectenverzamelaars worden verzocht dit te vergeten), Gagel, Ronde Zonnedaauw, Klokjesgentiaan, Gevlekte Orchis en Grondster.

Bovenstaande schets is natuurlijk maar een momentopname. Zoals overal gaat ook hier de evolutie verder:

- vergrassing en opslag van berk, eik, spork en den in de heide,
- dichtgroeien van het gagelstruweel met wilg, spork en berk,

- kolonisatie van het open zandig gedeelte door korstmos en mosvegetatie, die later overgaat naar heide.

Vooraf vergrassing door pijpestrootje en borstelgras verandert het uitzicht en het aspect van de heidepercelen helemaal.

Naar aanleiding van deze veranderingen in de vegetatie worden in het reservaat verschillende proefperceeltjes aangelegd om de gevolgen van bepaalde beheersingrepen na te gaan, vooraleer op grotere schaal te gaan werken. In latere verslagen zal hierop teruggekomen worden. Zo is het bijvoorbeeld de bedoeling om in een stukje lager gelegen heide terug mogelijkheden te scheppen voor zonnedaauw en moeraswolfsklauw die er door dop- en struikheide verdrongen zijn. De sterk verouderende struikheide dient gemaaid. Vele oude struiken zijn trouwens afgestorven tijdens de zeer strenge winter. Er is ook wel hier en daar wat schade geweest door het heidehaantje, maar niet massaal; ik heb slechts enkele van deze kevertjes gevonden.

In verband met het beheer van de Korhaan (en ook van Liereman en van de vennenstreek ten noorden van Turnhout) brachten in augustus 1979 enkele medewerkers van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (Nederland), nl. de heren H. Diemont, P. Goossens en C. van Leeuwen, een bezoek aan deze gebieden.

Natuurreservaat
De Korhaan
Arendonk
Foto : H. Meeus

Dan komen we aan de bedreigingen van buitenaf. Vooral de weekendhuisjes die rond het reservaat gelegen zijn, scheppen problemen, en niet alleen op het esthetische vlak. Diefstal van zand (voor een kinderspeelbak), roven en stukslaan van nestkasten, plukken van gentianen, voortdurend lawaai van spelende kinderen, transistors enz. zijn slechts enkele kwalen.

Als je dan nog als konservator op je reservaat aangeklampt en gekontroleerd wordt door 2 jachtwachters die beweren dat hun baas daar het jachtrecht heeft, moet je toch wel heel veel moeite doen om die mensen „op een deftige manier” op hun plaats te zetten.

De ergste problemen komen evenwel van een nieuwe, illegale verkaveling die ten noorden aan het reservaat grenst. Hiertegen werd door de politiekommissaris van Arendonk, die deze zaken zeer ter harte neemt, dadelijk PV opgesteld. Vooral één eigenaar denkt dat hij ineens het hele reservaat heeft bijgekocht. Hij heeft de afsluiting verwijderd, installeerde een schommel voor zijn kinderen in enkele bomen van de Korhaan, stort er afval, hakt bomen om enz. Bovendien achtte hij het dringend nodig om de plaatselijke avifauna te verrijken met krielien en witte eenden die al even weinig onderscheid in eigendom kenden als hun baas. Gelukkig hebben een overwinterend wijfje Blauwe Kiekendief (in casu krielendief) en enkele Buizerds bereidwillig meegewerkt aan het opruimen van deze avifaunistische „kitsch”.

Ook aan de westrand van het reservaat werd een

weide (2,5 ha) opgeplant met jonge boompjes, vermoedelijk met de bedoeling het terrein te verkavelen. Dan zou de Korhaan bijna volledig ingesloten zijn door weekendgronden. We zullen trachten deze weide door onze vereniging te laten aankopen. Mits een aantal beheerswerken is daar wel een interessant gebied van te maken, mogelijk komt dan eindelijk de Wulp terug als broedvogel.

De Torenvalk broedde dit jaar weer in de nestkast op het reservaat, maar de donsjongen werden uitgehaald; verdenkingen rusten op een paar Zwarte Kraaien.

De kerstuitstap 1979 stond speciaal in het teken van de herdenking van E.H. Fr. Segers die hier 10 jaar geleden in zijn reservaat stierf. Het hagelkruis kreeg bij deze gelegenheid opnieuw een beurt, zodat het terug voor enige tijd bestand is tegen de weersinvloeden.

In 1979 werd eveneens een dossier ingediend bij de Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen voor uitbreiding van het geklasseerd gebied „de Liereman” met natuurgebieden in de omgeving (Korhaan, Braekeleer, Hoge Mierdsche Heide enz.). Terzelfdertijd zal ook het klasseringsbesluit van de Liereman (van maart 1940) aangepast worden. Dit zal zeker een betere bescherming van onze twee reservaten en van de andere natuurterreinen in die streek mogelijk maken.

G. Luyts, Zilverberkstraat 13, 2300 Turnhout.

Ornitologisch Nieuws 1981/6

Indien niet anders vermeld, hebben alle waarnemingen betrekking op 1981.

De vermelde waarnemingen werden door ons niet op hun juistheid onderzocht en een aantal onder hen dient nog ter homologatie te worden voorgelegd.

De nummering van de vogels is deze die werd aangegeven in De Wielewaal 45 (1979).

Gebruikte tekens:

* vondst

v ringvangst

BAHC: Van deze waarnemingen moet spontaan een gedetailleerd verslag worden overgemaakt aan de sekretaris van het Belgisch Avifaunistisch Homologatie Comité: P. Herroelen, Van Asschestraat 33, 1910 Melsbroek.

45. Witoozeend (*Aythya nyroca*)

4/1 Onkerzele 1 ♂ (BJN Geraardsbergen).

47. IJseend (*Clangula hyemalis*)

15/3 Woumen 1 juv. ♂ (DSK, DBR, DSP).

78. Ruigpootbuiszard (*Buteo lagopus*) BAHC

13/2 Zichem 1 eks. (PTJ); 15/3 Oud Heverlee 3 eks. (CLW).

83. Zeearend (*Haliaeetus albicilla*) BAHC

17/5 De Panne 1 subad. (GEV, VAT).

95. Roodpootvalk (*Falco vespertinus*) BAHC

29 en 30/5 Brecht 1 ♀ (SID), 30/5 Turnhout 1 ♂ (VMR).

145. Terekrutter (*Tringa terek*) BAHC

18-19 en 20/5 Zeebrugge 1 eks. (SYP). Indien gehomologeerd is dit het derde geval voor België.

174. Reuzenzwartkopmeeuw (*Larus ichtyaetus*) BAHC

26-27 en 28/5 Lier 1 subad. (JSL, COD).

175. Zwartkopmeeuw (*Larus melanocephalus*)

7/6 Turnhout 2 ad. eks. (VMR).

247. b. Engelse Gele Kwikstaart (*Motacilla flava flavissima*) BAHC

16/4 De Pinte 2 eks. (LEG) en Mechelen 1 eks. (VBW); 2/5 De Pinte 1 ♂ (DCJ).

316. Baardmannetje (*Panurus biarmicus*) BAHC
22/12/80 Zele 1 eks. (VDA); 31/5 Hamont 1 ♂ (VGH).

331. IJsgors (*Calcarius lapponicus*)
8/5 Oostende 1 ♂ (BOU); 12/5 Antwerpen-Linkeroever
1 ♂ (L. Oudenaerde).

Onder voorbehoud: mogelijk ontsnapt.

31. Flamingo (*Phoenicopterus ruber*) BAHC
13-14 en 15/3 Diksmuide 1 eks. (DSK, BCK, MKM,
MKJ); van 21 tot en met 26/5 Lier 1 eks. (chilensis) (JSL,
STC, RAP, BUP).

**54. bis. Rosse Stekelstaarteend (*Oxyura
jamaicensis*)** BAHC
4/3 Mechelen 1 ♀ (VBW).

55. Casarca (*Tadorna ferruginea*)
12/4 Blokkersdijk 1 paartje (VHW, VHF); 9 en 14/4
Neerijse 1 ♀ (SOW, VVR, WJ Brussel Oost). (Zie ook
O.N. 1980/4).

67. Nijlgans (*Alopochen aegyptiacus*) BAHC
Mechelen 1 eks. op 1 en 5/4, 6 eks. op 15/4, 2 eks. op 17

en 20/4 en 5 eks. op 26/4. Meer dan waarschijnlijk
allemaal ontsnapte exemplaren (VBW, DWA, SID).

Kleine Klaptekster zou waargenomen zijn aan de
Westkust.

Lijst der waarnemers:

BCK Boucquez K.; BOU Boudolf P.; BUP Bussche P.; COD Colin D.; CLW
Claes W.; DBR Debruyne R.; DCJ De Cock J.; DSK Devos K.; DSP De
Sutter P.; DWA De Weert A.; GEV Geers V.; JSL Janssen L.; LEG Leyman
G.; MKJ Maekelberghe J.; MKM Maekelberghe M.; PTJ Peeters J.; RAP
Raes P.; SID Sijmens D.; SON Sonck W.; STC Steeman C.; SYP Sijs P.; VAT
Valkenborgh T.; VBW Van den Bossche W.; VDA Van Doorselaer A.; VMR
Vermeyen R.; VGH Vogelvrienden Hamont; VHF Van Hoeyweghen F.;
VHW Van Hoeyweghen W.; VVR Van de Vorst R.; BJN Geraardsbergen; WJ
Brussel Oost.

*Jan Pollet, Valère Geers, Hilda Outtier, Marc Reygaert,
Lut Sagaert, Paul van Sanden. Ornithologische Centrale,
Rattepas 2, 9259 Moortsele.*

**De gegevens voor het Ornithologisch Nieuws voor
augustus worden op 10 en 11 juli tussen 19 en 23 uur
verwacht op tel. 091/22 34 13.**

Foto: L. Kusters

Boekbespreking

Hans Bub en Paul Herroelen, 1981. Kennzeichen und Mauser europäischer Singvögel, 1. Teil, Lerchen und Schwalben. Die Neue Brehm-Bücherei, A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.

Dit eerste deel van een geplande reeks over kenmerken en rui van zangvogels richt zich in de eerste plaats tot ringers die zich tot één of enkele soorten beperken, en hiermede dan jaren willen bezig zijn. Het is echter vanzelfsprekend ook zeer nuttig voor meer algemeen georiënteerde ringers, en misschien zelfs hier en daar voor veldwaarnemers.

Het grote voordeel van dit werkje is het bijeenbrengen voor een beperkt aantal soorten van nuttige gegevens, die men anders uit allerlei publikaties en handboeken zou moeten bij mekaar zoeken. Dit alles wordt dan nog behoorlijk aangevuld door tot hiertoe ongepubliceerd materiaal.

Na een korte historiek van wat tot op heden terzake gedaan werd, worden begrippen zoals onder meer geografische variatie, soort- en ondersoortkenmerken, vleugel-staart-index, vleugellengte, gewicht, rui-terminologie, determinatie van geslacht en leeftijd, schedel-verbening, toegelicht.

In het raam van wat voorafgaat worden eerst de leeuweriken behandeld: twee Calandrellasoorten, vier Melanocoryphasoorten, Strand-, Boom-, Kuif-, Tekla- en Veldleeuwerik. Dan volgen Oever-, Rots-, Boeren-, Roodstuit- en Huiszwaluw.

Bub en Herroelen zijn zich van de onzekerheid bewust, inherent aan de toepassing van een aantal kenmerken. Ik meen ook dat voor sommige soorten determinatie van leeftijd en geslacht met voorzichtigheid en zelfs enig scepticisme moet gebeuren. Nemen we bij wijze van voorbeeld de Veldleeuwerik (alleen de gegevens voor Noord-, West- en Midden-Europa). Uit de opgegeven waarden voor de vleugellengten, alsmede uit andere waarvan in het boek alleen de referentie wordt geciteerd, blijkt een behoorlijke verschuiving van de verdelingskurven van auteur tot auteur, terwijl de vorm der kurven ongeveer gelijk blijft (de standaard-afwijkingen verschillen niet zoveel).

Menig auteur afzonderlijk kan bekoord worden voorbarig grenzen vast te leggen, omdat hij menigmaal een behoorlijke verdelingskurve vindt met schijnbaar redelijke scheiding tussen mannetjes en wijfjes. Bub en Herroelen hebben getracht een lijn te trekken door een flink deel van het voorhanden materiaal. Dit komt er

echter op neer de grenzen zodanig te leggen dat bij toepassing ervan meer dan 50% van de bij ons **op trek** gevangen Veldleeuweriken in het overlappingsgebied vallen (gebaseerd op voorhanden ongepubliceerd materiaal).

Bij de maten van de stations Ysedal en Terlinden rijst de vraag naar het criterium waarop de geslachtsbepaling steunt. De zekere weg is dissektie van vers gedode vogels. Voor ringers is dit evenwel uitgesloten. Ik meen te verstaan dat men zich op de vorm der cloaca heeft gesteund. In hoeverre is dit in oktober met zekerheid **voor alle vogels** bruikbaar? Men vindt aldus voor de twee steekproeven, waarvan ik aanneem dat ze zuiver toevallig zijn, respectievelijk 2,2 en 1,6 voor de verhouding van het aantal mannetjes tot dat van de wijfjes. Voor de kleine aantallen in kwestie is dat verschil mogelijk, maar men zou dergelijke metingen gelijktijdig en op meerdere plaatsen moeten herhalen, maar dan met veel grotere aantallen vogels. Essentiële daarbij is dat de deelnemers aan zo'n schema getraind worden in een strikt gestandaardiseerde observatie- en meettechniek. Systematische fouten van 1 mm of meer zullen anders gemakkelijk optreden, hetgeen de studie veel aan belang zou doen verliezen. Op die manier zou men desgevallend een veiliger korrelatie kunnen leggen tussen cloacavorm in de herfst en vleugellengte, en dit zonder dissekeren.

Dat kleine vergissingen in het boek bij het samenvatten van zoveel gegevens niet mogen worden uitgesloten blijkt onder meer p. 71 waar aan Spaepen en Van Cauteren (Giervalk 78, 24, 1968) wordt toegeschreven dat zij eerst vanaf 116 mm een Veldleeuwerik als mannetje klasseren. Nergens hebben deze auteurs zich evenwel gewaagd aan interpretatie van vleugellengte. Wat Bub en Herroelen hen toeschrijven is wat door Van Dobben *et al.* (Ardea, 28, 61) werd toegepast, en dat door Spaepen en Van Cauteren zo werd geciteerd! Ongetwijfeld ingevolge beperkingen vanwege de uitgever ontbreken kleurafbeeldingen. Bovendien zou presentatie in tabelvorm van bv. vleugellengten en gewichten de overzichtelijkheid zeer ten goede komen. Misschien iets voor de volgende uitgave, en voor de volgende geplande deeltjes? In ieder geval mag dit boekje, ook zoals het nu is, in geen enkele ringers-bibliotheek ontbreken.

Dr. J. Spaepen, 3 juni 1981.

AANWIJZINGEN VOOR DE AUTEURS

Het maandblad „De Wielewaal” publiceert in principe alle artikels waarvan de inhoud strookt met de doelstelling van de Vereniging De Wielewaal: de kennis en de bescherming van de natuur en in het bijzonder van de in het wild voorkomende vogels. De redactie behoudt zich nochtans het recht voor te beslissen welke artikels of bijdragen worden geplaatst.

Kopij moet in drievoud in machineschrift worden ingeleverd bij de redaktiesekretaris. Uiterlijk twee maanden na het insturen van de kopij ontvangt de auteur bericht of zijn artikel al dan niet zal worden opgenomen. Eventueel kan de auteur gevraagd worden wenselijke veranderingen aan te brengen.

De auteurs zijn persoonlijk verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikels.

Elk artikel wordt gevolgd door het volledig adres van de auteur(s).

De redactie dringt er op aan om artikels en belangrijke bijdragen te doen volgen door een samenvatting in de Nederlandse, Franse en Engelse taal. Op verzoek van de auteur zal de „résumé” en „summary” door een redaktielid worden opgesteld.

In het maandblad wordt de progressieve spelling toegepast. Nederlandse vogelnamen beginnen steeds met een hoofdletter (bv. Witte Kwikstaart). Groepsnamen (bv. steltlopers) beginnen niet met een hoofdletter. Dezelfde schrijfwijze geldt voor namen van planten, insecten, enz... De eerste vermelding in een tekst van een soort wordt steeds gevolgd door de Latijnse geslachts- en soortnaam, onderstreept en door haakjes omgeven.

In datumvermeldingen dienen de namen van de maanden bij voorkeur voluit geschreven. Het gebruik van afkortingen dient vermeden te worden.

Referenties in de tekst worden aldus vermeld: (Segers, 1948) en verwijzen naar een alfabetisch gerangschikte bibliografie. Deze bibliografie wordt als volgt opgesteld:

- voor een artikel: Auteursnaam, initialen van de voornamen, jaar. Volledige titel. Naam van het tijdschrift, jaargang: eerste pagina van het artikel - laatste pagina.
bv. Grootaers, F., 1958. Glanskop (*Parus palustris*) en Matkop (*Parus atricapillus*). Wielewaal 24: 1 - 16.
- voor een boek: Auteursnaam, initialen van de voornamen, jaar. Volledige titel. Stad van uitgifte, naam van de uitgever.
bv. Segers, F., 1948. Broedvogels in de Kempen. Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel.

Als er meerdere auteurs zijn worden deze aldus vermeld: Segers, F., F. Grootaers. In de bibliografie worden geen titels vermeld die in de tekst niet genoemd worden. Alle literatuurcitaties moeten bij hun oorspronkelijke bron gecontroleerd worden.

Indien overnames uit plaatselijke bladen van Wielewaal-afdelingen overwogen worden zal hierover eerst met de auteur worden overlegd.

Ter illustratie van bijdragen kunnen in aanmerking komen: zwart-wit- en kleurfoto's, diapositieven, zwart-wit-tekeningen. Grafieken, tabellen en kaarten dienen met zwarte inkt op wit papier getekend.

Aan de auteur van een artikel (of aan één van hen indien er meerdere zijn) zullen 5 exemplaren van het maandblad worden verzonden. Meer exemplaren (tot maximum 30) kunnen bekomen worden, indien de redaktiesekretaris hierom verzocht wordt bij het inzenden van het artikel.

Elk lid van de redactie zal graag eventuele bijkomende inlichtingen of adviezen verstrekken aan mogelijke auteurs.

DE WIELEWAAL

JAARGANG 47 - JULI 1981

J. DE LAET. Agressie bij de Koolmees (<i>Parus major major</i> L.): dreighoudingen en dominantie-hiërarchie.	269
L. BENOY, H. VOET, R. DEMAN, M. SLOOTMAEKERS, W. VAN GINHOVEN. Resultaten van de water- vogeltellingen in het Antwerpse - seizoenen 1978-1979 en 1979-1980.	275
J. DESMET, E. KUYKEN. Resultaten van de tweede goudplevierentelling in België, november 1980. ...	285
R. DE LUST. Verhoudingen tussen de partners bij de Bruine Kiekendief (<i>Circus aeruginosus</i>)	288
D. VERCAMMEN. Roofvogeltrek boven „het Zwin”.	295
J. MOSTMANS, C. GOOSSENS. Een Grauwe Fitis, <i>Phylloscopus trochiloides</i> , in de Kempen.	298
J. KONINGS, F. KONINGS. De ochtendaankomst van Laridae en Corvidae op een stortplaats te Brecht (provincie Antwerpen).	299
H. KLOMP. Roofdieren, vogelbescherming en jacht.	302
A. VERMEYEN. Zeldzame planten in de Turnhoutse Kempen - aflevering 2.	306
G. LUYTS. Ons natuurreserveaat „de Korhaan” te Arendonk.	309
J. POLLET, V. GEERS, H. OUTTIER, M. REYGAERT, L. SAGAERT, P. VAN SANDEN. Ornitologisch Nieuws 1981/6	310
Boekbespreking.	311

Titelblad: Goudvink (*Pyrrhula pyrrhula*) — Foto: R. Arnhem.